

ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVÎ
VE
HİKMET-İ TEŞRÎ

ÜMIT GÜLER

Şarkiyat

BİLİM VE HİKMET VAKFI YAYINLARI

ÜMIT GÜLER

ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVÎ
VE
HİKMET-İ TEŞRÎ

Şarkiyat

BİLİM VE HİKMET VAKFI YAYINLARI

Şarkiyat

BİLİM VE HİKMET VAKFI YAYINLARI

ISBN 9786259884394

9 78625 9884394

ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVÎ VE HİKMET-İ TEŞRÎ

ÜMİT GÜLER

Şarkiyat

BİLİM VE HİKMET VAKFI YAYINLARI

Diyarbakır 2024

Bu kitabın yayın hakkı Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı Yayınları'na aittir. Yayınevi ve yayıncısının izni olmaksızın çoğaltılamaz, kopyalanamaz ya da yayınlanamaz.

Şah Veliyyullah Dihlevî ve Hikmet-i Teşrî

Yazar: Ümit Güler

ISBN: 978-625-98843-9-4

© Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı Yayınları

E-Yayın/Ekim 2024, Diyarbakır

Tüm Hakkı Saklıdır

Editör: Fuat İstemi

Kapak ve Mizanpaj: Fuat İstemi

Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı Yayınları

Sertifika No: 52468

Mimar Sinan Cad. Aslan Apt. A Blok, Kat: 1, No: 2,

Yenişehir/DİYARBAKIR

<https://www.sarkiyat.org/>

sarkiyatvakfi@gmail.com

Ümit GÜLER

KKTC'de dünyaya gelip ilk, orta ve lise tahsilini burada tamamlayan GÜLER, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden 2008 yılında mezun oldu. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2010 yılında yüksek lisansını, 2015 yılında ise İslam hukuk tarihi ve sosyal tarih çerçevesinde disiplinler arası bir çalışma olarak hazırlamış olduğu "17. ve 18. Yüzyıl Kıbrıs Şer'iyeye Sicillerine Göre Müslüman-Zimmî İlişkileri ve İslâm Hukuku Açısından Tahlili" adlı teziyle doktorasını tamamladı. 2007 yılında bir süre Kahire'de, 2009-2010 yılları arasında da Şam'da dil eğitimi olarak Suriye Eğitim Bakanlığı bünyesindeki Arapça Dil Eğitimi Enstitüsünden (Ma'hedu'tTa'lîmi'l-Luğati'l-'Arabîyye) 2010 yılında mezun oldu ve bir süre Arapça mütercimliği faaliyetlerinde bulundu. 2012-2015 yılları arasında MEB'in İstanbul Çekmeköy'deki bir lisesinde DİKAB öğretmenliği yaptı. 2015 yılında doktora eğitimini tamamlamasını müteakiben Batman Üniversitesi İslami İlimler

Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalında öğretim üyeliğine atandı. Sosyal tarih ve İslam hukuk tarihi çerçevesinde disiplinler arası araştırmalarda bulunan GÜLER, çalışmalarını Osmanlı dönemi İslam sosyal tarihi üzerine yoğunlaştırmış ve 2020 yılında İslam Tarihi Anabilim Dalında doçent olmuştur. Arapça ve İngilizce bilmekte olup evli ve dört çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	4
ÖN SÖZ	10
GİRİŞ	12
BİRİNCİ BÖLÜM	15
ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ	15
1- HİNDİSTAN'IN GENEL DURUMU	16
A- İSLÂM ÖNCESİ ARAP-HİNT MÜNASEBETLERİ	16
B- HİNT ALT KITASINA İSLÂM'IN GİRİŞİ	18
2- ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVÎ'NİN YAŞADIĞI ÇEVRE.....	20
A- SİYASİ ÇEVRE.....	20
B- SOSYAL ÇEVRE.....	22
C- DİNÎ ÇEVRE.....	23
3- ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVÎ'NİN KİMLİĞİ VE HAYATI.....	26

A- NESEBİ.....	26
B- DOĞUMU VE LAKABI	27
C- İLKÖĞRENİM DÖNEMİ.....	28
D- HAC YOLCULUĞU VE HİCAZ'IN İLİM HAYATINDAKİ YERİ	30
E- HİCAZ'DAN DÖNÜŞÜ.....	31
F- VEFÂTI	33
4- ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVÎ'NİN İLMÎ HAYATI, ISLAH VE TECDİT FAALİYETLERİ	34
A- HOCALARI	34
B- MEŞHUR ÖĞRENCİLERİ.....	35
C- ÖĞRETİM METODU	36
D- İLMÎ VİZYONU	37
E. ESERLERİ.....	38
1- Kur'an İlimleri ve Tefsire Dair Eserleri	39
2- Hadis İlmine Dair Eserleri.....	40
3- Akaid İlmine Dair Eserleri.....	42
4- İslâm Hukuk Felsefesine ve Fûru'-ı Fıkha Dair Eserleri	43
5- Tasavvufa Dair Eserleri	44
6- Tarih ve Hal Tercümelerine Dair Eserleri.....	47
7- Mektupları.....	48
8- Şiirleri.....	48
9- Çeşitli Konularla Âlâkalı Diğer Eserleri.....	48

F- ISLAH VE TECDİT FAALİYETLERİ	49
1- Sorunları Teşhis ve Tespit Edişİ	49
2- Sorunlara Bakışı.....	51
3- Hadis İlmİni Yayma ve Hadis ile Fıkhu Birleştİrme Çabası	52
İKİNCİ BÖLÜM	55
ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVÎ'NİN HÜCCETULLÂHÎ'L-BÂLİĞA ADLI ESERİNDEKİ HİKMET-İ TEŞRÎ' ANLAYIŞI	55
1- ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVÎ'NİN HÜCCETULLÂHÎ'L-BÂLİĞA ADLI ESERİ	56
A- ESERİN TANITIMI	56
1- Şekil Bakımından	56
2- Muhteva Bakımından	58
B- ESERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	61
C- ESERİN HİKMET-İ TEŞRÎ' İLMİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ	62
2- HİKMET-İ TEŞRÎ' VE BUNA YAKIN KAVRAMLAR	64
A- HİKMET-İ TEŞRÎ' İLMİNİN TANIMI VE KAPSAMI	64
B- HİKMET-İ TEŞRÎ' İLMİNE YAKIN KAVRAMLAR	66
1- Makasıdu'ş-Şerî'a	66
2- Felsefetu't-Teşrî'	68
3- ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVÎ'NİN ESERİNDE DAYANDIĞI BİLGİ KAYNAKLARI	69

A- KUR'AN-SÜNNET	69
B- AKIL	70
C- MİSTİK KAYNAKLAR (TASAVVUFÎ MÜŞAHEDE VE İLHAMLAR)72	
4- ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVÎ'NİN HİKMET-İ TEŞRÎ' İLMİNE BAKIŞI.....	74
A- HİKMET-İ TEŞRÎ' İLMİNİN ÖNEMİ VE FAYDALARI.....	74
1- Hikmet-i Teşrî' İlminin Önemi	74
2- Hikmet-i Teşrî' İlminin Faydaları	76
a. Rasûlullah'ın (s.) mucizelerini izahı	76
b. İslâm şeriatının kemâlini ortaya koyması	76
c. Kalbî huzura kavuşturması	77
d. Mümini yaptığı şeyin meşruiyet şuuruna ulaştırması	78
e. Fukaha arasındaki ihtilafların değerlendirilmesine yardımcı olması	78
f. Şüphecilere fırsat vermemesi.....	78
g. Sahih hadislerin şer'î maslahatlara uygun düştüğünü ortaya koyması	79
B- ŞER'İ HÜKÜMLERİN HİKMET BARINDIRMASI ESASI	80
1- Dihlevî'nin Konuyu Nasslarla Delillendirmesi.....	81
2- Rasûlullah'ın (s.) Bazı Hükümlerin Hikmetlerinden Bahsetmiş Olması..	85
3- Bazı Sahâbîlerin ve Selef Ulemasının Bir Kısım Hükümlerin Hikmetlerine İşarete Bulunması	88
4- Hükümün İfasının, Hikmetinin Bilinmesine Bağlı Olmaması	89
C- ŞER'İ HÜKÜMLERDE ŞEKİL VE RUH BÜTÜNLÜĞÜNÜN BULUNMASI.....	90
5- HİKMET-İ TEŞRÎ' AÇISINDAN BAZI USÛL VE MUAMELAT HÜKÜMLERİNE YAKLAŞIMLARI.....	91

A- KAZA VE RUHSAT	92
1- Emredilen Şeyin Yapılmasına Bir Engelin Bulunması Halinde Onun Yerini Bir Başka Şeyin Doldurması	92
2- Amelin Vaktinin Geçmesi Halinde Kazasının Gerekliliği	94
a. Rükün ve şart denilen şeylerde iki unsurun bulunması	94
b. Bedel Kılınan Şeyin Aslı Hatırlatıcı Mahiyette Olması	96
c. Her Zorluğun Ruhsat Sebebi Olmaması	96
B- VAKİTLERİN BELİRLENMESİNDEKİ HİKMETLER.....	98
1- Taatlerin Kabulü İçin En Münasip Vakitler.....	98
a. Senede bir tekrarlanan vakitler	99
b. Haftada bir tekrarlanan vakitler	100
c. Her gün tekrarlanan vakitler	100
2- Allah Teâlâ'ya, Zihnî meşgalelerden Uzak Olunacak Bir Anda Yönelme Gereği	101
3- Belirli Bir Süre Sonra Nefsin Ahdini Yenilemesi.....	102
4- Taatlerin Eda Vakitlerinin Allah Teâlâ'nın Nimetlerini Hatırlatan Bir Vakit Olması.....	103
C- ŞER'İ YÜKÜMLÜLÜKLERDE GETİRİLEN SAYILAR, MİKTARLAR VE BUNLARIN HİKMETLERİ	104
1- Şeriatın Hikmetsiz ve Bir Maslahata Dayanmaksızın Sayı ya da Miktar Belirleme Yoluna Gitmemesi.....	104
2- Sayı ya da Miktarın Bir Şeyin Büyüklüğünü Belirtme Amacıyla Verilmesi.....	107
D- KUMAR	108
E- FAİZ.....	110
6- HİKMET-İ TEŞRÎ' AÇISINDAN TEMEL İBADETLERE YAKLAŞIMLARI	113

A- NAMAZ	113
1- Namaz, Allah Teâlâ'ya Yaklaştıran Amellerin Anasıdır	113
2- Namazın Faydaları.....	116
B- ORUÇ	117
1- Orucun İnsandaki Hayvani Gücü Kontrol Altına Alması.....	117
2- Orucun Belli Zamanlarda Tutulması.....	118
3- Orucun Miktarının Belirlenmesi	119
C- ZEKÂT	120
1- Zekâtın Nefsi Olgunlaştırması	120
2- Zekâtın Toplum Düzenini Sağlaması	122
D- HAC	123
1- Hac İbadeti İçin Kâbe'nin Seçilmesi	123
2- Haccın Nefsî Bir Temizlik Olması.....	124
3- Haccın İhlâslı Kulları Münafıklardan Ayıran Bir Gösterge Olması	125
SONUÇ	127
KAYNAKÇA	130

ÖN SÖZ

Tarihte yaşamış İslâm âlimlerinin en önemlilerinden biri olan ve hayatı boyunca bir ıslah ve tecdit faaliyeti gösteren Hindistanlı İslâm âlimi Şah Veliyyullah Dihlevî (ö. 1762), hikmet-i teşrîf üzerindeki orijinal fikirleri ve bu mevzu üzerine kaleme almış olduğu *Hüccetullahi'l-Bâliğa* adlı eseriyle tanınmaktadır. Dihlevî, dinin anlaşılması ve İslâmî düşüncede yeniden canlanma amacıyla göstermiş olduğu ıslah ve tecdit faaliyetleri içerisinde şer'î hükümlerin hikmetlerinin ve İslâm şeriatının felsefesinin açıklanmasına büyük önem vermiştir. Kimi alimler, Dihlevî'nin hikmet-i teşrîf üzerine kaleme almış olduğu bu eserin İslâm dünyasında bir ilk olma özelliğine sahip olduğunu ve yazılmadan önce İslâm dünyasında benzeri bir eserin bulunmadığını ifade eder.

Dihlevî'den önce hikmet-i teşrîf üzerine müstakil bir eserin kaleme alınmamış olmasının ve bu konuda yapılan çalışmaların da oldukça sınırlı olmasının sebebi, hikmet-i teşrîf konusunun zorluğundan olsa gerektir. Nitekim Dihlevî de hikmet-i teşrîf ilminin İslâmî ilimler içerisinde en zoru ve kök itibariyle en derinde olanı olduğunu ifade etmektedir.

Hikmet-i teşrîf ilmi, zorluğuna mukabil, muazzam bir değeri de bünyesinde barındırmaktadır. Her ilim dalı gibi hikmet-i teşrîf ilmi de değerini mevzusundan almaktadır. Bu

ilim, şer'î hükümlerin hikmetlerinden, onların gerekçelerinden ve içerdikleri sırlardan bahseder. Dihlevî de bu meyanda, hikmet-i teşrî ilminin İslâmî ilimler içerisinde şerefçe en yüksek olanı, şer'î ilimlerin en başta geleni ve mertebeye en üstte olanı olduğunu belirtir. O, hikmet-i teşrî ilminin ilimler içerisinde, kabiliyetli kimselerin en kıymetli vakitlerini harcamasına ziyadesiyle layık olduğunu ifade eder.

Biz de mevzunun ve eserin önemine binaen bu mütevazı çalışmada Dihlevî'nin *Hüccetullahi'l-Bâliğa* adlı eserindeki hikmet-i teşrî anlayışını incelemeye çalıştık. Amacımız Dihlevî'nin eserindeki hikmet-i teşrî anlayışının ortaya konulmasına yönelik bir denemedir. Çalışmamız iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde Şah Veliyyullah Dihlevî'nin hayatı ve eserleri, ikinci bölümde ise mevzubahis olan eserindeki hikmet-i teşrî anlayışı incelenmiştir.

Bu çalışma, 2010 yılında Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde tarafımızca hazırlanan Şah Veliyyullah Dihlevî'nin *Hüccetullâhi'l Bâliğa Adlı Eserindeki Hikmet-i Teşrî Anlayışı* adlı yüksek lisans tezimizin gözden geçirilmiş hâlidir.

Ümit GÜLER
Batman 2024

GİRİŞ

Şah Veliyyullah Dihlevî 18. yüzyılın müceddidi addedilen, İslâm dünyasının yetiştirmiş olduğu ender âlimlerden biridir. O, hayatı boyunca ortayolcu, uzlaştırıcı, birleştirici ve mutedil bir yaklaşımın temsilcisi olmuştur. Sahih olarak nakledile gelen naklî ilimler ile aklî ilimlerin yanı sıra fıkıh ile hadisin arasını da telif etmeye çalışmış; içtihat ve taklit konusunda mezheplere yaklaşımında mutedil bir tavır göstermiştir. Bütün bunların yanında ilimle tasavvufu mezcetmeye gayret etmiş, sahih İslâm'a ters düşen her türlü batıl inanç ve hurafelere karşı da bir mücadele vermiştir. Dihlevî, zamanına göre çok ileri düşünebilen, hayatı boyunca bir ıslahat ve tecdit hareketi gösteren ve bunu gerçekleştirmeye de büyük ölçüde muvaffak olan bir İslâm âlimi olarak telakki edilir.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan *Hüccetullahi'l-Bâliğa* adlı eser, İslâm literatürü içerisinde kendine has özelliklerinden dolayı çok önemli bir konuma sahiptir. İslâmî ilimler sahasında eser veren ulema, dinî hakikatlerin, hükümlerin ve manaların beyanına dair kitaplar yazmışlardır. Ancak şer'î hükümlerde gözetilen amaçlar ve bunların sırları, manaların ve dinî hakikatlerin özü hakkında yazmak durumunda kalınca, konuyu çok muhtasar bir şekilde ele almakta ve genelde bunları diğer yazdıklarına bir ek mahiyetinde takdim

etmekteydiler. Bu itibarla şeriatın ruhu ve felsefesine dair müstakil kitaplar yazmak ve onlarda sırf *hikmet-i teşrî'*ye yer vermek gibi bir gayreti çok az kişi göstermiştir.

Şah Veliyyullah Dihlevî, *Hüccetullahi'l-Bâliğa* adındaki hacimli kitabını sırf bu konuya, yani *hikmet-i teşrî'*ye ayırmış, İslâm şeriatının felsefesini yapmış ve bu sahada üstün bir başarı göstermiştir. Âlimler onun bu başarısını büyük bir beğeni ile karşılamışlar ve bu sahada onun yazdıklarını esas almışlardır. Kitap büyük kabul görmüş ve bunun sonucu olarak birçok nâşir tarafından neşre hazırlanmış ve defalarca basılmıştır.

Çalışmamızda Şah Veliyyullah'ın nisbesi olan "Dihlevî"nin, Arapça kurallara göre "ed-Dihlevî" şeklinde yazılması gerekmektedir. Ancak Türkçe kaynaklarda bunun çoğu zaman harf-i tarifsiz kullanılması ve okuyuşu kolaylaştırması gibi sebeplerden ötürü "Dihlevî" şeklinde kullanım tercih edilmiştir.

Yöntem olarak çalışmamızı kısaca şu şekilde tarif edebiliriz: Daha önce de zikretmiş olduğumuz gibi Dihlevî'nin bu eseri temel olarak *hikmet-i teşrî'*ye ve İslâm şeriatının felsefesine dairdir. Dihlevî çoğu zaman fikirlerini biri diğerine harmanlanmış biçimde ifade ettiğinden ve yine çoğu zaman *hikmet-i teşrî'*ye ait görüşlerini müstakil olarak zikretmediğinden dolayı, biz öncelikle *hikmet-i teşrî'* ile alakalı

fikirlerini tespit etmeye ve daha sonra bunları bir insicam içerisinde işleyerek açıklamaya çalıştık. Ayrıca bizim çalışmamızın kapsamı, Dihlevî'nin usûl ve fûru-ı fıkıh ahkâmına dair getirmiş olduğu tüm *hikmet-i teşrî'* değerlendirmelerini aktarmamıza imkân tanımamaktadır. Bu sebeple çalışmamızın son bölümlerinde Dihlevî'nin usûl ve fûru-ı fıkıha dair *hikmet-i teşrî'* yaklaşımlarından nispeten daha orijinal ve dikkat çekici bulduğumuz kimi mevzuları örnek oluşturması sadedinde zikrettik

Eserin değişik yayınevlerinden birçok baskısı bulunmakla beraber çalışmamızda dipnot olarak, Seyyid Kutup tarafından tahkiki, M. Şerif Sükker tarafından da neşri yapılan Dâru İhyâî'l-Ulûm'un 1990 Beyrut baskısı gösterilmiştir

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1- HİNDİSTAN'IN GENEL DURUMU

A- İSLÂM ÖNCESİ ARAP-HİNT MÜNASEBETLERİ

Arapların Hint alt kıtası ile İslâm öncesi dönemlere kadar uzanan köklü ilişkilerinde Hindistan'ın zengin ticaret malları ve Çin'e kadar uzanan deniz ticaret yolları üzerinde bulunması belirleyici unsur olmuştur. Arap tacirleri için Hindistan, ticarete elverişli kıyı şeridi, ucuz ve çeşitli ticaret malları sebebiyle eşi bulunmaz bir bölge olduğundan, ticarete deniz yolunu tercih eden Araplar, Hint sahil şehirlerinde ticari karargâhlar kurmuşlardı.¹

Ticari ilişkiler Araplarla Hint halkları arasındaki sosyal ilişkileri de geliştirmiştir. Özellikle İran'ın hâkimiyet alanı içerisinde bulunan Güneydoğu Arabistan kıyılarına yerleşmiş bulunan birçok Hint kabilesi Arapların yeme-içme ve giyinme kültürlerine önemli katkılarda bulunmuştur. İslâm öncesi Arap-Hint ilişkilerinin iyi olmasının sebeplerinden birinin de ortak din unsuru olduğu söylenebilir. Her iki topluluk da putperestti

¹ Daudî, Hâlid Zaferullah, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 23-24; el-Elvâî, Muhyiddin, *ed-Da'vetu'l-İslâmiyye ve Tetavvuruhâ fî Şibhi'l-Kârrati'l-Hindiyye*, Dimaşk 1986, s. 53 vd.; Kulke Hermann-Rothermunt Dietmar, *Hindistan Tarihi*, trc. Müfit Günay, İmge Kitabevi, Ankara 2001, s. 234; Nızamı, K.A., "Hindistan", *DİA*, c. XVIII, s. 85; Özen, Şükrü, *Mezheplerin Doğuşu ve İctihad Tartışması*, Pınar Yayınları, İstanbul 1987, s. 12.

ve tanrıları arasında bulunan benzerliğin yanında ortak put haneye bile sahiplerdi.²

İnanç ve amellerdeki benzerlik âdetlere, gelenek ve göreneklere de yansımıştır. Bu durum Arabistan ve Hindistan içinde aynı şekilde tezahür etmiştir.³ Hindistanlı kavimler ve onlara has yiyecek ve giyecekler kıyı bölgelerini aşip Mekke içlerine kadar ulaşmış olacak ki Rasûlullah (s.) efendimiz hadis-i şeriflerinde onlardan, yiyeceklerinden ve Hindistan'ın fethinin öneminden bahsetmiştir.⁴

İslâm'ın gelmesi ve Araplar arasında kısa bir süre içerisinde yayılmasından sonra ticaret için Hint kıyılarına ve içlerine giden tacirlerin kimliklerinde ve gayelerinde büyük değişimler olmuştur. Onlar artık kazandıkları Müslüman kimliği ile İslâm'ın tebliğini en önemli vazife olarak görmüş; tutum ve davranışları, İslâm hakkında anlattıkları ile Hintlileri oldukça etkilemişlerdir. Bölgede İslâm'ın nüvesi bu şekilde atılmış ve bu etkileşim gelecekteki fetihlerin önünü açmıştır.⁵

² ed-Dihlevî, Şah Veliyyullah, *Hüccetullahi'l-Bâliğa*, tah. M.Şerif Sükker, Dâru İhyâi'l-'Ulûm, Beyrut 1990, c. I, s. 8-9; eş-Şehristânî, Muhammed Abdulkerîm, *el-Milel ve'n-Nihal*, Kahire 1968, c. III, 103-109; Daudî, *a.g.e.*, s. 24.

³ Daudî, *a.g.e.*, s. 25.

⁴ Olayın detayı ve hadisler için bkz. el-Elvâî, *a.g.e.*, s. 22-23; Daudî, *a.g.e.*, s. 23.

⁵ Arnold, Sir Thomas, *Preaching of Islam*, Lahor 1968, s. 267; el-Elvâî, *a.g.e.*, s. 79; Birışık, Abdülhamid, *Hind Alt Kitası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2001, s. 20; Daudî, *a.g.e.*, s. 24.

B- HİNT ALT KITASINA İSLÂM'IN GİRİŞİ

Bölgeye olan ilk fetih hareketleri Hz. Ömer döneminde gerçekleşmiştir.⁶ Bu hareketlerde bazı başarılar elde edilmiş olsa da kalıcı bir başarı elde edilememiştir. Hindistan'a yönelik fetih hareketleri Hz. Osman döneminde duraklayıp, Hz. Ali döneminde sınır bölgelerinin ele geçirilmesiyle sınırlı kalsa da Muaviye döneminde yoğunlaşarak devam etmiştir. Asıl kalıcı hareket Velid b. Abdulmelik (ö. 160/715) devrinde (h. 86-96), genç komutan Muhammed b. Kasım es-Sekafî (ö. 98-717) tarafından yapılmıştır. Bu büyük komutan bugünkü Pakistan sınırlarının çoğunu ve şu anda Hindistan sınırları içerisinde bulunan geniş bir alanı İslâm devleti sınırları içerisine katmıştır. Müslüman Arapların bu hâkimiyeti Emevi ve Abbasi dönemleri boyunca da devam etmiştir.⁷

Abbasi Devleti'nin nüfuzu zayıflayınca Sind -bugünkü Pakistan- bölgesinde bulunan emirlikler bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu durum Gazneli Mahmut'un (321–388) Kuzey batı sınırlarından Hindistan'a girmesine kadar devam etmiştir.

⁶ Birışık, *a.g.e.* s. 20; Daudî, *a.g.e.*, s. 30; Kızılgöçer, Muhammed, *İslâm Düşüncesinin İhyâsında Şah Veliyyullah ed-Dihlevî*, Bilge Adam Yayınları, Van 2006, s. 19.

⁷ Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, Gonca Yayınevi, İstanbul 1997, c. III, s. 30; Birışık, *a.g.e.*, s. 21; ed-Dihlevî, Şah Veliyyullah, *Hüccetullahi'l-Bâliğa*, trc. Mehmet Erdoğan, İmaj yay., İstanbul 2003. c. I, s. 43; Kulke-Rothermund, *a.g.e.*, s. 236-237; Özen, Şükrü, *a.g.e.*, s. 12; Özcan, Azmi, "Hindistan", *DİA*, c. XVIII, s.75-85.

Bu hükümdar Hindistan'ın büyük bir kısmını fethetmiştir. Gaznelilerden sonrada Gûrîler (583/1187) Hindistan'a hâkim olmuşlardır.⁸

Hicri onuncu asırda ise Babürlüler Devleti gelmiş (932-1274/1526-1858) ve kıtanın tamamı Moğol-İslâm idaresi altına girmiş, büyük bir istikrar dönemi başlamış medeniyet ilerlemiştir.⁹ Ancak Moğol Hint hükümdarının bu şaşaalı dönemi fazla sürmemiş ve hükümdar Evrengzib Âlemgir'den sonra (ö. 1118/1706) yavaş yavaş sönmeye yüz tutmuş ve Evrengzib'den sonra taht kavgaları başlamıştır. Bir taraftan Maratalar ve Sihlerin sürekli başkaldırıları, diğer taraftan İran'dan gelen istilâlar ve gittikçe etkisini artıran dış güçlerin müdahalesiyle devlet zayıflamaya ve arkasından yıkılmaya yüz tutmuştur.¹⁰

---

⁸ Daudî, *a.g.e.*, s. 38; ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 43; el-Elvâî, *a.g.e.*, s. 359-360; Özen, Şükrü, *a.g.e.*, s. 12; Özcan, Azmi, "Hindistan" *DİA*, c. XVIII, s. 77-78.

⁹ el-Elvâî, *a.g.e.*, s. 360; Özen, Şükrü, *a.g.e.*, s. 13; Özcan, Azmi, "Hindistan"., *DİA*, c. 18, s. 76-77; es-es-Siyalkûtî, M. Beşir, *el-İmam el-Müceddid el-Muhaddis eş-Şah Velîyyullah ed-ed-Dihlevî Hayâtuhû ve Da'vetuhû*, Beyrut 1999, s. 12.

¹⁰ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 43; Özcan, Azmi, "Hindistan", *DİA*, c. 18, s. 82-85; Özen, Şükrü, *a.g.e.*, s. 13.

2- ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVÎ'NİN YAŞADIĞI ÇEVRE

A- SİYASİ ÇEVRE

Hindistan'da bu dönemde Babürlüler Devleti hüküm sürmektedir.¹¹ İdarenin Timur oğullarına geçmesiyle Hindistan'da büyük bir istikrar dönemi başlamış ve medeniyet ilerleme kaydetmiştir. Özellikle Celalettin Ekber Şah (ö. 1605/1014) döneminde (1556–1605) Babürlü hâkimiyeti daha da güçlendi ve sınırları genişledi. Bu dönemden sonra Babürlüler Devleti, bir süre taht kavgaları ile yıprandıysa da Evrengzîb Âlemgîr'in (1658–1707) 49 yıllık saltanat dönemiyle yeniden, fakat son kez denilebilecek bir ihtişama kavuştu.¹²

Şah Veliyyullah Dihlevî, Evrengzîb Âlemgîr'in (ö. 1118/1707) vefatından dört yıl önce hayata gözlerini açtı ve yaşadığı dönem içerisinde pek çok olumsuzluklara şahit oldu. Evrengzîb'in hükümdarlık döneminden sonra Babürlü hâkimiyeti içte taht kavgaları, isyanlar ve dirayetsiz padişahların idaresi ve dışta fırsat kollayan İranlı, Afgan, Marota ve İngiliz gibi güçlerin faaliyetleri sonucunda günden

¹¹ Bayur, Y. Hikmet, *Hindistan Tarihi*, TDK, Ankara 1987; Özcan, Azmi, "Hindistan", *DİA*, c. 18, s. 77; Kulke-Rothermund, *a.g.e.*, s. 283-303.

¹² Bayur, Y. Hikmet, *a.g.e.*, c. II, s. 63, 319-323; Daudî, *a.g.e.*, s. 97-100; Konukçu, Enver, "Babürlüler", *DİA*, c. IV, s. 400-404; Özcan, Azmi, "Hindistan", *DİA*, c. XVIII, s. 77; Kulke-Rothermund, *a.g.e.*, s. 295-299.

güne gücünü kaybetti. Bu kötü gidişi durdurmada, 1719-1748 arasında 30 yıl kadar hüküm süren Nâsiruddin Muhammed'in gayretleri de yeterli olmamıştır. Batı tarafından gelen ve Delhi'ye kadar uzanan ilk kanlı saldırı ve yağma İran'da hüküm süren Nâdir Şah (ö. 1160/1747) tarafından gerçekleştirildi. Bu saldırılarda ülkenin Delhi'ye kadar uzanan batı kısmı işgal ve yağma edildi. Direniş gösterilmesi sebebiyle de her taraf yakılıp yıkıldı.¹³

Bu karmaşadan en fazla istifade eden İngilizler oldu. Zira Avrupa ülkeleri, Vasco de Gama'nın 1497'de Ümit Burnu'nu dolaşarak Hindistan yolunu keşfetmesiyle buraya yerleşmeye başladılar. Bu ülkelerden, önce Portekiz Devleti Hindistan'a yerleşti ondan sonra Hollandalılar, daha sonraları da İngilizler ve Fransızlar Hindistan'a yerleşti.¹⁴

Özellikle İngilizler Doğu Hindistan Şirketi¹⁵ (East India Company) olarak geldikleri Hindistan'da, elde ettikleri siyasi başarılarla 1765'lerde Babürlü hükümdarı II. Şah Âlem'i (ö. 1204/1790) kendilerine bağlayıp, fiilen bütün yetkilerini elinden aldılar. Babürlü Devleti'nin 1858 yılında resmen sona erdirilip İngiltere'ye bağlanmasına kadar geçen süreçte ismen padişah

---

¹³ Daudî, *a.g.e.*, s. 97-100; Kulke-Rothermund, *a.g.e.*, s. 299-302; M. Beşir es-Siyalkûfî, *a.g.e.*, s. 7.

¹⁴ Ahmad, Azîz, *Islamic Modernism in India and Pakistan*, Oxford Universty Press, Oxford 1970, s. 1; Kulke-Rothermund, *a.g.e.*, s. 303-315.

¹⁵ Bu şirket hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. el-Elvâî, *a.g.e.*, s. 362.

olan Babürlü hükümdarlar İngilizlere bağlı maaşlı memurlar şeklinde hayatlarını devam ettirdiler.¹⁶

B- SOSYAL ÇEVRE

Evrengzîb Âlemgir'den sonra siyasi olarak çözülmeye başlayan devletin sosyal yapısında bozulmaya başlamıştı. Öncelikle devlet, idarecilerinin ve emirlerin hevâ ve heveslerine kendilerini kaptırıp oyun, eğlence, dans ve şarkı gibi çeşitli zaafalara düşmeleri, görevlerini ciddi anlamda ihmal etmelerine ve devletin yönetimden başlayarak topluma inen bir zaaf ve ifsat üçgeninin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Yönetim kademesinin içerisinde bulunduğu bu iç açmaz durum topluma da kendisini yansıtmıştır. Toplum ahlaki açıdan bozulmaya yüz tutmuş, fuhuş ve rezillikler yayılmaya başlamıştır. Sosyal düzen zayıflamış ve güvenlik kaybolmuştur. Cinayet, soygun ve yol kesme olayları çoğalmıştır. Helal kazanç yolları daralmış, açlık ve sefillik baş göstermiştir.¹⁷

¹⁶ el-Elvâî, *a.g.e.*, s. 360; Konukçu, Enver, "Babürlüler", *DİA*, c. IV, s. 400-404; Kulke-Rothermund, *a.g.e.*, s. 360-364; es-Siyalkûfî, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁷ Daudî, *a.g.e.*, s. 101-102; en-Nedvî, Ebu'l Hasan, *Ricâlu'l-Fikr ve 'd-Da've fi'l-İslâm*, c. IV, s. 35, *el-İmâm ed-Dihlevî*, Dâru'l-kalem, Kuveyt 1985, s. 54-55; es-Siyalkûfî, *a.g.e.*, s. 13.

C- DİNÎ ÇEVRE

Çalışmamıza konu olan 18. yüzyıl Hindistan'ında, İslâm düşüncesinde genel olarak ıslah fikri hâkimdir.¹⁸ Bu dönemde ıslah düşüncesinin yaygınlaşması, siyasî ve sosyal kargaşanın yanında, yaşanan İslâm inancının ve ahlâkî değerlerinin bozulmaya başlamasından dolayıdır. Zira ilk dönemde İslâm'ın yayılmasında etkin bir yeri olan tasavvuf hareketleri ve toplumda yerleşmiş olan dinî yaşantı, siyasî ve sosyal kargaşanın, sathî bir din anlayışının neticesinde ıslaha ihtiyaç duyan bir yapıya bürünmüştü.¹⁹

İslâm, Hint kıtasının tamamı üzerinde yaklaşık sekiz asır kadar hâkim oldu²⁰ ve bu esnada Hint Medeniyeti üzerinde köklü değişiklikler ve etkiler meydana getirdi. Hindu felsefe ve kültürü de bölgede İslâm'ı etkiledi. Bunun sonucunda Hindu din ve geleneğine ait birçok şey yaşanan İslâm'a girdi. Kıta daha çok sûfîlerin etkisiyle İslâmlaşmaya başlamıştı. Ancak bir süre sonra hem Hinduizm hem de İslâm'ın etkisinde kalan pek çok tarikat ortaya çıktı. İslâm'la Hinduizm'in karışımından Sihlik denilen yeni bir din kuruldu.²¹

¹⁸ en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 52; Nızamî, K.A., "Hindistan", *DİA*, c. XVIII, s. 88.

¹⁹ Daudî, *a.g.e.*, s. 102.

²⁰ el-Elvâî, *a.g.e.*, s. 360.

²¹ Daudî, *a.g.e.*, s. 102-103; ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 44; Kızılgeçit, *a.g.e.*, s. 29; es-Siyalkûfî, *a.g.e.*, s. 14.

Babürlüler döneminde İslâm dini ile ilgili en önemli kriz 1556-1605 yılları arasında hüküm süren Ekber Şah zamanında yaşandı. O “Din-i İlähî” adını verdiği Hindistan’daki mevcut dinlerin bir sentezinden ibaret olan yeni bir din kurdu. Arkasından gelen güçlü hükümdar Cihangir (ö. 1037/1627) ise onun yolundan gitmedi ve Sünnî İslâm’a büyük destek verdi. Bu arada Şeyh Ahmet Sirhindî’nin (ö. 1034/1627) başlattığı tecdit hareketi büyük başarı elde etti ve aşırılıktan arındırılmış sûfilik onun öğretisinde zirve noktasına ulaştı. Ahmet Sirhindî, İbnü’l-Arabî’nin felsefesini geniş ölçüde tenkit etti ve ıslah edilmiş sûfî doktrinin öğretilmesi ve yayılması için çok sayıda mürit de yetiştirdi. Böylece Hint kıtasında sûfilik yeni bir hayat ve istikamet kazandı. Onun bu düşüncesinin en önemli temsilcisi Şah Veliyyullah Dihlevî olacaktır. Ahmet Sirhindî, Şah Veliyyullah Dihlevî ve onların takipçilerinin Hindistan’da gerçekleştirdikleri ıslah ve tecdit hareketleri, daha sonra Arabistan’da ortaya çıkan Vahhabîlik hareketinden farklılık göstermektedir.²²

Özel olarak Dihlevî’nin yaşadığı çevredeki dinî yapıya gelince, onun zamanında dinî gruplar arası çatışmalar hat safhaya ulaşmış ve yanlış din anlayışları toplum içerisinde yaygınlaşmıştır. Tasavvuf adı altında cehalet yaygınlaşmış bidatler, hurafeler ortaya çıkmıştır. İnsanlar din adına birtakım

²² ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 44; el-Elvâî, *a.g.e.*, s. 363; Kızılgeçit, *a.g.e.*, s. 29; en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 52-54.

safsatalar peşinde koşuşmuşlar ve onların mallarını haksız yere yiyen ve onları hak dinden saptıran, derviş ismi altında fâsık kimseler türemiştir. Kabirlere yöneliş had safhaya ulaşmış, hatta secde etmeye ve haccetmeye varan sapıklıklar ortaya çıkmıştır.²³

Bütün bunlara ilaveten Müslümanlar, Hindu, Sih ve Maratalarla beraber yaşıyor ve onların sapık adetlerinden ve ibadetlerinden etkileniyorlardı. Onların istilâ ettikleri yerlerdeki Müslümanlar çok zor durumda kalıyorlardı. Bu gayri İslâmî gruplar ezan okunması, mescitlerde namaz kılınması, bayramların kutlanması gibi İslâmî şiarlara düşmanlık ediyorlardı.²⁴

Ayrıca Şia mezhebinin de bu asırda Hint topraklarına büyük tesiri olmuştur. Bunlar ehl-i beyt sevgisi adı altında birçok batıl inançlarını yaymaya çalışıyorlardı. Bu dönemde yaşayan ulema ise İslâm'ı yayma gibi kaygılardan uzak olarak, kendilerini fûru'a ve mezhepler arası ihtilâfa dair fıkıh kitaplarına kaptırmışlardı. Fıkıhın ve fetvaların kelime oyunculuğu ve kelimelere bağlılığı, her fetva verenin göz önünde bulundurduğu bir prensipti. Fıkıh konularında inceleme ve araştırma yaparak yeni görüş ileri sürmek dinî

---

²³ Daudî, *a.g.e.*, s.102-103; Karaman, Hayreddin, *Dört Risâle*, Dergah Yayınları, İstanbul 1982, s. 140; en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 55-57; es-Siyalkûtî, *a.g.e.*, s.14.

²⁴ es-Siyalkûtî, *a.g.e.*, s. 14.

açından en büyük suçtu.²⁵ Genel halk topluluğunun yanı sıra ulema kesimi dahi Kur'an-i Kerim'in ne demek istediğinden, neyi anlatmayı amaçladığından, hadislerin hükümlerinden ve buyruklarından, fıkhnın hikmetinden ve insanlara sağlamak istediği menfaat ve iyiliklerden habersizdiler. İlim ilk ve aslî kaynaklarından öğrenilmiyor, oluşturulan medrese müfredatları ise gramer kitaplarını, ihtilafları içeren fıkhn kitaplarını, skolastik felsefe kitaplarını ve sûfî şeyhlerin tasavvufa dair kitaplarını içeriyordu.²⁶

3- ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVÎ'NİN KİMLİĞİ VE HAYATI

A- NESEBİ

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin soyu baba tarafından Hz. Ömer'e, anne tarafından da ehl-i beyt'ten İmam Musa Kâzım'a (ö. 183/799) ulaşır. On Üçüncü dedesi olan Şeyh Şemsuddin Müftî, Hindistan'a gelen ilk Kureyşlilerden olup, Hicri VII. Asırda Hindistan'a yerleşmişlerdir. Şeyh Şemsuddin orada medrese kurmuş, ilim için bütün gayretini sarf etmiş ve İslâm davetinin yayılmasında büyük tesiri olmuştur. Dihlevî'nin dedesi Şehit Şeyh Vecihuddin'dir. Onun üç oğlundan biri olan

²⁵ en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 57; es-Siyalkûtî, *a.g.e.*, s. 16.

²⁶ en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 57; es-Siyalkûtî, *a.g.e.*, s. 16.

Abdurrahim de babası olmaktadır. Dihlevî, *el-İmdât fi Meâsiri'l-Ecdâd* adlı risalesinde soyu hakkında geniş bilgi vermektedir.²⁷

Babası Şeyh Abdurrahim (ö. 1131/1721), zamanının tanınmış âlimlerinden biri idi. İlmî, dinî ve mânevî açıdan üstün bir yere sahipti. *Fetâvâ'l-Hindiyye'*yi telif eden 21 kişilik heyetin arasında bulunuyordu. Delhi'de Rahimiyye medresesi diye bir medrese açmıştı. O, medresesinde ilk kez doğrudan Kur'an dersi koymuş, tefsir metni olmaksızın sırf Kur'an ayetlerini ders olarak okutmaya başlamıştı. Onun bu usulü kabul görerek sonra gelenler tarafından devam ettirilmiştir. Şah Veliyyullah Dihlevî'nin hayat tarzının, eğilimlerinin ve ruh yapısının oluşmasında, onun eğitim ve öğretiminde ilmî ve manevî yüceliklere ermesinde, ilim ve tarikatta içtihat derecesine ulaşmasında babasının büyük rolü vardır.²⁸

B- DOĞUMU VE LAKABI

Dihlevî, büyük hükümdar Evrengzîb'in ölümünden dört sene önce, 14 Şevval 1114 hicri yılında (m. 1704), Muzaffer

²⁷ Baljon, J.M.S., *Religion and Thought of Shah Wali Allah Dihlawi*, Leiden 1986, s. 1; Daudî, *a.g.e.*, s. 103-104; Jalbani, G.N., *Teachings of Hazrat Shah Waliyullah Muhaddis Dehlvi*, New Delhi 1988, s. 1; en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 60-61; es-Sa'dî, Abdulmüteâl, *el-Müceddidûn fi'l-İslâm*, Mektebetu'l-Âdâb, Kâhire t.y., s. 442-444; es-Siyalkûtî, *a.g.e.*, s. 17-19.

²⁸ Baljon, J.M.S., *a.g.e.*, s. 1; Birışık, Abdulhamit, "Hindistan", *DİA*, c. XVIII, s.94-101; Daudî, *a.g.e.*, s. 104-105; ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 45; en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 69-77; es-Siyalkûtî, *a.g.e.*, s. 17-19.

Neger kasabasına bağlı Pühlet köyünde dünyaya gelmiştir. Doğumu esnasında babası Abdurrahim 60 yaşında idi.²⁹

Tam adı, Ahmed Kutbuddin b. Abdurrahim b. Vecihuddin el-'Umerî ed-Dihlevî'dir. Dihlevî "Şah Veliyyullah" diye meşhur olmuştur. "Şah" kelimesi "Melik" anlamına gelen Farsça bir sözcük olup, sûfiler ve meşâyih hakkında kullanılır. Şah Veliyyullah ilim ve tasavvufta meşhur olan bir ailedendir. Bu lakapla kendisinden başka baba ve çocukları da anılmıştır.³⁰

C- İLKÖĞRENİM DÖNEMİ

Şah Veliyyullah Dihlevî erken yaşta ilim tahsiline başlamış, beş yaşında mektebe yazılmış, yedi yaşındayken ise Kur'an'ı ezberlemiştir. Önce Arapça ve Farsça'yı daha sonra kendi zamanında mutat olan hadis, tefsir, fıkıh, usul, tasavvuf ve felsefe gibi temel İslâmî ilimleri okumuştur. On beş yaşında tahsilini tamamlamış ve babasından icazet almıştır.³¹

Babası ve ilk gerçek hocası olan Şeyh Abdurrahim'in Şah Veliyyullah için özel program uygulamasının ve sürekli beraber olmalarının onun yüksek melekeler keşfetmesinde büyük rolü

²⁹ Daudî, *a.g.e.*, s. 106; ed-Dihlevî, Şah Veliyyullah, *Fıkhî İhtilaflarda Ölçü*, trc. ve thk. Musa Hub, Akademi Yayınları, İzmir 2006, 37-38; ed-Dihlevî, *a.g.e.*, trc. M. Erdoğan, c. I, s. 46; en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 83; es-Siyalkûtî, *a.g.e.*, s. 25.

³⁰ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 46; es-Siyalkûtî, *a.g.e.*, s. 25.

³¹ Daudî, *a.g.e.*, s.107-108; ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 46; en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 84-85, Özen, *a.g.e.*, s. 15; es-Siyalkûtî, *a.g.e.*, s. 26-27.

olmuştur. Şah Veliyyullah'ın okuduğu bu müfredatın belirlenmesinde babasının rolü büyüktü. Çünkü onun zamanında medreselerde program çok şişkin tutulmaktaydı. Baba Abdurrahim oğlunun zekâsına güvenerek, okutulmakta olan kitapların sayısını azaltma yanında, tekrarlanarak işlenen konuları da ayıklamaya gitmiş ve oğluna dolambaçlı bir müfredat uygulamamıştır.³²

Şah Veliyyullah, babası vefat edince onun “er-Rahimiyye” adlı medresesinde, 17 yaşındayken öğretime başladı. O, üstün kabiliyeti yanında, talebeliğinin akabinde hemen ders okutmaya başlaması sayesinde hemen her ilimde derinleşmişti. İlimdeki yüksek mevkisi ile tanınmış ve her taraftan kendisine akın edilmeye başlanmıştı. Dihlevî'nin bu dönemdeki eğitim faaliyeti on iki yıl kadar sürmüştür.³³

Bunların yanı sıra Şah Veliyyullah Dihlevî tasavvuf alanında da gelişmeler kaydetmiştir. On dört yaşında iken babasına intisap eden Dihlevî, seyr-i sülûk özellikle Nakşibendî tarikatı için gerekli olan riyazetleri başarıyla tamamlamış ve kendisine hırka giydirilmiştir. On yedi yaşındayken babası hastalanmış ve vefat etmiştir. Baba Dihlevî, ölüm hastalığında oğlunun elini tutarak irşatta bulunmak

³² Baljon, J.M.S., *a.g.e.*, s. 2-4; ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 46-47; en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 89; Özen, *a.g.e.*, s. 15; es-Siyalkûtî, *a.g.e.*, s. 27-28.

³³ Baljon, J.M.S., *a.g.e.*, s. 2-4; Daudî, *a.g.e.*, s. 108; ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 47; en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 89; Özen, *a.g.e.*, s. 16; es-Siyalkûtî, *a.g.e.*, s. 28.

konusunda kendisine icazet vermiş ve “eli, elim gibidir” sözünü tekrarlamıştır. Şah Veliyyullah Dihlevî'nin babasından sonra memleketinde en çok istifade ettiği hocası Şeyh M. Efdal es-Siyalkûtî' (ö. 1044/1731)dir.³⁴

D- HAC YOLCULUĞU VE HİCAZ'IN İLİM HAYATINDAKİ YERİ

Şah Veliyyullah Dihlevî on iki yıllık tedris hayatından sonra otuz yaşında,³⁵ 1730 senesinde Hicaz'a gitmiş ve orada on dört ay kalmıştır. Onun bu yolculuğunun ve orada ikametinin ilim, fikir, irşat ve tecdit hayatında önemli bir yeri vardır. Bu yolculuğu ile o, manevî ihtiyakını gidermenin yanında ilmini artırmak İslâm âlemini tanımak ve ufkunu genişletmek istemiştir. Bu vesileyle dünyanın dört bir yanından oraya gelen seçkin insanların değerli âlimlerin ilim ve irfanlarından yararlanacak, tecrübe ve fikirlerinden istifade edecekti. Dihlevî, Hicaz'da bulunduğu süre zarfında hadis ilmini genişçe ve derinlemesine etüt etme imkânı bulmuş, çeşitli ülkelerden buraya toplanmış olan hadis üstatlarından bu ilmi ikmal etmiştir. Onun ıslah ve tecdit faaliyetlerinin temel taşı bu buradaki hadis tahsili teşkil etmiş olup, aynı zamanda bu öğrenim süreci vesilesiyle de içtihat mertebesine ulaşmıştır.³⁶

³⁴ Daudî, *a.g.e.*, s.108; es-Siyalkûtî, *a.g.e.*, s. 28.

³⁵ en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 91; es-Siyalkûtî, *a.g.e.*, s. 28.

³⁶ Baljon, J.M.S., *a.g.e.*, s. 5; Daudî, *a.g.e.*, s.108-109; ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 47-48; en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 91-92; es-Siyalkûtî, *a.g.e.*, s. 28.

Şeriatın sırlarına vâkîf olması, onun maksat ve gayelerine ulaşması hadis ile fikhî birleştirme konusundaki başarısı, asırlardı hiç kimsenin ulaşamadığı bir nokta olmuştur. Dihlevî Mekke'ye vardığında ulema ve öğrencilerinin isteği üzerine Mescid-i Haram'da Hanefî mihrabının yanında ders vermeye başlamıştır.³⁷

Dihlevî'nin İslâm anlayışının oluşmasında memleketinde başta babası Şeyh Abdurrahîm ve diğer hocalarından aldığı temel eğitimin etkisi olmakla birlikte, asıl düşüncesinin şekillendiği dönem Hicaz'da aldığı eğitim dönemidir. Dihlevî, Hicaz'da birçok âlimlerden dersler almış, özellikle de hadis alanına yoğunlaşmıştır. Hicaz'daki hocalarının onun İslâm düşüncesinin oluşmasında büyük tesiri olmuştur. Özellikle hocası Şeyh Ebû Tâhir (ö. 1145/1733) vesilesiyle İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve İbn Kayyim el-Cevziyye'yi (751/1350) eserleri vasıtasıyla tanıma imkânı bulmuştur. İbn Teymiyye'yi kitaplarında savunması ondan çok istifade ettiği izlenimini vermektedir.

E- HİCAZ'DAN DÖNÜŞÜ

Şah Veliyyullah Dihlevî Hicaz'da müsait bir ortam bulmuştu. Birçok ilim dalında kendini geliştirmiş, İslâmî ilimleri okuma ve okutma imkânına kavuşmuştu. Hicaz'da

³⁷ Baljon, J.M.S., *a.g.e.*, s. 6; Daudî, *a.g.e.*, s. 110; ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 48.

ikamet etmek için güçlü nedenleri vardı ancak o, buna rağmen Hindistan'a dönmeye karar vermiştir. Bu dönüş tecdit ve ıslah başarısı şeklinde kendini göstermiştir. Şah Veliyyullah, Hindistan'da yapılmasını gerekli gördüğü İslâm hizmetini sadece kendisi için değil, aynı zamanda bütün ileri gelen dostları için de arzu etmiştir.³⁸

Şah Veliyyullah Dihlevî Hindistan'a döndükten sonra, babasının medresesi Rahimiyye'de hadis okutmaya başlamıştır. Bu sefer daha derin bir ilim ve daha fazla bir tecrübe ile yeniden talim ve tedris işine koyulmuş, elde ettiği başarı sayesinde civar bölgelerden ilim öğrenmek için pek çok insan kendisine akın etmiştir. Dihlevî o sırada adet olan ilim ve teknik bilgileri okutmak yerine, kendisi özel bir program hazırlamış ve mühim gördüğü meseleleri okutmaya başlamıştır.³⁹

Dihlevî Hicaz'dan dönünce tüm vaktini, hadis dersi okutmak, eser telif etmek ve insanları irşat etmek gibi işlere ayırmış, bütün gayretini bu işlere tahsis etmiştir. Onun ıslah ve tecdit davetine herkes iştirak etmiş, hatta medrese, talebeleri almayınca daha geniş bir yer arzulamış, bunu duyan Sultan Muhammet Şah kendisine medrese yapması için büyük bir bina

³⁸ Baljon, J.M.S., *a.g.e.*, s. 8; ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 49; en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 97; es-Siyalkûtî, *a.g.e.*, s. 38.

³⁹ Baljon, J.M.S., *a.g.e.*, s. 8; ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 49; en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 97-98; es-Siyalkûtî, *a.g.e.*, s. 37.

vermiştir. Bu medrese daha sonra “Dâru’l-’ulûm”⁴⁰ adıyla tanınmış ve bu ilim yuvasının Hint ilim hayatında çok büyük bir yeri olmuştur. Zira bu medrese de çok seçkin âlimler yetiştirmiştir.⁴¹

F- VEFÂTI

Her bir anı kıymetli, İslâm ve Müslümanlar için faydalı, Sünneti diriltme, Kur’an ve hadisi insanlara öğretmek yayma, öğretim ve eğitim, Allah’ı zikir ve İslâm’ı yüceltme uğrunda harcanan çok değerli ve mübarek hayat süresi h. 1176 yılı 29 Muharrem günü (21 Ağustos 1762) 62 yıllık bir ömrün ardından sona ermiştir.⁴²

Bu büyük âlim Delhi kapısının sağ tarafında bulunan Menhedîler kabristanına defnedilmiştir. Bu kabristanda Şah Veliyyullah’ın dört oğlunun hepsi, muhtereme annesi ve babası Şah Abdurrahim’in mezarları da bulunmaktadır.⁴³

⁴⁰ Bu kurum 1857 yılına kadar eğitim faaliyetlerine devam etmiş ve adı “Dâru’l-Hadis” olarak da bilinmektedir. Bkz., Daudî, *a.g.e.*, s. 110.

⁴¹ Daudî, *a.g.e.*, s. 110; ed-Dihlevî, *a.g.e.*, s. 49; en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 97-98; es-Siyalkûtî, *a.g.e.*, s. 37.

⁴² en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 100.

⁴³ en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 103.

4- ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVÎ'NİN İLMÎ HAYATI, ISLAH VE TECDİT FAALİYETLERİ

A- HOCALARI

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin babasından sonra memleketinde en çok istifade ettiği hocası Şeyh M. Efdal es-Siyalkûtî'dir.⁴⁴ İlim hayatında çok önemli bir yer teşkil eden Hicaz'da da birçok hocadan ders almıştır. Hatta Mekke ve Medine'deki hocalarını tanıtmak ve onların hayat hikâyelerinden söz etmek için *İnsânu'l-Ayn fi Meşâyihi'l-Harameyn* adında bir risale yazmıştır. Bu risalede özel müşşidi olan Şeyh Ebu Tâhir Muhammed b. İbrahim el-Kürdî el-Medenî'ye (ö. 1145/1733) geniş yer vermiştir. Ebu Tâhir'in Şah Veliyyullah üzerinde önemli etkisi olmuştur. Bu zât büyük bir muhaddis olup aynı zamanda sûfiyyeye karşı hüsnü zannı olan biriydi. Ayrıca Ebu Tâhir'in babası Şeyh İbrahim el-Kûrânî⁴⁵, İbni Teymiyye'yi müdafa eden bir âlimdi. Şah Veliyyullah'ın kitaplarında İbn Teymiyye'yi övmesi ve onu savunmasında⁴⁶

⁴⁴ Daudî, *a.g.e.*, s. 108; es-Siyalkûtî, *a.g.e.*, s. 28.

⁴⁵ Hicrî 1025 yılında doğmuş ve 1101 yılında vefat etmiştir. Kendisine ait 80'den fazla eser mevcuttur. Bkz. en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 95.

⁴⁶ el-Alûsî, Hayreddin Numan, *Cilâu'l-Ayneyn fi Muhâkemeti'l-Ahmedeyn: İbn Teymiyye-İbnü'l-Heytemî*, thk., Dani b. Münir Ali Zehva, el-Mektebetü'l-Asriyye, 2006 Beyrut, s. 65-66; es-Siyalkûtî, *a.g.e.*, s. 53.

Ebu Tâhir'den hadis almasının bir payı vardır. Ebu Tâhir de bu payı babasından almış olmalıdır.⁴⁷

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin Hicaz'daki ikinci hocası, kendisinden icazet aldığı Mekke müftüsü Şeyh Tâceddin el-Kal'î'dir. Ayrıca Şeyh Abdullah b. Salim el-Mısırî'den de hadis okudu ve ondan mutlak icâzet aldı. Şeyh Ahmed en-Nahlî, Şeyh Muhammed Vefduallah el-Malikî ve daha başkalarından da icazet aldı.⁴⁸

B- MEŞHUR ÖĞRENCİLERİ

Şah Veliyyullah şahsî fikirlerini ve metodunu yayma alanında başarılı olmuştur. Çünkü onun yetiştirmiş olduğu öğrenciler bu fikirleri ve hadis ilmini yaymak için gayretle çalışmışlardır⁴⁹ Dihlevî'nin meşhur öğrencileri şunlardır:

Mevlâna Mahdûm Mu'in es-Sindî (ö. 1161/1748),

Mevlâna Muhammed 'Âşık el-Pultî (ö. 1187/1773),

Muhammed Emîn el-Keşmîrî (ö. 1187/1773),

Seyyid Murtaza Bilgrâmî ez-Zebîdî (ö. 1205/1790),

⁴⁷ Baljon, J.M.S., *a.g.e.*, s. 7; Daudî, *a.g.e.*, s. 109; ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 48; en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 93-95; es-Siyalkûtî, *a.g.e.*, s. 28.

⁴⁸ Hicaz'daki hocaları hakkında detaylı bilgi için bkz., en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 93-97; es-Siyalkûtî, *a.g.e.*, s. 28-30.

⁴⁹ Daudî, *a.g.e.*, s. 111; es-Siyalkûtî, *a.g.e.*, s. 49-52.

Mevlâna Hayru'd-Dîn es-Sûrtî (ö. 1206/1791),

Mevlâna Refîu'd-Dîn el-Mûrâdabâdî (ö. 1223/1808),

Kâdî Senâullah el-Pânîpatî (ö. 1225/1810),

Mevlâna Mahdûm el-Leknevî (ö. 1229/1813),

Şâh 'Abdu'l-'Azîz (ö. 1239/1824) gibi pek çok öğrencisi vardır.

C- ÖĞRETİM METODU

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin eğitim metodu şöyle idi: Önce öğrencilere dersleri kendiniz okuyup gelin der, sonra onlarla o dersler üzerinde müzakere yapardı. Fıkhî meseleleri anlatırken dört mezhep arasındaki ihtilafların önemsiz olduğunu vurgulardı. Özellikle Hanefî ve Şafiî mezhepleri arasındaki ihtilaflar bu kabildendi. Bu maksadı göz önünde tutarak o, daha ziyade ihtilaflı olmayan meseleler üzerinde duruyor, bir mezhebin diğer bir mezhepten daha üstün olmadığını anlatmaya çalışıyordu. Böyle bir eğitim metodu ile genç öğrencinin ufkunun genişlemesine yardımcı oluyor, onların kalplerinde imamlar ve mezhepleri hakkında sevgi ve saygı duygusu uyandırıyor. Öğrenciler biraz Arapça

öğrenince de İmam Malik'in Muvattâ'sını okutmaya geçiyordu.⁵⁰

D- İLMÎ VİZYONU

Şah Veliyyullah Dihlevî hayatı boyunca orta yolcu, uzlaştırıcı, birleştirici ve mutedil bir yaklaşımın temsilcisi olmuştur. Şah Veliyyullah Dihlevî'nin ıslah ve tecdit alanı derin bir ilim ve düşünce yönü barındırmaktadır. O, hayatı boyunca; öğretim ve kitap telifine, Kur'an-i Kerim ve Sünnetin yaygınlaştırılmasına, akıl ile naklin uyumlu olduğunu göstermeye, fıkıh mezhepleri arasında bağ kurmaya ve bu mezheplere taassupla bağlanmanın yanlışlığını ortaya koymaya çalışmıştır. Hadis ile fıkıhın arasının telif etmeye çalışmış, içtihat ve taklit konusunda mezheplere karşı yaklaşımında mutedil bir tavır göstermiştir. Bunların yanında ilim ve tasavvufu mezcetmeye gayret göstermiş ve hep dengeyi aramaya çalışmıştır. Şeriatın amacını ve hikmetlerini açıklamaya çok önem vermiştir. Özellikle konumuz dâhilinde olan *Hüccetullahi'l-Bâliğa* adlı eseri bu amaç doğrultusunda, kendisinden önce eşi ve benzerine rastlanmayacak bir yetkinlikle kaleme almıştır. Şah Veliyyullah gelmekte olan akılcı dönemi göz önünde bulundurmuş, eğitimi ve irşadı canlandırmaya, Hindistan'da İslâm hâkimiyetini korumaya

⁵⁰ Daudî, *a.g.e.*, s. 110-111; el-Benâ, Muhammed Câbir, *Şah Veliyyullah ed-Ed-Dihlevî*, Mecelletu'l-Ezher, c. 38, sayı.7, s.721-726, Kahire 1966.

çalışmış, dünyada meydana gelen siyasi değişiklikleri ve gelişmekte olan güçleri gerçekçi bir şekilde incelemiştir. O bu güçler arasında İslâm milletinin korunmasına ve bu milletin tarihte layık olduğu belirginliğinin devamını sağlayacak tedbirleri almaya elinden geldiğince çaba göstermiş ve bunu dert edinmiştir. İslâm ilimlerinde müctehitçe düşünmüş ve incelemelerde bulunmuştur. Dihlevî, tüm bu hususların İslâm âlimlerinin fikir dünyasına aktarılması için de çaba göstermiştir.

E. ESERLERİ

Şah Veliyyullah Dihlevî, Arapçayı ve Farsçayı çok iyi kullanıyordu. Her iki dilde de pek çok kıymetli eserler vermiştir. Ayrıca o, İslâmî ilimlerin neredeyse her branşında eser yazmış, çok yönlü bir alimdir. Biyografi kitapları eserlerinin sayısına dair farklı sayılar vermektedir. Kırk beş eserden başlayıp iki yüz eserinin olduğunu söyleyenlere kadar birçok farklı görüş vardır. Dihlevî'ye ait tespit edilebilen eserler ve bu eserler hakkında ulaşılabildiği kadarıyla tanıtıcı bilgiler aşağıda verilmiştir. Dihlevî'ye ait eserler verilirken müracaat edilen kaynaklar dipnotta belirtilmiştir.⁵¹

⁵¹ Birişik, Abdulhamit, *Hind Alt Kıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İnsan Yay, İst. 2001, s. 54; Daudî, Zaferullah, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, İnsan Yay., İst 1995. s. 112-116; Erdoğan, Mehmet, *Şah Veliyyullah ed-Dihlevî Hayatı ve Eserleri* (Hüccetullahî'l-Bâliğa başında), İstanbul 2002, s. 71-74; Karaman, Hayrettin, *Dört Risâle*, Dergâh Yay., İst. 1987, s. 146-148; en-Nedvî,

Yazarın bilinen eserleri şunlardır:

1- Kur'an İlimleri ve Tefsire Dair Eserleri

1- *Fethu'l-Habîr Bimâ lâ Budde min Hıfzihî fi't-Tefsir* (Luknov, 1314): Eser Arapça olup matbûdur. Kur'an-i Kerim'in zor kelimelerinin açıklanmasına dairdir.

2- *Te'vîlu'l-Ehâdis* (Delhi, Matba'a Ahmedî, ty): Bu eserde; Kur'an-i Kerim'de anlatılan peygamberlerin kıssalarının letâifi (hoş yönleri, ince yönleri) ve onlardan çıkarılan pek çok şariat prensipleri anlatılmıştır. Eser Arapça olup İngilizceye çevrilmiştir. (Leiden, 1973).

3- *Fethu'r-Rahmân fi Tercümeti'l- Kur'an* (Delhi, 1294, Luknov, 1902): Bu eser Kur'an'ın Farsça tercümesidir. Kur'an'ın nazmına uygun bir şekilde tercüme edilmeye çalışılmıştır.

4- *el-Fevzu'l-Kebîr fi Usuli't-Tefsir*, (Lahor, 1951): Tefsir usulüne dair Farsça muhtasar bir eserdir. Bu eserde Kur'an ilimlerinde huruf-i mukata'a'nın te'villerinden ve diğer tefsir konularından bahsedilmiştir. Urduca (Delhi, t.y.), Arapça (Beyrut, 1987) ve Türkçe (Sofuoğlu, Mehmet, İstanbul, 1980) tercümeleri yapılmış birçok defa basılmıştır.

Ebu'l-Hasan, *Ricâlu'l-Fikr ve'd-Da've fi'l-İslâm*, el-İmâm ed-Dihlevî, c. IV, Dâru'l-Kalem, Kuveyt 1985, s. 309-311.

5- *Mukaddime fi Kavânîni't-Terceme*: Kur'an tercüme usulüne dair Farsça küçük bir risaledir.

6- *ez-Zehrevân*: Bakara ve 'Al-i İmrân surelerinin tefsiridir.

2- *Hadis İlmine Dair Eserleri*

1- *el-Musaffâ fi ehâdîsi'l-Muvattâ*: Bu eser İmam Malik'in Muvattâ adlı kitabının Farsça şerhidir. Dihlevî, İmam Malik'in Muvattâ'nı en sahih ve en faydalı fıkıh ve hadis kitabı olarak kabul eder. İctihat melekesinin oluşması için bu kitabı bilmeyi zorunlu görür. Bu düşünceden hareketle o, Muvattâ'daki hadisleri fıkıh kitaplarındaki tertibe göre sıraladıktan sonra ilgili ayetleri de eklemek, garip kelimeleri açıklamak ve fukâhanın da görüşlerine yer vermek suretiyle bunları Farsça'ya tercüme ve şerh etmiştir. Birinci cildi Delhi Matbaa Farûkî, ikinci cildi Murtażî' de (1293) basılmıştır.

2- *el-Musevvâ fi Ehâdîsi'l-Muvattâ* (Beyrut, 1983): Bu eser Muvattâ'nın Arapça şerhidir. el-Musaffâ'da olduğu gibi güzel bir tertip esas alınmış gerekli yerlerde izahlar yapılmış ve her konuda sadece Hanefî ve Şafiî mezhebinin görüşlerine yer verilmiş diğer mezheplere temas edilmemiştir. İki cilt halinde matbudur. Dihlevî'nin hadis fikhını ve derslerinde takip ettiği, tervîç etmek istediği yaklaşımı bu iki kitap gayet güzel bir şekilde temsil etmektedir.

3- *el-Erba'în* (Luknov, 1319): Arapça olan bu eser kırk hadis mecmuası olup “Cevâmi’u’l-Kelîm” ölçüsünde, kısa ve özlü hadisleri içerir. Seçmiş olduğu bütün hadisleri, üstâdı Ebu Tahir’den Hz. Ali’ye uzanan muttasıl senetlerle rivayet etmiştir. Bu eser Urduca’ya da çevrilmiş ve “Cihl Hadis” adıyla basılmıştır. (Dayâbâdî, 1967).

4- *en-Nevâdir min Ehâdîsi Seyyidi’l-Evâhir*: Bu eser, Arapça olup matbudur.

5- *er-Risâle Basîta fi’l-Esânîd*: Bu eser Farsça olup, hadislerin senetleri konusunda ince tetkikler içermektedir.

6- *Şerhu Terâcimi’l-Eboâb li’l-Buhârî*: Arapçadır. Buhârî’nin Sahih’ini tahkik etmiş ve onu bâb başlıklarıyla ilgili olarak şerh etmiştir. İlk kez Haydarâbâd’ta 1323 yılında Dâiratu’l-Meârif el-Osmâniyye tarafından basılmış sonra Buhârî nüshâsına mukaddime olmak üzere eklenerek Delhi’de yayınlanmıştır.

7- *ed-Durru’s-Semin fi Mübeşşirâti’n- Nebiyyi’l-Emin*: Arapça olup matbudur.

8- *el-Fazlu’l-Mubîn fi’l-Müsel sel min Hadisi’n-Nebiyyi’l-Emîn*: Arapçadır ve matbudur.

9- *el-İrşâd ilâ Muhimmâti İlmi’l-İsnâd*: Arapça olup matbudur (Delhi, 1889).

10- *et-Tenbih alâ mâ Yehtâcu ileyhi'l-Muhaddis ve'l-Fakih*: Bu eser Farsça olup, Arapçaya da tercüme edilmiş ve hem Farsçası hem de Arapçası matbudur.

3- *Akaid İlmine Dair Eserleri*

1- *Husnü'l-Akide veya el-Akidetu'l-Hasene*: İslâm'ın temel inançları; ehli-sünnet mezhep üzere, Kur'an ve hadis ışığında çok yönlü olarak anlatılmıştır. Arapça bir eserdir. (Luknov, 1962)

2- *İzâletu'l-Hafâ an Hilâfeti'l-Hulefâ* (y.y., 1286): bu eser Farsça olup Urduçaya tercüme edilmiştir. (Luknov, 1329).

3- *Kurretu'l-Ayneyn fi Tafdili Şeyhayn* (Delhi, 1230): Rafizîlere reddiye olmak üzere yazılmış Arapça bir eserdir. Farsça ve Urduçaya çevrilmiştir. (Luknov, 1238).

4- *el-Mektebu'l-Medenî fi Hakâiki't-Tevhid*: Tevhidin hakikatine dair bir risaledir.

5- *el-Mukaddimetu's-Seniyye fi'ntisâri'l-Firkati's-Sunniyye*: Arapçadır.

6- *Tuhfetu'l-Muvahhidîn*: Farsçadır. Bidatlerin reddedilmesi ve tevhidin açıklanmasına dair yazdığı kısa bir risaledir. Urduçaya tercüme edilmiştir. (Lahor, 1962).

7- *el-Belâğu'l-Mubîn fi Ahkâm-ı Rabbi'l-Âlemîn ve İttiba'i Hatemi'n-Nebiyyîn.*

4- *İslâm Hukuk Felsefesine ve Fûru'-ı Fıkha Dair Eserleri*

1- *Hüccetullahi'l-Bâliğa*: Şah Veliyyullah Dihlevî'nin *hikmet-i teşrî'* ve İslâm şeriatının felsefesiyle ilgili olarak kaleme aldığı bizim de bu çalışmamızın konusu olan çok değerli bir eserdir. Eserleri arasında en meşhur olanıdır. Kendisinin İslâm âleminde tanınmasını bu eser sağlamıştır. *Hikmet-i teşrî'*i konu edinen, şeriatın getirdiği hükümlerde gözettiği sıklardan ve maksatlardan söz eden, bu arada pek çok sahih hadisi şerh eden sahasında tek eserdir. Birçok farklı baskıları yapılmıştır. (Hindistan, 1286, Beyrut, t.y., Beyrut, 1983) Arapça olan bu eser Urduçaya da çevrilmiştir. (Lahor, t.y., Karaçi, t.y.). Eser hakkında müstakil bir bölümde daha ayrıntılı bilgi verilecektir.

2- *Ikdu'l-Cîd fi Ahkâmi'l-İçtihad ve't-Taklid* (Delhi, 1344): Dihlevî'nin içtihad ve taklid konularında fikirlerini ortaya koyduğu bir risaledir. O, bu konuda mutedil bir duruş sergilemiştir. Eser Arapça olup Urduca (Karaçi, 1379) ve Türkçeye (Karaman, H., İçtihad, Taklit ve Telfik üzerine Dört Risâle, İst. 1971 içerisinde çevrilmiştir).

3- *el-İnsâf fi Beyâni Esbâbi'l-İhtilâf Beyne'l-Fukahâ ve'l-Müctehidîn* (Beyrut, 1977). Bu eser fukahâ, müçtehitler,

hadisçiler ile rey taraftarları arasındaki ihtilaflardan söz eder. Arapçadır. Urduçaya (Delhi t.y., Luknov t.y.) ve Türkçeye çevrilmiştir. (Özen, Şükrü, Mezheplerin Doğuşu ve İçtihat Tartışması, İst. 1987).

5- *Tasavvufa Dair Eserleri*

1- *el-Bûdürü'l-Bâziğa* (Surat, 1935): Bu eserde özellikle "hikmetler" konusunda önemli izahlar mevcuttur. Kitap din felsefesinin açıklanmasını içine almaktadır. Kitapta felsefe terimleri, insanın yaratılışı ve vücut yapısı, sınıflar ve kişilerin özellikleri üzerine felsefeci tarzda ve işrâkî üslupta ışık tutulmuştur.

2- *et-Tefhimâtu'l-İlâhiyye*: daha çok Arapça ve az bir bölümü de Farsça olarak yazılmıştır. Çeşitli konulara dair düşüncelerini ve kalbine doğan ilhamları ortaya koyan risalelerden meydana gelmiştir. Sadece bir kısmı basılmıştır. (Surat, 1355).

3- *Altâfu'l-Kuds fi Letâifi'n-Nefs*: (Delhi, t.y.). Farsçadır. Urduçaya (Lahor, 1975) ve İngilizceye (Londra, 1982) tercüme edilmiştir.

4- *Atyebu'n-Neğam fi Medhi Seyyidi'l-Arab ve'l-Acem*: Rasulullah (s.) olan övgüleri içerir, Arapçadır.

5- *Fuyûzu'l-Harameyn* (Delhi, Matbaa Ahmedî, t.y.): Harameyn-i Şerifeyn'de kaldığı süre içerisinde yaşadığı hallere dâirdir. Eser Arapça olup Urduca tercümesiyle beraber basılmıştır. Bu kitabın özel kişilerin okuyacağı bir eser olduğu, Felsefe ve tasavvufta yeteneği olmayanların anlayış ve idraklerinin üstünde olduğu ifade edilir.

6- *el-Hayru'l-Kesir* (Mektebetu'l-Kâhire, 1974): Eser Arapça'dır. Eserde birçok yüksek hakikatlerden bahsedilir. Urduca (Bombay, t.y.) ve İngilizceye de (Lahor, 1974) çevrilmiştir.

7- *el-Kavlû'l-Cemîl fi Beyâni Sevâi's-Sebil* (Mısır, 1290): Hindistan'da bulunan üç önemli sûfî tarikatı Kâdiriyye, Çeştiyye ve Nakşibendiyye hakkındadır. Arapça'dır. Urduca'ya da çevrilmiştir. (Lahor, 1946).

8- *el-İntibâh fi Selâsili Evliyâillah* (Matbaa Ahmedî, 1344): Bu eserde Tasavvufun çeşitli kollarının tarihi ve öğretilerinin özet olarak anlatımı vardır.

9- *el-Hemeât* (İslâmîc Press, t.y.): Farsça olup, Allah'a vâsıl olmanın yolunu anlatan çok değerli bir risâledir. Urduca'ya çevrilmiştir. (Lahor, 1946, Deoband 1969).

10- *eş-Şata'ât fi'l-Feyzi'r-Rabbânî* (Karaçi, t.y.): Özel halleri ve görüşlerini içerir. İngilizceye (Haydarâbâd, 1970, New Delhi, 1981) tercüme edilmiştir.

11- *Leme'ât*: Farsçadır ve tasavvufla ilgili bir eser olup basılmıştır.

12- *el-Hevâmî fi Şerhi Hizbi'l-Bahr 'ala Lisâni'l-Hakâik ve'l-Meârif*: Farsça'dır.

13- *ed-Durru's-Semîn fi Müşebbihâti'n-Nebiyi'l-Emîn*: Şah Veliyyullah ile veya diğer büyüklerle ilgili, Hazreti Peygamber (s.) efendimizin müjdelerinin bir araya toplandığı Arapça bir eserdir.

14- *Fethu'l-Vedûd li Ma'rifeti'l-Cünûd*: Arapçadır.

15- *Keşfu'l-Ğayn an Şerhi Rubaiyyeteyn* (Delhi, 1310): Hâce Bakibillah Hazretlerinin iki rubâisinin Hâcenin kalemıyla şerhi vardır. Bu kitap ise Şah Veliyyullah tarafından o şerhin şerh edilmiştir. Eser Farsçadır.

16- *er-Risâle*: Farsçadır.

17- *er-Risâle fi Şerhi Rubaiyyetihi*: Farsçadır.

18- *Şerhu Hizbu'l-Bahr* (Delhi, 1302): Farsça'dır. Urduca'ya da çevrilmiştir. (Delhi, 1359).

19- *Şifâu'l-Kulûb*: Hakikatler ve mârifetler üzerine yazılmış bir risâledir ve Farsçadır.

6- *Tarih ve Hal Tercümelerine Dair Eserleri*

1- *Enfâsu'l-Ârifîn* (Delhi, 1897): Atalarının, üstatlarının ve aile büyüklerinin hal tercümelerine dâir Farsça bir eserdir. Aşağıdaki yedi risale birleştirilerek basılmıştır. Bunların müstakil eserler olduğu da söylenir.

I- *Bevâriku'l-Velâyât*.

II- *Şevâriku'l-Ma'rifât*.

III- *el-İmdâd fi Meâsiri'l-Ecdâd*.

IV- *en-Nebretu'l-İbrizîyye fi'l-Letâifi'l-Azizîyye*.

V- *el-Atiyyetu's-Samedîyye fi Enfâsi'l-Muhammediyye*.

VI- *İnsânu'l-Ayn fi Meşâyihî'l-Harameyn*.

VII- *el-Cüz'ü'l-Latif fi Tercemeti'l-Abdi'd-Daif*: Bu bölümde kendi hayatını ele almıştır.

2- *Mecmu'atu'r-Resâil fi Menâkibi'l-İmâm el-Buhârî ve Fadli İbn Teymiyye*: Eser Farsça ve Arapçadır.

3- *Surûru'l-Mahzûn* (Delhi, 1308) Farsçadır.

7- Mektupları

1- *Şah Veliyyullah ki Siyâsî Mektûbât* (Aligarh, 1950): siyâsî mâhiyet arzeden 358 mektubunu toplayan bir koleksiyondur.

2- *Hayât-ı Veli ve Kelimât-ı Tayyibât*: Bu kitaplarda da birçok Arapça ve Farsça mektuplar vardır.

8- Şiirleri

1- *Divânu's-Şi'ri'l-Arabî*: Şah Veliyyullah'ın şiirlerinden oluşan bir divandır. Ayrıca *Hayat-ı Veli* ve *Kelimât-ı Tayyibât* adlı eserlerinde de birçok şiirleri mevcuttur.

9- Çeşitli Konularla Âlâkalı Diğer Eserleri

1- *Risâlatu Danişmândî* (Delhi, 1321): Öğretmenlerin tedris faaliyetinde takip etmeleri gereken metottan bahsedilmiştir. Farsça olan eser Urduca (er-Rahim, 1964) ve Arapçaya (Luknov, 1403) çevrilmiş birçok kez baskısı yapılmıştır.

2- *Kitabu'l-Vasiyye*: Farsça olan bu eserde istenilen sonucun alınabilmesi için takip edilmesi gereken eğitim ve öğretim yolu okutulacak kitaplar, irşat metodu gibi noktalar üzerinde durulmuştur. Hindistan'da basılmıştır.

3- *es-Sırru'l-Mektûm fi Esbâbi Tedvini'l-'Ulûm* (Delhi, 1321): Arapçadır.

4- *el-Makâletu'l-Vedâia fi'l-Vasiyyeti ve'n-Nasîha*: Farsçadır.

F- ISLAH VE TECDİT FAALİYETLERİ

Şah Veliyyullah Dihlevî Hindistan'ın yetiştirdiği İslâm âlimleri arasında en büyük simalardan biridir. O çok net bir bakış açısı ve değerlendirme yeteneğine sahipti, din adına ileri sürülen şeyler arasında, aslı esas olanları alır, dine sonradan sokulmuş olanları ayıklar ve atardı. Şah Veliyyullah Dihlevî bir ıslah ve tecdit faaliyeti göstermeye muvaffak olmuştur. O, dinin gerçek bir şekilde anlaşılması, peygamberi ilimlerin yayılması, İslâmî düşüncede yeniden canlanma ve İslâm ümmetini derleyip toplama uğruna çok geniş çerçeveli bir faaliyet göstermiştir.⁵²

Dihlevî'nin ıslah ve tecdit faaliyeti iki yönde cereyan etmiştir. Birinci olarak Dihlevî asrının dert ve meselelerini teşhis ve tespit etmiş, onları bir değerlendirmeye tabi tutmuştur. İkinci aşamada ise, bu problemleri çözme konusunda bulduğu deva ve çareleri uygulamıştır.⁵³

1- Sorunları Teşhis ve Tespit Edişi

Dihlevî'nin en önemli tespit ve teşhislerinden biri -belki de ilk defa- dinin kendisi ile onu temsil eden insanların

⁵² Daudî, *a.g.e.*, s. 146; en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 105-106; es-Siyalkûtî, *a.g.e.*, s. 60.

⁵³ Karaman, *a.g.e.*, s. 142.

davranış ve yaşayışlarını birbirinden ayırmış ve Müslümanların tarihini İslâm tarihi nokta-i nazarında incelemiş ve tenkit etmiş olmasıdır. Buradan yola çıkarak Müslümanların tarihinde başarısızlık, geri kalma ve bozuklukların temelinde iki önemli faktörün bulunduğunu ifade etmiştir. Bunlardan ilki siyasi otoritenin hilafetten saltanata dönüşmesi, İkincisi ise içtihat ruhunun sönmesi ve taklit zihniyetinin hâkim olmasıdır.⁵⁴

Dihlevî yaşadığı devirde öncelikle kendi toplumunda bulunan bozuklukları tespit etmiş ve bunları düzeltmek için öncelikle akaid konularından başlamıştır. Devrinde, İslâm akaidinin Yunan felsefesiyle karıştırıldığını, tasavvuf ve tarikat ehli ağzından Kitap ve Sünnete uymayan, özellikle de tevhit inancını zedeleyecek sözlerin dolaştığını birçok kişinin ehliyet ve liyakate bakmaksın dini konularda münakaşaya daldığını ve yine birçok kişinin kendi mantığına göre bir din telakkisine sahip olduğunu işaret etmiştir. Ayrıca hem kendi çevresinde hem de İslâm âleminin birçok yerinde hurafelerin yaygınlaştığına dikkat çekmiş, İslâm ülkelerinde kabirlerde yatanlardan medet umma, Allah'tan daha çok onlardan korkma ve açıkça kabirlere tapmayı gösteren hareketlerde bulunmaya

---

⁵⁴ Karaman, *a.g.e.*, s. 142-143.

varacak derecede bidat ve sapıklıkların kendini gösterdiğini belirtmiştir.⁵⁵

2- Sorunlara Bakışı

Dihlevî bu tür yanlış inanç ve düşüncelerin düzeltilmesi için öncelikle şirkin hakikatini açıklamış, şirkin tam anlamıyla ne olduğunun bilinmesi gerektiğini ifade etmiştir. İnancın ıslahı ve gerçek tevhidin anlaşılması için konu üzerine gerçek bir bilgin ve araştırmacı olarak inceleme ve tahlillerde bulunmuştur. Tevhidin hakikatini ve ne şekilde anlaşılması gerektiğini izah etmiştir. Akaide dair yazdığı *el-'Akîdetu'l-Hasene* adlı kitabında ehlisünnet inancını özet olarak açıklamıştır. O, gerek itikatta gerek amelde Kitap ve Sünnete dört elle yapışmanın ve daima onlara göre amel etmenin gerçekleşmesi için çaba göstermiştir.⁵⁶

Dihlevî İslâm'ın hem inanç hem de ameli konularında tam olarak anlaşılıp uygulanması için öncelikle Kur'an'ın herkes tarafından okunup anlaşılması gerektiğini söylemiştir. Kur'an'ın ancak bir tabaka tarafından anlaşılabilceği, onu anlayabilmek için birçok ilmi bilmek gerektiği ve halkın doğrudan doğruya Kur'an'ın ne demek istediğini anlamasının, onunla doğru yolu bulmasının tehlikeli olacağı gibi

⁵⁵ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, trc. M. Erdoğan, c. I, s. 51; Karaman, *a.g.e.*, s. 143-144; en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 109-112; es-Siyalkûtî, *a.g.e.*, s. 72-74.

⁵⁶ es-Siyalkûtî, *a.g.e.*, s. 75-77.

düşüncelerin yanlış olduğunu ifade etmiştir. Hz. Peygamber (s.) ve onun sahabelerinin de belli bir tahsillerinin olmadığını, bununla birlikte bizzat Kur'an'ı okuyarak doğruyu öğrenip arındıklarını ifade ederek bu düşüncenin yanlışlığını belirtmiştir. O, tahsilli olsun ya da olmasın kendilerini Kur'an ve Sünnete vermeleri halinde her Müslüman'ın onlardan istifade edebileceklerini ısrarla belirtmiştir.⁵⁷

Dihlevî, "Allah'ın yolundan alıkoyma" şeklinde gördüğü bu çarpık anlayışa son vermek için Kur'an'ı, resmî ve ilmî dil olan Farsçaya tercüme etme gereğini duydu. Çünkü halkın irşadı ve inançların ıslahı için Kur'an'ın kendi öğretilerini, davet ve tebliğini insanlara doğrudan ulaştırmaktan daha güçlü bir yol olamazdı. Tabi Dihlevî'nin bu teşebbüsü öyle kolay olmamış bu yüzden ulemanın hışmına uğramışsa da bu girişim konuyla ilgili yaygın yanlış kanaatin değişmesinde çok etkili olmuştur.⁵⁸

3- Hadis İlmîni Yayma ve Hadis ile Fıkıhı Birleştirme Çabası

Dihlevî'nin gerçekleştirdiği en önemli ıslah ve tecdit çalışmalarından bir diğeri, Hint yarımadasında hadisin neşri ve hadis ile fıkıhı birleştirme faaliyetidir. O hadis öğretimine çok

⁵⁷ en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 113-115.

⁵⁸ en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 115-116.

önem vermiştir. Bu konuda vermiş olduğu eserler, son derece ciddi ve büyük araştırmalar sonucu yapılmış çalışmalardır. Bu eserler onun tecdit hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Hadise dair ilmi, ilim âleminde onun “muhaddis” olarak nitelenmesini sağlamıştır.⁵⁹

Dihlevî'nin hadise ayrı bir önem vermesinin iki temel sâiki vardır. Birincisi, hadisin onun yanındaki yeridir. Ona göre hadis bütün yakînî ilimlerin esası ve başıdır.⁶⁰ İkinci olarak Dihlevî, mevcut durumun düzeltilmesi için Sünete başvurmanın zorunlu olduğunu ifade etmiştir. O, inanç, amel ve ahlâkta Kur'an ve Sünneti kıstas olarak almadıkça gerçek Müslümanlığa ulaşamayacağına inanır.⁶¹

Dihlevî'nin yaptığı çalışmalar ve oluşturduğu ilgi sayesinde Hint yarımadasında Hadis ilmi yeniden canlandı. Hadis ilmi, eğitim sürecinde okutulan dersler arasına girdi. Hadis okutmak üzere müstakil ilim halkaları oluşmuş, Kütübü't-Tis'a'nın okutulması yaygınlaşmıştır. Halkın istifadesini sağlamak için hadis kitapları tercüme edilmiştir.

---

⁵⁹ en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 157-158, 135; es-Siyalkûtî, *a.g.e.*, s. 22.

⁶⁰ en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 146; ed-Dihlevî, Şah Veliyyullah, *a.g.e.*, neşr. Muhammed Şerif Sükker, c. I, s. 21.

⁶¹ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, trc. Mehmet Erdoğan, c. I, s. 57; en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 147.

Bütün bu faaliyetler sonucunda Hindistan hadis ilminin merkezi haline gelmiştir.⁶²

Dihlevî, hadis ile fıkhı birleştirmekle beraber fıkıh mezhepleri konusunda da mutedil bir görüş ve tatbikat getirmiştir. Mezheplerin hepsini bir müçtehit nazarıyla tetkik etmiş, usul ve delillerini incelemiş, herhangi bir mezhebin tarafını tutmak yerine gerçeğin ve kuvvetli delilin tarafını tutmuştur. O, zahiri yaklaşımı ve katı mezhepçiliği şiddetli bir şekilde eleştirmiştir.⁶³

---

⁶² Çantay, Hasan Basri, *Müceddid Büyük Âlimlerden Şah Veliyyullah ed-Dihlevî*, Hilâl Dergisi, sayı, 8, s. 13, Ankara 1959; Daudî, *a.g.e.*, s. 110; Karaman, *a.g.e.* s. 146; en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 148-149.

⁶³ Daudî, *a.g.e.*, s. 110; Karaman, *a.g.e.* s. 144; en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 153-155. es-Siyalkütî, *a.g.e.*, s. 126- 127.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVÎ'NİN HÜCCETULLÂHİ'L-BÂLİĞA ADLI ESERİNDEKİ HİKMET-İ TEŞRÎ' ANLAYIŞI

1- ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVÎ'NİN HÜCCETULLÂHİ'L-BÂLİĞA ADLI ESERİ

A- ESERİN TANITIMI

1- Şekil Bakımından

Hüccetullâhi'l-Bâliğa adlı eserin birçok yayınevinden baskısı bulunmakla beraber biz çalışmamızda Seyyid Kutup tarafından tahkiki, M. Şerif Sükker tarafından da neşri yapılan Dâru İhyâi'l-'Ulûm'un 1990 Beyrut baskısını esas aldık. Bu baskının diğerlerinden ayrılan özelliği en son baskı olması hasebiyle tahkik, tahriç, tanzim, vb. konulardaki eksikliklerin giderilerek en iyi şekilde basılmış olmasıdır. Eser iki cilt olup birincisi 576, ikincisi 606 sayfadır. Mevzu bakımından ağır kitapların kaderi bir ya da iki kez o da uzun aralıklarla basılabilmesi iken bu eser sahasında tek oluşu, konularının işleniş şeklinin güzelliği, kaçınılmaz olan bu kaderi değiştirmiş ve eserin günümüze dek birçok baskısı ve çeşitli dünya dillerine de tercümesi yapılmıştır.⁶⁴

Hüccetullâhi'l-Bâliğa birçok defa basılmıştır (Bulak 1284, 1286, 1294; İstanbul 1317, 1318, 1322; Kahire 1322, 1355; Delhi 1953), ayrıca Seyyid Sâbık (Kahire 1985) ve Muhammed Şerif Sükker tarafından neşredilmiştir (I-II, Beyrut 1410/ 1990).

⁶⁴ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, neşr., Muhammed Şerif Sükker, (mukaddime böl.), c. I, s. 17; Topaloğlu, Bekir, "Hüccetullâhi'l-Bâliğa". *DİA*, c. XVIII, s. 454.

Ubeydullah Sindî tarafından üzerinde bir şerh yazılan *Hüccetullâhi'l-Bâliğa* (Lahor 1950) başta Urduca olmak üzere birçok dile çevrilmiştir. Eserin, Halid A. İsrâîlî (*Âyâtullahi'l-Kâmile* adıyla, Lahor, ty.), Ebu Muhammed Abdulkhak Hakkânî (Karaçi, ty.) ve Abdurrahim (Lahor, ty.) tarafından ayrı ayrı Urduca tercümeleri yapılmıştır. Ali Genceli kısmen, Mehmet Erdoğan ise tam olarak (I-II, İstanbul, 1994) eseri Türkçe'ye, Marcia K. Hermansen ise İngilizce'ye (*The Conclusive Argument from god*, Leiden, 1996) tercüme etmiştir.

Hüccetullâhi'l-Bâliğa kimi üniversitelerde ders kitabı olarak okutulmakla beraber⁶⁵ eser üzerine birçok ilmi araştırmalar da yapılmıştır. Bunlar arasında Sâbih Ahmed Kemâlî'nin, *The Consept of Human Nature in Hujjat Allah al-Balighah and its Relation to Shah Waliy Allah's Doctrine of Figh* (IC, XXXVI/3, 1962, s. 207-224; XXXVI/4, 1962, s. 256-274); Ebu'l-Hasan Ali en-Nedvî'nin *Hüccetullâhi'l-Bâliğa* (el-Hak, XIX/5, 1984, 47-49); M. K. Hermansen'in *Shah Wali Allah of Delhi's Hujjat Allah al-Baligha: Tension Between the Universal and the Particular in an Eighteenth Century Theory of Religious Revelation* (St. I, LXIII, 1986, s.143-157) ve Abdul Hak Ensârî'nin *The Philosophy of the Islamic Shari'ah: A Study of Shah Wali Allah's Hujjat Allah al-Balighah* (*International Seminar on Islamic History*,

⁶⁵ Topaloğlu, Bekir, "Hüccetullâhi'l-Bâliğa", *DİA*, c. XVIII, s. 455; Zuhaylî, Muhammed, *Merca'il- 'Ulûmi'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Ma'rife, Dimaşk t.y., s. 636.

Art and Culture in South Asia, Islamabad 1986, s. 391-402) adlı çalışmaları zikredilebilir. ⁶⁶

2- *Muhteva Bakımından*

Eser kısa bir sunuşun ardından, bir mukaddime ile iki bölümden meydana gelmektedir. Müellif öncelikle İslâmî ilimler içerisinde hadisin önemine temas ettikten sonra, *hikmet-i teşrî'* ilminin (Dinî hükümlerin konuluş sebepleri ve amaçlarına dair ilim) mahiyetini açıklar ve onun İslâmî ilimler içerisinde en zor, en derin ve en önemli ilim olduğu üzerinde durur. Dihlevî bu alanda yapılan çalışmaların oldukça az olduğundan ve bu azlığın konunun ağırlığından ve üstün bir ilim haznesine sahip olunması gerekliliğinden kaynaklandığını açıklar. O, kendisinin bu konuda yeterliliğe sahip olduğuna işaret ettikten sonra *hikmet-i teşrî'* konusunda bir eser yazmaya karar vermesini sağlayan bazı olağan üstü haller yaşadığını söyler. Dihlevî, dostu Muhammed Âşık'ın ısrarı üzerine eserini yazmaya başladığını, içinde "el-Hüccetu'l-Bâliğa" (en isabetli delil) tabirinin yer aldığı En'âm suresinin 149. Ayetinden ilham alarak eserine *Hüccetullâhi'l-Bâliğa* adını verdiğini ifade eder.

---

⁶⁶ Topaloğlu, Bekir, "Hüccetullâhi'l-Bâliğa", *DİA*, c. XVIII, s. 455.

Müellif eserin tamamında hem selef tarzı bir hadis anlayışına hem de tasavvufî ilham metoduna dayanmaya çalışır.⁶⁷

Müellif eserini, şer'î hükümlerde gözetilen amaçların dayandığı genel ilkelerle Hz. Peygamber'in tebligatındaki hikmetlerin açıklanması şeklinde iki ana bölüme ayırdığını söyler. Bu bölümler de kendi içinde alt bölümlere ayrılmıştır.⁶⁸

Şah Veliyyullah, birinci bölümün "yükümlülük ve yaptırım" başlıklı birinci alt bölümünde, madde âleminde olduğu gibi manevî-ilâhî âlemde de sebep-sonuç bağlantısı ve gaye düzeninin olduğunu belirtir. Eserde günah ve sevaplara terettüp eden ceza ve mükâfatın dünya ve âhirette gerçekleşme şekilleri üzerinde durulduktan sonra, fertlerin ve toplumların maddî ve manevî ihtiyaçlarıyla bunları karşılama yöntemleri, iktisat ve siyaset konuları ele alınır; mutluluğun mahiyeti ve bunu kazanmanın yolları anlatılır. İyilik ve kötülük (sevap-günah, birr-ism) konusu çeşitli konularla ilişkilendirilerek açıklamalarda bulunulur.⁶⁹

Müellif dinî ve içtimaî hayatın yönetiminden bahsederken peygamberlik kurumunu ve hak din kavramını ele

⁶⁷ en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 169-170. ed-Dihlevî, *a.g.e.*, neşr. Muhammed Şerif Sükker, s. 19-24; Topaloğlu, Bekir, "Hüccetullâhi'l-Bâliğa", c. XVIII, *DİA*, s. 453; Zuhaylî, *a.g.e.*, s. 636.

⁶⁸ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 45-46.

⁶⁹ en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 172-175; Topaloğlu, Bekir, "Hüccetullâhi'l-Bâliğa", *DİA*, c. XVIII, s. 453.

alıp değerlendirir. Daha sonra eserde niyet-amel ilişkisi, ilâhî rıza ve gazabın hikmeti, dinî mükellefiyetler gibi konuları ele alır. Kolaylaştırma ve uygulanabilirlik prensiplerine terğib ve terhib (özendirme ve sakındırma) yöntemlerinin bazı özelliklerine temas edilir.⁷⁰

Eserin daha ileriki bölümlerinde Sünnetten dinî hüküm çıkarma konusu ele alınmış ve Sünnet ile ilgili çeşitli konular etraflıca değerlendirilmiştir. Birinci bölümün son kısmında fikhî ihtilafların arka planına ışık tutulmuş, fıkıh ekolleri arasındaki metot farklılıkları değerlendirilmiştir.⁷¹

Hüccetullâhi'l-Bâliğa''nın ikinci bölümünde Resûl-i Ekrem'in hadislerinde ortaya koyduğu öğretinin hikmetleri anlatılmıştır. Birinci bölümde sözü edilen genel kuralların bir bakıma uygulamasından ve çeşitli dinî görevlerin hikmetlerinin açıklanmasından ibaret olan bu bölümde iman konularına, Kitap ve Sünnete bağlı kalmanın önemine, temizlik, namaz, zekât, oruç ve hac bahislerine hadisler çerçevesinde ve hikmet açısından temas edilmiştir. Ardından "dinî mükellefiyetlerin kişide meydana getireceği manevi yükseliş, erdem ve yetkinlik" anlamındaki "ihsan" ile bu kavramın kapsamına giren dinî-ahlakî tutum ve davranışlar üzerinde durulmuştur. Müellif çok

⁷⁰ en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 182, 185; Topaloğlu, Bekir, "Hüccetullâhi'l-Bâliğa", *DİA*, c. XVIII, s. 453-454.

⁷¹ en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 185-186; Topaloğlu, Bekir, "Hüccetullâhi'l-Bâliğa", *DİA*, c. XVIII, s. 454; Zuhaylî, *a.g.e.*, s. 636.

önem verdiği ve geniş yer ayırdığı “ihşan” bahsinin sonunda bu hasletin gerçekleşmesiyle ortaya çıktığını düşündüğü makamlar ve haller konusunu işlerken akıl, kalp ve nefis ile sûfilerce önem verilen ruh ve sır kavramları hakkında da bilgi vermiştir. Müellif eserinde malî bazı konuları, aile hayatını, cihadı, ardından gündelik hayatla ilgili birçok konuyu hikmet çerçevesinde değerlendirmeye tabi tutmuştur.⁷²

Son olarak Müellif, eserin muhtelif konulardan başlıklı kısmında Hz. Peygamber’in (s.) hayatına ve bazı hasletlerine dair kısaca bilgi vermiş, ardından “fitneler” başlığı altında insanın kendi manevî hayatında, aile fertlerinde, içtimaî ve dinî hayatta görülen bozulmalara temas etmiş, “Menkıbeler” başlıklı son kısmında ise ashabın bazı üstünlüklerini anlatmıştır.⁷³

B- ESERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Eser konuları itibariyle ağır olup üzerine durup düşünmeyi gerektirmektedir ve üslup olarak da eserde yüksek edebî bir dil kullanılmıştır.⁷⁴ Ancak müellifin konuları ele alıp işleyiş şekli, konulara hâkim olma maharetiyle anlaşılması zor olan şeyi kolay hale getirip okuyucuya sevdirmektedir.

⁷² en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 185-188; Topaloğlu, Bekir, “Hüccetullâhi'l-Bâliğa”, *DİA*, c. XVIII, s. 454.

⁷³ en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 208-211; Topaloğlu, Bekir, “Hüccetullâhi'l-Bâliğa”, *DİA*, c. XVIII, s. 454.

⁷⁴ Zuhaylî, *a.g.e.*, s. 636.

Hüccetullâhi'l-Bâliğa genelde İslâmiyet'in fert ve toplum hayatındaki yeri ve önemi, özel olarak da dinî emir, yasak ve tavsiyelerin sebep, hikmet ve gerekçelerini konu edinmiş hacimli bir eserdir. Müellifin birçok meseleye fitrat, hikmet ve mantık açısından yaklaşması dikkat çekicidir. Ayrıca bu eserin bir özelliği de fıkıh, hadis, akait, ibadetler ve insanlar arasındaki ilişkilerle ilgili bölümler ve konulardan başka, içinde, ev yönetimine, halifelik ve hâkimliğe, geçimini kazanma yollarına ve sohbette bulunma, toplulukta konuşma adabına ait konuların bulunmasıdır ki bu konular ahlâk, toplum, medeniyet ve geçimi temin etmekle ilgilidirler. Genellikle herhangi bir fıkıh veya kelâmıla ilgili kitapta bunların bulunması beklenmez.⁷⁵

C- ESERİN HİKMET-İ TEŞRÎ' İLMİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Daha önce de temas edildiği gibi, Şah Veliyyullah, bütün İslâmî ilimler içerisinde en zor, en derin ve en önemli ilmin *hikmet-i teşrî'* olduğunu, ancak bu ilim sayesinde dinî konuları kavrama ve uygulama imkânı bulunduğunu söyler.⁷⁶ Dihlevî, Hz. Peygamber (s.) ile sahâbe ve tâbiînün sözlerinde, ayrıca bazı âlimlerin eserlerinde yer yer *hikmet-i teşrî'* konularına ışık tutan açıklamalar yer almakla birlikte, pek az âlimin bu alanda

⁷⁵ en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 189; Topaloğlu, Bekir, "Hüccetullâhi'l-Bâliğa", *DİA*, c. XVIII, s. 454; Zuhaylî, *a.g.e.*, s. 636.

⁷⁶ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 21.

müstakil eser yazdığına işaret eder. Böyle bir eser yazabilmek için şer'î ilimlerin yanında ledünnî-vehbî bir ilme, keskin bir zekâyâ, üstün ifade kabiliyetine ve geniş bir tecrübeye sahip olmak gerektiğini belirtir. Şah Veliyyullah kendisinin bu konuda yeterli donanıma sahip olduğuna işarette bulunur ve bir süre sonra bu eseri yazmaya başladığını belirtir.⁷⁷

İslâmî ilimler sahasında eser veren ulemâ, dinî hakikatlerin, hükümlerin ve manaların beyanına dair kitaplar yazmışlardır. Ancak şer'î hükümlerden gözetilen amaçlar ve bunların sırları, manaların ve dinî hakikatlerin özü hakkında yazmak durumunda kalınca, konuyu çok muhtasar bir şekilde ele almakta ve genelde bunları diğer yazdıklarına bir ek mahiyetinde takdim etmekteydiler. Bu itibarla şeriatın ruhu ve felsefesine dair müstakil kitaplar yazmak ve onlarda sırf *hikmet-i teşrî'*ye yer vermek gibi bir gayreti çok az kişi göstermiştir. İşte Şah Veliyyullah bu çetin işe el atmış ve elde etmiş olduğu başarı yadsınamayacak bir boyutta takdir toplamıştır.⁷⁸

Şah Veliyyullah *Hüccetullâhi'l-Bâliğa* adlı eserini sırf bu konuya, yani *hikmet-i teşrî'*ye ayırmış, İslâm şeriatının gerçek anlamda felsefesini yapmış, konunun hakkını vermiş ve bu sahada üstün bir başarı göstermiştir. Âlimler onun bu başarısını büyük bir beğeni ile karşılamışlar ve bu sahada onun yazdıklarını esas almışlardır. Kendisinden önce *hikmet-i teşrî'*

⁷⁷ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 22; Topaloğlu, Bekir, "Hüccetullâhi'l-Bâliğa", *DİA*, c. XVIII, s. 453.

⁷⁸ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 16-17; en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 170-171.

alanında dengi bir eserin kaleme alınmamış olduğu ifade edilmektedir.⁷⁹

2- HİKMET-İ TEŞRÎ' VE BUNA YAKIN KAVRAMLAR

A- HİKMET-İ TEŞRÎ' İLMİNİN TANIMI VE KAPSAMI

“Hikmet” sözcüğü, lügatte engel olup, alıkoymak demek olan “hakeme” fiilinden türemiş bir isimdir. Üzerine binilen hayvanı sağa sola sapmadan arzu edilen yöne sevk etmeye yaradığı için Arapçada “gem”e, (hakeme) denilmiştir.⁸⁰ Yine kadiya da halk arasında, zalimi zulümden menettiği için (hâkim) denilmiştir.⁸¹ Nitekim “hikmet”e, sahibini kötü davranış ve hareketlerden alıkoymağı için bu ismin verildiği söylenmiştir.⁸² Bunların yanı sıra “hikmet”in daha birçok anlamından söz edilmiştir. Mesela üstün ilimlerle, eşya ve varlıkların en üstünlerini bilme; akıl ve düşünme yeteneği; lafzi az anlamı çok olan konuşma; illet ve sebep; marifetullah ve bu bilgiye uygun davranışlar; takvâ ve verâ'; ilim ve tafakkuh;

⁷⁹ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 16-17; en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 167.

⁸⁰ Ebu Ceyb, Sa'dî, *el-Kâmusu'l-Fikhî*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1988, s. 96; el-Feyyumî, Ahmed b. Muhammed, *el-Misbâhü'l-Munir*, Mektebetu Lübnan, Beyrut 1987. s. 56; Isfehânî, Râğib, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, Beyrut 1997, s. 141.

⁸¹ Cihami, Gerard ve Dagim, Semih, *el-Mevsû'âtu'l-Câmia li-Mustalahâti'l-Fikri'l-Arabî ve'l-İslâmî*, Mektebetu Lübnan, Beyrut 2006. s. 1094.

⁸² el-Feyyumî, *a.g.e.*, s. 56.

(Lokman, 12), Kur'an-i Kerim, sünnet-i nebi (Nisa, 13); söz ve fiilde tutarlılık; nübüvvet (Bakara, 251) ve insanın varlıkların özüne dair bilgileri elde etmesidir. Allah Teâlâ hakkında kullanıldığında, eşyaları ve varlıkları bilmesi ve onları son derece sağlam ve yerinde yaratmasıdır (el-Hakîm).⁸³

“Şere'a” kelime anlamı olarak suyolu, suyun takip ettiği yol demektir. “Teşrî” sözcüğü ise, “şere'a” kökünden türemiş “tef'il” kalıbında mastar olup, “yasa ve kanun koyma, meşrû etmek” anlamlarını ifade eder.⁸⁴

Terim olarak: Allah Teâlâ'nın, nebi aracılığıyla insanların hayatını düzenleyici hükümleri belirlemesidir.⁸⁵

Bir isim tamlaması olarak, *hikmetu't-teşrî* şöyle tarif edilebilir: “Her hukukî hükmün konuluşunda, asıl itibariyle adalet ve maslahat temeline dayalı olarak amaçlanan hedefler ve gayelerdir.”⁸⁶

Ömer Nasûhî Bilmen, “Tefsir ilmi ile alakalı ilimler” başlığı altında çeşitli ilimlerin tefsir ilmi ile olan ilişkilerinden bahseder. Bu ilimler arasında *‘İlmu Ma’rifeti Hikemi’ş-Şerâi* de sayarak bu ilim hakkında şunları söyler; “Bu ilim; kitabullah ile

⁸³ el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 181-182; Cürçânî, Seyyid Şerif, *et-Ta’rifât*, thk. İbrahim Ebyarî, Dârü'd-Diyan, Kahire t.y., s. 123-124; Ebu Ceyb, *a.g.e.*, s. 97; Cihami, Gerard ve Dagim, Semih, *a.g.e.*, s. 1094-1999.

⁸⁴ Cihami, Gerard ve Dagim, Semih, *a.g.e.*, s. 1500; Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kâmusu*, Eser Neşriyat, İstanbul 1997, c. V, s. 339.

⁸⁵ el-Kefevî, Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1993, s. 524.

⁸⁶ el-Dirînî, Fethi, *Dirâsat ve Buhûs fi fikri'l-İslâmî el-Muâsır*, Dâru Kuteybe, Beyrut 1988, c. I, s. 7.

Rasûl-i Ekrem'in Sünneti ile icmâ-ı ümmet ve kıyas-ı fukahâ ile sabit olan şer'î hükümlerin hikmetlerinden, faideleriyle gayelerinden imkân nisbetince bahseder" der. Bilmen daha sonra bu hususta müstakil kitap telif eden müelliflerin bulunduğunu, bunlar arasında Buhâralı Ebu Abdullah b. Abdirrahman *Mehâsinu's-Şerâi'*ini ve Şah Veliyyullah Dihlevî'nin *Hüccetullâhi'l-Bâliğ'a'sını* zikreder.⁸⁷ Ayrıca *Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu'*nda da *hikmet-i teşrî'*yi "Bir mesele hakkındaki şer'î hüküm ile amaçlanan maddî-mânevî fayda, kamu yararı, maslahatı ve sosyal menfaatlerdir."⁸⁸ şeklinde tarif eder.

B- HİKMET-İ TEŞRÎ' İLMİNE YAKIN KAVRAMLAR

1- Makasıdu's-Şerî'a

Makâsıd sözcüğü lügatte "maksıd" kelimesinin çoğuludur. "Maksıd" ise, mekân ismi olarak hedeflenen yer demektir.⁸⁹

"Şerî'a" sözcüğü ise lügatte, suyun doğup çıktığı yer, kaynak anlamına gelir.⁹⁰ Terim olarak "şeriat" sözcüğü "Dinde takip edilen zahir yol veya Allah Teâlâ tarafından kullarına din

⁸⁷ Bilmen, Ömer Nasuhî, *Tefsir Tarihi*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1974, c. I, s. 123.

⁸⁸ Bilmen, Ömer Nasuhî, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1971. c. I, s. 18.

⁸⁹ el-Feyyûmî, *a.g.e.*, s. 192.

⁹⁰ Ebu Ceyb, *a.g.e.*, s. 193; el-Feyyûmî, *a.g.e.*, s. 118.

olarak belirlediği kural ve hükümlerin bütünü” ifade eder.⁹¹ Tahir b. Âşur (ö.1973), usulcülerin *makâsıdu’ş-Şerî’a’yı*: “Kanun koyucunun hükümleri vaz’ ederken, gözettiği ve hedeflediği hikmet, hedef, gerekçe ve mânâlardır.” şeklinde tarif ettiklerinden bahsederken,⁹² Allâl el-Fâsî (ö.1974) ise, *Makâsıdu’ş-Şerî’a’dan* kastedilenin: “Şârî’in hükümleri koyarken amaçladığı maksat ve sırlar.”⁹³ olduğunu söyler.

Bu yapılan tanımlardan da anlaşılacağı üzere, *makâsıdu’ş-Şerî’a’dan* kasıt, “Kanun ve hükümlerin ruh ve mantığıdır.” denilebilir.⁹⁴

Bu ismi ilk kullanan “İmâmu’l-Harameyn” lakaplı Cüveynî (ö. 478/1085) olmakla beraber, Gazzâlî (ö. 505/1111), İbnü’l-Hâcib (ö. 646/1249), İzz b. Abdisselâm (ö. 660/1261), Karâfî (ö.684/1284), Şâtıbî (ö. 790/1388) gibi daha sonraki usulcüler tarafından da çok yaygın olarak kullanılmıştır.⁹⁵

⁹¹ Ebu Ceyb, *a.g.e.*, s. 193; Konevî, Kâsım, *Enîsu’l-Fukahâ*, thk. Ahmed b. Abdürrezak el-Kubeysî, Dâru’l- Vefâ, Cidde 1987, s. 309; el-Kefevî, *a.g.e.*, s. 524.

⁹² İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Makâsıdu’ş-Şerîati’l-İslâmiyye*, Müessesetu’l-Vataniyyetu’l-Kitab, Tunus 1978, s. 51.

⁹³ el-Fâsî, Allâl, *Makâsıdü’ş-Şerîati’l-İslâmiyye ve Mekârimühâ*, Müessesetu Allâl el-Fâsî, Tunus 1993, s. 3.

⁹⁴ Pekcan, Ali, *İslâm Hukuk Teorisine Usulî yaklaşımlar*, Yediveren Yay. Konya 2009, s. 388.

⁹⁵ el-Fâsî, Allâl, *a.g.e.*, s. 3.

2- Felsefetu't-Teşrî'

Hikmet-i teşrî' ilmine yakın kavramlardan bir diğeri de *felsefetu't-teşrî'*dir. Felsefe: Bir ilmî disiplin olarak, varlık, bilgi ve değerler alanına ilişkin problemleri akılcı ve tenkitçi yöntemlerle inceleyip temellendiren sistemli fikrî faaliyetlerin tümünü ifade eder.⁹⁶

“Teşrî’”; yukarıda da belirttiğimiz gibi teşrî’: Allah Teâlâ’nın, nebi aracılığıyla insanların hayatını düzenleyici hükümleri belirlemesidir.⁹⁷

Terim olarak *felsefetu't-teşrî'*: Bütün yasa ve kanunların gaye ve felsefelerini, konulan hükümlerin gerekçelerini ve hükümlerle hedeflenen amaçlarını ifade eder.⁹⁸ İslâm hukuk literatüründe *felsefetu't-teşrî'* kavramı geçen yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. Modern hukukta, hukukun kaynağı ve hedefleri, *hukuk felsefesi* adı altında incelenirken, bu yönelişin İslâm dünyasındaki yansıması *felsefetu't-teşrî'* adıyla olmuştur.⁹⁹

⁹⁶ Anay, Harun, “Felsefe”, *DİA*, c. XII, s. 311, İst. 1995.

⁹⁷ el-Kefevî, *a.g.e.*, s. 524.

⁹⁸ el-Dirîni, *a.g.e.*, s. 14-16.

⁹⁹ Pekcan, *a.g.e.*, s. 391.

3- ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVÎ'NİN ESERİNDE DAYANDIĞI BİLGİ KAYNAKLARI

A- KUR'AN-SÜNNET

Şah Veliyyullah Dihlevî, Şer'î maksatları öğrenmenin en açık yolunun Kur'an ve Sünnette açıklanmış olmasıdır demekte ve örnek olarak bazı ayet ve hadisleri zikretmektedir. Dihlevî yer yer konuyla ilgili ayetlere yer vermekle birlikte, *hikmet-i teşrî'* konusunda daha çok hadisleri temel almıştır.¹⁰⁰ Dihlevî'nin örnek verme amacıyla kullanmış olduğu ayet ve hadisler şunlardır:

“Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır.”¹⁰¹

“Allah nefsinize güvenmeyeceğinizi biliyordu. Bu sebeple tevbenizi kabul etti ve sizi bağışladı.”¹⁰²

“Şimdi Allah yükünüzü hafifletti. Çünkü O, içinizde bir zaafiyetin olduğunu biliyordu.”¹⁰³

“Eğer siz onu (Allah'ın emirlerini) yerine getirmezseniz, yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesat olur.”¹⁰⁴

---

¹⁰⁰ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 21.

¹⁰¹ Bakara 2/179.

¹⁰² Bakara 2/187.

¹⁰³ Enfâl 8/66.

¹⁰⁴ Enfâl 8/73.

“...Biri unuttuğunda diğeri ona hatırlatacak iki kadın şahit olabilir.”¹⁰⁵

Hadislerden örnekler:

“Çünkü kişi elinin nerede gecelediğini bilmez.”¹⁰⁶

“Çünkü Şeytan, kişinin burun boşluğunda geceler.”¹⁰⁷

“Lanet ettiren iki şeyden sakının.”¹⁰⁸

“Makatın bağı gözlerdir; (göz uyudu mu bağ çözülür).”¹⁰⁹

B- AKIL

Şah Veliyyullah Dihlevî, insanı hayvandan ayıran en önemli farkın akıl ve idrak olduğunu söyler. İnsanoğlunun akıl sayesinde kesbî ilimleri ortaya koyabilme ve varlığının sebebini araştırabilme yeteneğini elde ettiğini ifade eden Dihlevî,

¹⁰⁵ Bakara 2/282.

¹⁰⁶ Buhârî, Vudû, 26; Müslim, Tahâret, 87. Hadis, kişinin uyandıığında elini üç kere yıkamadan kaba daldırma yasağının gerekçesini bildirmektedir.

¹⁰⁷ Buhârî, Bed’u’l-Halk, 11; Müslim, Tahâret, 23. Hadis, sabah uykudan kalkıldığında kişinin üç defa burnunu sümkürmesi emrinin gerekçesi olarak gelmiştir.

¹⁰⁸ Müslim, Tahâret, 68; Hadis yola ve gölgelik yerlere pislemeyi yasaklamaktadır.

¹⁰⁹ Ebû Dâvût, Tahâret, 79; İbn Mâce, Tahâret, 62; Ahmed 4/97. Hadis uyumanın abdesti bozacağını ifade etmektedir.

bilginin temel ve en önemli araçlarından birinin akıl olduğunu belirtir.¹¹⁰

Şah Veliyyullah Dihlevî, *hikmet-i teşrî'* hakkında söz söyleyebilmek için cevval bir zekâyâ, araştırmacı bir ruha sahip olmak, izah, tasvîr, ifade ve değerlendirmede mahir olmak gerektiğini ifade etmiştir. Dihlevî, esasların çıkarılması ve bu esaslar üzerine ferî meselelerin bina edilmesinde olduğu gibi kaidelerin konulması ve bu kaidelerin doğruluğunun tespit edilmesinde de üstün bir aklî güç ve melekeye sahip olunması gerektiğini ileri sürmüştür.¹¹¹

Şah Veliyyullah fikirlerini temellendirirken tabiat tasvirleri ve hayvanlar âlemine ait örnekleri bolca kullanması, onun gözlem metoduna başvurduğunu göstermektedir. Dihlevî, insanların psikolojik ve sosyal durumlarını anlatırken meramını daha iyi aktarabilmek için kimi yönlerden onları hayvanlarla kıyaslamaktadır. Örnek vermek gerekirse Dihlevî, insandaki fitrî ilham ile hayvanların içgüdüsel davranışları arasında benzeşme olduğunu söyler. Şöyle ki, insana yapılan fitrî ilhamı, arıya yapılan ilhama benzetmektedir. Yine kuşlara nasıl beslenip, nasıl yuva yapacaklarının, nasıl üreyeceklerinin

---

¹¹⁰ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 76.

¹¹¹ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 22.

ilham edilmesi örneğini de insandaki fitrî ilhamı anlatmaya yardımcı olarak kullanmıştır.¹¹²

C- MİSTİK KAYNAKLAR (TASAVVUFÎ MÜŞAHEDE VE İLHAMLAR)

Dihlevî, şer'î hükümlerin sırları, yani *hikmet-i teşrî'* konusunda söz söyleyebilmek için birtakım vehbî ve ledûnî yeteneklere nail olmak gerektiğini söyler. O, bu ilmin kaynağından içmenin ancak Allah Teâlâ'nın göğsünü ledûn ilmine açtığı, kalbini vehbî sırlarla doldurduğu kimselere nasip olacağını ifade eder. O, Kendisinin bu hususta yeterli donanıma sahip olduğuna işaret etmiş ve *hikmet-i teşrî'* konusunda bir eser yazmasını sağlayan bazı olağanüstü haller yaşadığını ifade etmiştir. Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*'nın baş tarafında nail olduğu ilhamdan ve görmüş olduğu bir rüyadan bahsetmekte olup olayı şu şekilde zikretmektedir:

“Birgün ikindi namazından sonra Allah'a teveccüh etmiş halde oturmakta idim. O anda Rasûlullah'ın (s.) ruhaniyeti zahir oldu ve üzerime attığı elbise sandığım bir şey ile beni bürüdü ve o halet içerisinde kalbime üfledi. Bu dinin bir tür beyanına işaret etti. O anda kalbimde bir nurun doğduğunu gördüm. Bu nur durmadan artıyordu. Bir zaman sonra rabbim, bu önemli işin altına birgün girmemin bir kaderim olduğunu,

¹¹² ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 119.

yeryüzünün rabbimin nuru ile parlayacağını, ışıkların batacağı yerde tekrar yansiyacağını, Şerîat-ı Muhammediyye'nin, sağlam delillere dayanmak üzere yepyeni elbiseleri içerisinde bu zamanda tekrar parlayacağını kalbime ilham etti."¹¹³

Dihlevî ilham olayını bu şekilde zikrettikten sonra kendisini telife teşvik eden bir rüyayı da şu şekilde aktarmaktadır:

Rüyamda İmam Hasan (r.a.) ile İmam Hüseyin'i (r.a.) gördüm. O gün ben Mekke'de bulunuyordum. Onlar bana bir kalem verdiler ve: "Bu dedemiz Rasûlullah'ın kalemidir" dediler.¹¹⁴ Dihlevî bunların dışında şer'î ahkâmın hikmetlerini ve sırlarını anlamada nail olmuş olduğu ilhamlardan eserinin değişik yerlerinde birçok defa zikretmektedir.¹¹⁵ Tüm bunlar Dihlevî'nin bilgi kaynağı olarak mistik kaynaktan da istifade ettiğini ortaya koymaktadır.¹¹⁶

¹¹³ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 23.

¹¹⁴ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 23.

¹¹⁵ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 86, 161, 286.

¹¹⁶ Topaloğlu, Bekir, "Hüccetullâhi'l-Bâliğa", *DİA*, c. XVIII, s. 453.

4- ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVÎ'NİN HİKMET-İ TEŞRÎ' İLMİNE BAKIŞI

A- HİKMET-İ TEŞRÎ' İLMİNİN ÖNEMİ VE FAYDALARI

1- *Hikmet-i Teşrî' İlminin Önemi*

Şah Veliyyullah Dihlevî, eserinin tanıtım kısmında *hikmet-i teşrî'* ilminin öneminden bahsetmektedir. Dihlevî, bütün hadis ilimleri içerisinde en zoru, kök itibarıyla en derinde olanı, şerefçe en yükseği, şer'î ilimlerin en başta geleni, mertebeye en üstte olanı, miktarca en büyüğü *hikmet-i teşrî'* ilmi olduğunu söylemektedir. Bu ilmin, şer'î hükümlerin hikmetlerinden, onların gerekçelerinden, amellere has özelliklerinden ve içerdikleri sırlardan bahsettiğini belirttikten sonra, bu ilmin ilimler içerisinde, kabiliyetli kimselerin en değerli vakitlerini harcamasına ziyadesiyle layık olanı olduğunu ifade eder. Dihlevî bu kişilerin, Allah'ın kendilerine farz kıldığı yükümlülükleri yerine getirdikten sonra kalan bütün vakitlerini buna ayırmış olsalar bunun onlara âhiret için bir azık olacağını ifade eder.¹¹⁷

Şah Veliyyullah, bu ilim sayesinde insanın, şeriatın ruhunu kavrayacağını ve onun ne getirmiş olduğunun şuuruna

¹¹⁷ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 21.

varacağını söyler. Bunun sonucunda o kişinin şeriat ile olan ilişkisinin, aruz söyleyenin şiir divanlarıyla veya mantıkçının filozofların burhanlarıyla, nahivcinin dil safiyetini yitirmemiş halis Arapların kelamıyla yahut da usûl-i fıkıhçının fukahânın ortaya koyduğu fer'î meselelerle olan ilişkisi gibi olacağını belirtir. Böylece onun sayesinde gecenin köründe odun toplayan yahut sel suyuna dalan yahut gözleri görmeyen bir hayvana binen biri gibi olmayacağını söyler. Keza böyle birinin özü kavrayacağından kendisine doktorun elma yemesini tavsiye etmesi üzerine aralarındaki sırf şekil benzerliğinden dolayı elma yerine ebûcehil karpuzu yiyen kimsenin durumuna düşmeyeceğini ifade eder. Bu konumdaki kişinin rabbinden gelen bir burhan üzere bulunacağını, işin bilincinde olacağını söyler. Temsilen örnek vermiş olduğu şu adamın haline benzetmede bulunur: Doğru sözlü biri kendisine zehirin öldürücü olduğunu söylemiş, o da onu haber verip açıkladığı şey hakkında tasdik etmiş, sonra karineler aracılığıyla onun yani zehirin hararet ve kuruluşunun ifrat derecede olduğunu ve bu özelliklerin ise insan mizacına zıt düştüğünü öğrenmiştir. Bunun sonucunda önceden öğrenmiş olduğu şeye inancı daha da artmıştır.¹¹⁸ Bu örnek ile Dihlevî'nin anlatmak istediği şey şudur: Peygamberler doğru sözlü olduğu için onları tasdik etmek güzel bir şeydir. Ancak peygamberlerin getirdiği şeylerin hakikatine vakıf olup, onların insanlığın dünya ve âhiret

---

¹¹⁸ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 21.

saadetini sağlamak için geldiğini gördükten sonra ulaşılan iman derecesi ise daha da başkadır; çünkü kişi artık neye ve niçin inandığını da bilmektedir.

2- *Hikmet-i Teşrî' İlminin Faydaları*

Şah Veliyyullah Dihlevî, *hikmet-i teşrî'* ilmi üzerine çalışmanın ve telifte bulunmanın çok büyük faydalar içerdiğini belirtmiş ve bu faydaları maddeler halinde zikretmiştir.¹¹⁹

a. Rasûlullah'ın (s.) mucizelerini izahı

Rasûlullah (s.) Yüce Kur'an'ı getirmiş ve onunla zamanının fesahat ve belağat sahiplerini âciz bırakmıştır. Onlardan hiçbiri en ufak bir suresiyle dahi ona karşı koyamamıştır. Sonra birinci neslin zamanı son bulup da Kur'ân'ın mucizelik yönleri insanlara kapalı kalınca ümmetin âlimleri kalkmış ve kendileri gibi olamayanların anlayabilmesi için onun i'câz yönlerini açıklamışlardır.

b. İslâm şeriatının kemâlini ortaya koyması

Rasûlullah (s.), Allah Teâlâ katından olmak üzere, beşerin dikkate almaktan âciz kalacağı maslahatları içeren ve şeriatların en kâmilî bulunan bir nizamı getirmiş, zamanının insanları (sahabe), onun getirdiği bu muazzam şeriatın değerini

¹¹⁹ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 37.

en üst düzeyde idrak etmişti. Bu idrakleri sonucunda da onun özelliklerinden bahsetmişler, hutbelerinde, yaptıkları konuşmalarda onun yüceliklerinden söz etmişlerdi. Onların devri son bulunca, yerlerini dolduracak ve Rasûlullah'ın (s.) getirdiği şeriatın en üstün nizam olduğunu ortaya koyacak mucizevî yönlerinden, üstün meziyetlerinden bahsedecek, onun gibi birinin böyle bir şeriatı getirmesinin yalnız başına büyük bir mucize olduğunu belirtecek bir zümrenin ümmet içerisinde çıkması ve bu işi üstlenmesi vacip olmuştur.

c. Kalbî huzura kavuşturması

Telîfin faydalarından birinin de imanın ötesinde kalbî huzura eriştirmesidir. (Ölüleri nasıl dirilttiğini kendisine göstermesini isteyen) Hz. İbrahim'e Allah Teâlâ'nın: "İnanmıyor musun?" sorusuna: "Hayır inandım lakin kalbimin mutmain olması için görmek istedim."¹²⁰ demesi, sözünü ettiğimiz kalbî huzura işaret eder.

Bu şöyle olur: "Delillerin ortaya çıkması ve bilginin yollarının çok olması, insana kesin bir kanaat verir, göğsünü ferahlatır ve kalpte bulunabilecek şüpheleri giderir. Böylece insan inanç bakımından kalbî bir huzura erer."

---

¹²⁰ Bakara 2/260.

d. Mümini yaptığı şeyin meşruiyet şuuruna ulaştırması

İyilik yapmak isteyen bir kimse yaptığı taatin meşruiyet yönünü bilir, o şeyin ruhunu ve özünü koruyarak kendisini ona verirse, o şeyin azı dahi kendisine fayda verir ve kulluk görevini şuurlu bir şekilde icrâ eder, körü körüne yolculuk etmez. Dihlevî, İmam el-Gazzâlî'nin, seyrü sülûk ile ilgili kitaplarında ibadetlerin ne manaya geldiklerine işte bu yüzden büyük önem vermiş olduğunu da ifade eder.

e. Fukaha arasındaki ihtilafların değerlendirilmesine yardımcı olması

Fukahâ fikhî meselelerin pek çoğunda, ulaşılmış oldukları münasip illetler hakkındaki farklı sonuçlara dayalı olarak ihtilaf halindedirler. Bunlar arasından hangisinin hak ve doğru olduğunun araştırılması, ancak maslahatlar konusunu başlı başına ele almakla mümkün olur.

f. Şüphecilere fırsat vermemesi

Bid'atçiler, pek çok İslâmî konuda, akla uymuyor gerekçesiyle şüphe uyandırmaya çalışmaktadırlar. Bunlara göre akla uymayan şeylerin reddedilmesi veya tevil edilmesi gerekir. Mesela, kabir azabı hakkında: Duyular ve akıl böyle bir şeyi yalanlar." demeleri böyledir. Nitekim hesap, sırat, mîzan, v.b

şeyler için de böyle söylerler. Sonra da uzak tevîller yapmaya koyulurlar. Başka bir grup¹²¹ ortalığı fitneye verir ve şöyle der: “Niçin Ramazan ayının son günü oruç tutmak vacip oluyor da şevvâl ayının ilk günü oruç tutmak yasak oluyor?” benzeri ileri geri sözler ederler.

Bir diğer grup, terğîb ve terhîb yani sevaplardan, azaplardan bahseden nasslarla alay etmekte onların mücerret teşvik ve caydırma için söylendiğini, herhangi bir asla esasa dayanmadığını ileri sürmektedir.

Bu tür zararlı faaliyetleri ortadan kaldırmanın tek yolu, maslahat ve mefsedetlerin açıklanması, onlarla ilgili ilke ve kuralların tesis edilmesidir. Nitekim Yahudi, Hıristiyan, zındıklar ve benzerleriyle olan tartışma alanlarında buna benzer bir yol izlenmektedir.

g. Sahih hadislerin şer’î maslahatlara uygun düştüğünü ortaya koyması

Fakihlerden bir grup, bir hadisin her yönden kıyasa muhalif olması halinde reddedilebileceğini sanmışlardır. Eğer böyle olursa, o takdirde sahih hadislerden pek çoğu bundan nasibini alacak ve atılacaktır. Bu durumda hadisçilerin yapacağı

---

¹²¹ Şi’a’dan İsmailiyye fırkası.

iş, o hadislerin şeriatta muteber bulunan maslahatlara uygun olduğunu açıklayarak onları ilzam etmek olacaktır.

Dihlevî, bu şekilde *hikmet-i teşrî'* ilmi üzerine çalışmanın ve telifte bulunmanın faydalarını zikrettikten sonra bu ilmin daha birçok faydalarının olduğunu ancak hepsini zikretmenin mümkün olmayacağını belirtir.¹²²

B- ŞER'İ HÜKÜMLERİN HİKMET BARINDIRMASI ESASI

Şah Veliyyullah, şer'î hükümlerin hikmet barındırması esasına temas ederken bazı kimselerin şer'î hükümlerin herhangi bir maslahat içermediğini, amellerle bunlara karşılık olarak düzenlenen mükâfat ya da ceza arasında herhangi bir ilişki bulunmadığını düşündüklerini belirtir. Bunların şer'î hükümlerle yükümlü kılmayı efendinin uşağını sorumlu tutması gibi gördüklerini, mesela adam uşağının kendisine bağlılığını denemek için hiçbir anlam ifade etmeyen emirler verir: “Şu taşı kaldır, şu ağaca dokun...” vb. O kişi bununla onu sınamaktan başka bir şey amaçlamaz. Eğer verdiği emirlere itaat ederse ödüllendirir, isyan ederse cezalandırır. Dihlevî, onların da teklifi işte böyle bir şey olarak gördüklerini belirtir

¹²² ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 39.

ve bu düşüncenin yanlışlığını kapsamlı delillendirmelerle ortaya koymaya çalışır.¹²³

1- Dihlevî'nin Konuyu Nasslarla Delillendirmesi

a. Ameller Niyete Göredir

Dihlevî, amellerin niyete, insanın içerisinde meydana gelen psikolojik hallere göre değer gördüğünü söyler ve bu meyanda Rasûlullah'ın (s.):

“Ameller niyetlere göredir.”¹²⁴ Hadisini, Allah Teâlâ'nın da:

“Onların ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşır; fakat O'na sadece sizin takvanız ulaşır.”¹²⁵ Ayetini zikreder.

b. Namaz Allah'ı anmak için emredilmiştir

Dihlevî, namazın Allah'ı zikretmek, ona niyazda bulunmak için meşru kılınmış olduğunu söyler ve şu ayet-i kerimeyi zikreder:

“Beni anmak için namaz kıl.”¹²⁶

¹²³ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 27.

¹²⁴ Buhârî, Bed'u'l-Vahy, 1; İmân, 41; Müslim, İmâre, 155; Ebû Dâvûd, Talâk, 11.

¹²⁵ Hacc 22/37.

¹²⁶ Tâhâ 20/14.

Kezâ Dihlevî, namaz ile âhîret gününde Allah Teâlâ'nın görülmesine hazırlık olması amaçlandığını ve bu konuda Rasûlullah'ın (s.) şöyle buyurmuş olduğunu belirtir:

“Görmek için birbirinizle itişip kakışmadan şu dolunayı gördüğünüz gibi rabbinizi de göreceksiniz. Bu itibarla eğer güneşin doğmasından önce bir namazdan ve batmasından önce bir namazdan geri kalmamaya gücünüz yetiyorsa, bunu yapın.”¹²⁷

c. Zekât, belirli bir amacı gerçekleştirmek için farz kılınmıştır

Dihlevî, zekâtın cimrilik duygusunun uzaklaştırılması ve fakirlerin ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olması için farz kılınmış olduğunu söyler. Bu konuda Allah Teâlâ'nın,

“Allah'ın kereminden kendilerine verdiklerini infakta cimrilik edenler, sanmasınlar ki o, kendileri için hayırlıdır; tersine bu onlar için pek kötüdür. Cimrilik ettikleri şeyde kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır.”¹²⁸ buyurduğunu ve Rasûlullah'ın (s.) da (Yemen'e vali olarak gönderdiği Muâz b. Cebel'e):

¹²⁷ Buhârî, Mevâkît, 16, Tevhîd, 24; Ebû Dâvûd, Sünnet, 16.

¹²⁸ Âl-i İmrân 3/180.

“Onlara, Allah Teâlâ’nın zenginlerinden alınıp, fakirlerine verilecek bir sadaka farz etmiş olduğunu da bildir.”¹²⁹ talimatını verdiğini zikreder.

d. Oruç, nefsi hâkimiyet altına alabilmek için farz kılınmıştır

Dihlevî, orucun nefsi kontrol altına almak ve ona egemen olabilmek için meşrû kılınmış olduğunu belirtir. O, orucun farzietini belirten ayetin sonunda gelen “Umulur ki korunursunuz.”¹³⁰ ifadesinin ve Rasûlullah’ın (s.) (evliliğe gücü yetmeyenin oruç tutması tavsiyesi ardından): “Çünkü oruç onun için bir kalkandır.”¹³¹ buyruğunun bunu açıkça ortaya koyduğunu belirtmektedir.

e. Hac, Allah’ın ayetlerini yüceltmek içindir

Dihlevî, haccın Allah Teâlâ’nın yeryüzüne koyduğu alametlerini (şeâir) tazim için konulmuş olduğunu ve bu konuda Allah Teâlâ’nın şöyle buyurduğunu belirtir:

“Yeryüzünde insanlık için konulmuş ilk ev, hiç şüphesiz ki Mekke’deki (Kâbe) dir.”¹³²

¹²⁹ Müslim, İmân, 31; Nesâî, Zekât, 1.

¹³⁰ Bakara 2/183.

¹³¹ Buharî, Savm, 10; Müslim, Nikâh, 1.

¹³² Âl-i İmrân 3/96.

“Safa ve Merve şüphesiz Allah’ın nişanelerindedir.”¹³³

f. Kısas caydırıcı olmak için konulmuştur

Dihlevî kısasın, öldürme olaylarının önünün alınması için bir müeyyide olarak meşrû kılınmış olduğunu belirtir ve Yüce Allah’ın, “Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır.”¹³⁴ Ayetini zikreder.

Dihlevî ayrıca hadler ve kefâretler de günahların önünün alınması için caydırıcı olmak üzere konulmuş olduğunu söyler ve Yüce Allah’ın bu meyanda olmak üzere:

“Ta ki (yasak av yapan) işinin cezasını tatmış olsun.”¹³⁵ Buyurmuş olduğunu belirtir.

g. Cihat, Allah’ın dinini yüceltmek için meşru kılınmıştır

Cihadın ise Allah’ın dininin yüceltilmesi, ona yönelik fitnelerin ortadan kaldırılması amacıyla meşru kıldığını belirten Dihlevî, şu ayetin bu amacı ortaya koyduğunu söyler:

“Yeryüzünde fitne kalmayınca ve din tamamen Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın!”¹³⁶

¹³³ Bakara 2/158.

¹³⁴ Bakara 2/179.

¹³⁵ Mâide 5/95.

Şah Veliyyullah, bu saymış olduğu örneklerin yanında, konulan hükümlerde gözetilen şer'î bir amacın bulunduğunu ortaya koyan daha pek çok ayet ve hadisin bulunmakta olduğunu ve zikretmiş olduğu bu durumun her asırda sayısız âlim tarafından ifade edilegelmiş olduğunu belirtir. Dihlevî, bütün bunlara rağmen hükümlerde gözetilen şer'î maksatları kavrayamayan ve onların herhangi bir maslahat içermediğini zanneden kimsenin ilim ve irfandan nasibinin, bir iğnenin denize batırılıp çıkarılışındaki sudan nasibi kadar olduğunu söyler ve o kişinin sözüne itibar edilmesi bir yana oturup kendi haline ağlaması gerektiğini ifade eder.¹³⁷

2- Rasûlullah'ın (s.) Bazı Hükümlerin Hikmetlerinden Bahsetmiş Olması

Şah Veliyyullah, konuyla ilgili delillendirmelerde bulunurken Rasûlullah'ın (s.) bazı hükümlerin hikmetlerinden bahsetmiş olduğunu söyler ve birtakım hadisleri örnek sadedinde zikreder.

Dihlevî, Rasûlullah'ın (s.) bazı konularda vakitlerin belirlenmesinin hikmetinden bahsetmiş olduğunu söyler. Öğleden önce kılınan dört rekât namaz hakkında Rasûlullah'ın (s.):

¹³⁶ Enfâl 8/39.

¹³⁷ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 29.

“O vakit, gök kapılarının açıldığı bir saattir; o saatte bana ait salih bir amelin oraya yükselmiş olması hoşuma gider.”¹³⁸ buyurmuş olduğunu, aşure günü orucu hakkında ise bu orucun meşrûluğunun sebebinin, Mûsâ (a.s.) ve kavminin Firavun’dan bugünde kurtulmuş olmaları olduğunu, bizim hakkımızda meşrû kılınışının sebebinin de Mûsâ’nın (a.s.) Sünnetine uymak olduğunu belirttiğini zikretmektedir.

Dihlevî, Rasûlullah’ın (s.) bazı hükümlerin gerekçelerini açıklamış olduğunu söyler ve delil olarak şu hadisleri zikreder: Uykudan kalkan birinin elini yıkamadan suya daldırmasını yasakladığı hadisinde gerekçe olarak,

“Çünkü eli nerede gecelemiştir, bilemez.”¹³⁹ buyurması.

Abdestte buruna su alıp sümkürmek hakkında da:

“Çünkü şeytan geceyi kişinin burun deliklerinde geçirir.”¹⁴⁰ buyurması.

Uyku (nun abdesti bozması) hakkında ise:

“Çünkü kişi yatıp (uyuduğu) zaman, mafsalları gevşer.”¹⁴¹ buyurması.

¹³⁸ Tirmizî, Vitr, 16.

¹³⁹ Buhârî, Vudû, 26; Müslim, Tahâret, 78.

¹⁴⁰ Buhârî, Bed’u’l-Halk, 11; Müslim, Tahâret, 23.

¹⁴¹ Tirmizî, Tahâret, 57; Ahmed, 1/256.

İzin isteme hakkında da şöyle buyurmuş olması:

“İzin isteme, sadece göz ilişmesin diye gerekli görülmüştür.”¹⁴²

Dihlevî, bazı yasakların, kâfir milletlere muhalefet olsun diye koyulduğunu da belirtir. Mesela:

“Namaz kılmak için güneşin doğmasını veya batmasını araştırmayın! Çünkü güneş şeytanın iki boynuzu arasından doğar.”¹⁴³ Hadisi böyledir. Yani kâfirlerin güneşe secde ettikleri zaman bu anlar olmasından dolayı yasaklama söz konusudur.

Dihlevî, bazı yasaklarında dinde tahrife götürecek kapıların kapatılması için alınmış olduğunu söyler. Hz. Ömer, nafiyeyle farz ile bitişirmek isteyen birine: “Sizden öncekiler bu yüzden helak oldu.” demiş bunu duyan Rasûlullah (s.):

“Allah seni görüşünde isabetli kıldı, ey hattâboğlu!”¹⁴⁴ buyurmuş olması gibi.

Bazen de yasağın gerekçesinin, güçlük ve sıkıntıya sebep olma endişesinin olduğunu söyler:

¹⁴² Buhârî, İsti’zân, 11; Müslim, Edeb, 41.

¹⁴³ Müslim, Musâfirîn, 290.

¹⁴⁴ Kenzu’l-Ummâl, 11/32754.

“Sizden her birinizin iki parça elbisesi var mı ki?”¹⁴⁵
Hadis-i şerifinin buyrulmasında olduğu gibi.

Dihlevî, hükmün hikmetini açıklayan zikretmiş olduğu hadisler gibi daha sayılamayacak kadar pek çok örneğin varlığından bahsetmektedir.¹⁴⁶

3- Bazı Sahâbîlerin ve Selef Ulemasının Bir Kısım Hükümlerin Hikmetlerine İşaretle Bulunması

Şah Veliyyullah, bu meyanda olmak üzere İbn Abbâs'ın (r.a.), Cuma için gusletme hükmünün hikmetini açıklamış olduğunu, yine Zeyd b. Sâbit'in, meyvenin henüz olgunlaşmadan satılması yasağının sebebini belirtmiş olduğunu ve İbn Ömer'in, Kâbe'nin rükünlerinden sadece ikisini selamlamakla yetinmenin sırrını ortaya koymuş olduğunu belirtir. Dihlevî daha sonra şöyle devam eder: “Sahabeden sonra tâbiîn nesli ve onları takip eden diğer nesiller ve müçtehit imamlar hep aynı minval üzere devam etmişlerdir. Onlar, hükümleri maslahatlarla ta'lil ede gelmişler, onların manalarını kavramışlar, nasslarla belirlenmiş hükümler için, zararın defi ya da menfaatin celbi amacını gerçekleştirici uygun bir illet (hükme mesnet) çıkarmışlardır. Nitekim bunları onların kitaplarında apaçık görmek mümkündür ve bu, mezheplerinde

¹⁴⁵ Müslim, Salât, 275.

¹⁴⁶ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 31.

apaçık kendini göstermektedir.”¹⁴⁷ şeklinde ifade de bulunmaktadır.

Dihlevî, daha sonraları el-Gazzâlî (ö. 505/1111), el-Hattâbî¹⁴⁸, İzzeddin b. Abdisselâm (ö. 660/1261) ve emsallerinin gelmiş olduğunu ve bunların ince nükteler ortaya koyup, değerli tahkik ve tahliller yapmış olduklarını söylemektedir.¹⁴⁹

4- Hükümün İfasının, Hikmetinin Bilinmesine Bağlı Olmaması

Dihlevî, şer’î ahkâmın hikmetlerinin üzerinde ısrarla durmak ve onlara önem vermekle beraber, mesuliyet noktasında hükümün, hikmetinin bilinip bilinmemesinin onun vacipliğinin veya haramlığının üzerinde herhangi bir etkisinin olmayacağını da söylemektedir. Hükümün, hikmetten sarfı nazar edilse dahi itaat edenin sevaplandırılmasını, isyan edeninde cezalandırılmasını gerektireceğini söyler. Dihlevî: “Sünnet, rivayetin sahih olması halinde sabit bulunan şer’î bir hükümün ifasının, o hükümün içermiş olduğu hikmeti bilmeye bağlanmasının helal olmayacağını ortaya koymuştur.” der. Çünkü insanlardan pek çoğunun akli, hükümlerin içermiş olduğu maslahatların pek çoğunu yalnız başına kavrayabilecek düzeyde olmadığını bununla beraber peygamberimizin (s.)

¹⁴⁷ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 31.

¹⁴⁸ *Meâlimu’s-Sünen* sahibi Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Büstî. (ö. 388).

¹⁴⁹ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 32.

bizce aklımızdan daha güvenilir olduğunu söylemektedir.¹⁵⁰ Sonuç olarak Şah Veliyyullah'ın, emrolunan şeyin hikmeti anlaşılrsa da anlaşılmasa da yerine getirilmesini şer'î bir zorunluluk olarak gördüğünü söyleyebiliriz.

C- ŞER'Î HÜKÜMLERDE ŞEKİL VE RUH BÜTÜNLÜĞÜNÜN BULUNMASI

Şah Veliyyullah, şer'î ahkâmın kalıp ve ruh olarak birbirinden ayrılmayacak ve biri diğerinden soyutlanamayacak bir bütünü meydana getiren iki unsur içermiş olduğunu belirtir. O, yine ilimde derinliğe ulaşmışların, sözü edilen hükümlerin kalıp ve suretlerinin esas ve ruh ile olan ilişkini ve münasebetini de kavramakta, onlara da itibar etmekte olduklarını söyler.¹⁵¹ Dihlevî, ruh ve manaya duyulan ihtiyacın yanında gerekli olan esaslardan bir diğerinin de insanların sorumluluk alanında müşahhas şeylerle yükümlü tutulmalarıdır demekle beraber, bu konuda insanların bağlayıcı emir ve yasaklar karşısında olduklarını söyler. Hükümlerin sadece ruhuna itibar kapısının hiç kimse için aralanmamış olduğunu, getirilen şer'î hükümlerin uygulanması konusunda tam bir kararlılık bulunduğunu ve bunun kişilerin ihtiyarına bırakılmamış olduğunu söyler. Dihlevî, tafsili hükümlerin kaynağı durumunda olan *hikmet-i teşrî'* bilgisinin de gizli

¹⁵⁰ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 32, 297-298.

¹⁵¹ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 269.

tutulmuş olduğunu ve ona ancak ilimde derinleşmiş olanların ulaşabileceğini belirtir ve bunun gerekçesini mükelleflerin çoğunun neyin maslahat neyin mefsedet olduğunu bilemeyeceklerine bağlar. O, hükümlerin suretlerinin ardında olan manalarının ancak belirli kıstaslarla bilinebileceğini ve ahkâmın da herkesin kavrayabileceği şekilde müşahhas olması gerektiğini söyler. Dihlevî, eğer bu konuda şer'î hükümlerden bir kısmını terk etme gibi bir ruhsat getirilseydi, yani suretlerin, şekillerin bir önemi yoktur; asıl önemli olan bunların ötesinde olan ruh ve manadır denseseydi, o zaman herkesin istediği şekilde tevillere dalma yolunun açılacağını, dinde büyük ihtilafların meydana geleceğini belirtir. Şah Veliyyullah, bunların sonucunda da Allah'ın murat etmiş olduğu şeyin gerçekleşmeyeceğini söyler.¹⁵²

5- HİKMET-İ TEŞRÎ' AÇISINDAN BAZI USÛL VE MUAMELAT HÜKÜMLERİNE YAKLAŞIMLARI

Şah Veliyyullah, *Hüccetullahi'l-Bâliğa* adlı eserinde, daha önce de değinmiş olduğumuz gibi, İslâm şeriatını *hikmet-i teşrî'* açısından ele alıp değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Bizim çalışmamızın kapsamı, Dihlevî'nin usûl ve fûru-ı fıkıh ahkâmına dair getirmiş olduğu tüm *hikmet-i teşrî'* değerlendirmelerini aktarmamıza imkân tanımamaktadır. Bu sebeple çalışmamız esnasında Dihlevî'nin usûl ve fûru-ı fıkıh

¹⁵² ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 346.

dair *hikmet-i teşrî'* yaklaşımlarından nispeten daha orijinal ve dikkat çekici bulduğumuz kimi mevzuları örnek oluşturması sadedinde zikredeceğiz. Bu kısımda Dihlevî'nin *hikmet-i teşrî'* açısından bazı usûl ve muamelat hükümlerine yaklaşımları bir sonraki kısımda da temel ibadetlere yaklaşımları ele alınmaya çalışılacaktır.

A- KAZA VE RUHSAT

1- *Emredilen Şeyin Yapılmasına Bir Engelin Bulunması Halinde Onun Yerini Bir Başka Şeyin Doldurması*

Dihlevî, daha önce de temas etmiş olduğumuz gibi, emrolunan şeyi, hikmeti anlaşılrsa da anlaşılmasa da yerine getirmenin bir zorunluluk olduğunu söylemektedir. Dihlevî, Ancak zaruri bir şey çıkarsa ve o şeyin yapılmasını engellerse, bu durumda onun yerini dolduracak başka bir şeyin meşru kılınması gerekir demektedir. Çünkü o, böyle bir durumda yükümlünün şu iki tavidan birini göstermek zorunda kalacağını söyler:¹⁵³

- a- Ya içerdiği meşakkat ve sıkıntıya rağmen illa o şeyi yapmakla yükümlü olur. Bu ise şeriatın ruhuna ters düşer. Zira Allah Teâlâ:

¹⁵³ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 298.

“Allah size kolaylık ister, zorluk istemez.”¹⁵⁴ buyurmaktadır.

b- Ya da o emri, tamamen terk eder, kısmi de olsa yerine getirme yoluna gitmez.

Bu ikinci durumda da Dihlevî, insanın terke alışacağını ve emrin ihmalinde bir umursamazlığın kendisini göstereceğini belirtir. O, nefsin serkeş bir hayvan gibi eğitilmesi gerektiğini, eğer bu yapılırsa, sonuçta emrolunduğu şeye karşı bir arzu ve alışkanlık duymaya başlayacağını söyler. Şah Veliyyullah, nefsin terbiye ile çocukların ya da hayvanların eğitimiyle uğraşan kimselerin, devamlılık sonucunda nasıl alışkanlıklar kazanıldığını ve eğitimin sonuç verdiğini, daha önceleri zor gelen şeylerin kolaylıkla yapılmaya başlandığını bildiklerini ifade eder. Dihlevî yine bu kimselerin terk ve ihmal halinde, kazanılan alışkanlıkların zamanla kaybolduğunu ve kolaylıkla yapılabilen şeylerin artık nefse zor gelmeye başladığını, sıkıntı duyulduğunu, o şeye tekrar dönülmesinin arzu edilmesi halinde ikinci bir defa yeniden çalışmanın gerekliliğini bildiklerini söylemektedir.¹⁵⁵

---

¹⁵⁴ Bakara 2/185.

¹⁵⁵ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 298-299.

2- Amelin Vaktinin Geçmesi Halinde Kazasının Gerekliliği

Dihlevî, şu hâlde emrolunan bir amelin vaktinin geçmesi halinde, mutlaka onun kaza edilmesi emredilmiş olmalı, zorluk hallerinde ise, ruhsatlar getirilmeli ve bu şekilde kolaylık yolunun açılmasının gerekliliğini ifade etmektedir. O, bu konuda belirleyici hususları şöyle açıklamaktadır:¹⁵⁶

- 2.1- Mükelleflerin halini bilme,
- 2.2- Amelin amacını ve o amacı gerçekleştirme konusunda bulunması zorunlu olan unsurlarını bilme. Dihlevî bununla birlikte, ilimde derinleşmiş bulunan kimselerin bilebileceği başka esaslarında var olduğunu zikretmektedir. Bunlar:

a. Rükün ve şart denilen şeylerde iki unsurun bulunması

aa- Aslî unsur: Dihlevî bunun, yükümlülük konusu olan şeyin hakikatine dâhil bulunan ya da ondan ayrı düşünülmesi mümkün olmayan şey olduğunu, o şeyin teşri amacı açısından bunsuz düşünülmesinin ve dikkate alınmasının mümkün olmayacağını söyler. Örnek olarak da: Duayı, saygıya delalet eden eğilmeyi, taharet ve huşu üzere olmayı verir. Bu kısmın

¹⁵⁶ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 299.

zorlukta kolaylıkta hiçbir şekilde terk edilmesinin caiz olmayacağını, çünkü aslî unsurun terk edilmesi halinde amelin gerçekleşmeyeceğini söyler.¹⁵⁷

bb-Tamamlayıcı unsur: Dihlevî, bu kabilden olan yükümlülüklerin bir başka mana sebebiyle vacip olduğunu söyler. Bunların bir davranış biçimi olarak belirlenmeye muhtaç olduklarını ve bunun içinde söz konusu taatten daha güzel fırsatın bulunmadığını ya da bunların asıl amacı tastamam bir şekilde gerçekleştirmeye elverişli bir araç olması sebebiyle meşru kılınmış olduğunu söyler. Dihlevî işte bu kısımda olan yükümlülüklerde esasın, zorluk ve sıkıntı anlarında ruhsatlar getirmek olduğunu vurgular.¹⁵⁸

Şah Veliyyullah bu ilkedden hareketle gece karanlığında kıbleye dönme yükümlülüğünün araştırma ruhsatına dönüşmüş, elbise bulamayan kimsenin avret yerini örtme yükümlülüğünün düşmüş, su bulamayan kimsenin abdest yükümlülüğünün teyemmüme dönüşmüş olduğunu söyler. Dihlevî, yine Fatiha suresini bilmeyen kimselerin namazda başka dualar okuyabilmesinin kabul edilmiş olduğunu, kudret bulunmaması halinde namazda ayakta durma yükümlülüğünün oturma ya da yan üstü uzanmaya, rükû ve

---

¹⁵⁷ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 299.

¹⁵⁸ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I. s. 299.

secdenin başı eğme şekline dönüşmesinin benimsenmiş olduğunu söyler.¹⁵⁹

b. Bedel Kılınan Şeyin Aslı Hatırlatıcı Mahiyette Olması

Dihlevî, bu konuda ikinci esasın bedel olarak ikame olunan şeyin, aslı hatırlatıcı, kendisinin, aslın naibi ve bedeli olduğu düşüncesini uyandırıcı bir mahiyet arz etmesi gerekliliği olduğunu belirtir. O, bunun sırrının ruhsatların meşru kılınmasında gözetilen şer'î amacın tahkiki olduğunu söylemektedir. Dihlevî bu amacın, aslî yükümlülüğün devamlı olarak zihinde tutulmasını ve nefsin ona hep dönme beklentisi halinde olmasını sağlayacağını ifade etmekte ve bu sebepten ötürü mest üzerine mesh edebilmek için, mestin giyilişi sırasında abdestli olunması şartının aranmış, ruhsat için bir bitiş süresinin getirilmiş olduğunu söylemektedir. O, karanlık gibi sebeplerle kibleye yönelme imkânının bulunmadığı durumlarda, en azından araştırma yapma yükümlülüğü getirilmiş olmasını da bu esasa dayandırır.¹⁶⁰

c. Her Zorluğun Ruhsat Sebebi Olmaması

Dihlevî, üçüncü esas olarak da her zorluğun sıkıntı ve ruhsat sebebi olmamasını sayar. O, zorluk yönlerinin hayli çok

¹⁵⁹ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I. s. 300.

¹⁶⁰ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 300.

olduğunu, her zorluk bulunan yerde ruhsatlara gidilecek olduğu takdirde tüm taatlerin ihmale uğrayacağını söyler. Şah Veliyyullah bu konuda aşırı davranmanın, her türlü sıkıntı ve zorlukların göğüslenmesini ortadan kaldıracığını oysaki bu tarz sıkıntı ve zorluklara direnmenin şeriata tabiliğin, nefsin istikamet üzere olduğunun bir tezahürü olduğunu vurgular. Dihlevî bu itibarla ruhsatlara esas olacak zorlukların, çokça vuku bulan ve özellikle de Kur'an'ın kendi dilleri ile indiği, şeriatın örf ve adetlerini dikkate aldığı ilk muhatap Araplarca büyük sıkıntı olarak görülen nitelikte olmasının gerekliliğini belirtmektedir.¹⁶¹

Dihlevî taatlerin taabbudîlik özelliği hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir demekte ve bu ilke sebebiyle namazın kısaltılması ruhsat hükmünün, yolculuk haline münhasır kılınmış, zor işlerde çalışanlara, ziraatçı ve işçilere tanınmamış olmasını örnek olarak vermektedir. Dihlevî, yine bin bir zorluklar içerisinde yolculuk yapan kişiye tanınan ruhsat hükümlerin, aynııyla konfor içerisinde yolculuk yapan kimseye tanınmış olduğunu da bu meyanda zikretmektedir.¹⁶²

---

¹⁶¹ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 300.

¹⁶² ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 300.

B- VAKİTLERİN BELİRLENMESİNDEKİ HİKMETLER

Şah Veliyyullah vakitler konusunda ilimde rusuh erbabı olanların ulaşabilecekleri birtakım hikmet ve maslahatların olduğunu ve bunların başlıca üç esasa çıktığını söylemektedir:¹⁶³

1- Taatlerin Kabulü İçin En Münasip Vakitler

Dihlevî, Allah Teâlâ her ne kadar zaman ve mekândan münezzehe ise de birbirini teyit eden ayet ve hadislerin, bazı zamanlarda onun kullara yaklaşmakta olduğunu, amellerin kendisine arz edildiğini bildirdiğini söylemektedir. Dihlevî, böylesi durumların hakikatlerini ancak Allah'ın bilebileceğini, ancak söz konusu nasslar sayesinde bu gibi keyfiyetlerin belirli zamanlarda olduğunu öğrenmiş oluyoruz demektedir. O, bu meyanda Rasûlullah'ın (s.) şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir:¹⁶⁴

“Rabbimiz, her gece, gecenin son üçte biri kaldığında en yakın semaya iner.”¹⁶⁵

¹⁶³ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 285.

¹⁶⁴ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 285.

¹⁶⁵ Buhârî, Teheccüd, 14; Müslim, Musâfirîn, 168; Ebû Dâvûd, Sünnet, 19.

“Kulların amelleri, pazartesi ve perşembe günleri arz olunur.”¹⁶⁶

Şaban ayının on beşinci gecesi hakkında da şöyle buyurmuştur:

“Şüphesiz Allah Teâlâ, o gecede en yakın semaya iner.”¹⁶⁷

Dihlevî konuyla ilgili hadislerin pek çok olduğunu söyler. Kısaca ifade edecek olursak, Dihlevî, yeryüzünde bazı vakitlerin olduğunu ve o vakitlerde yeryüzüne ilahi feyiz ve ruhaniyetin yayılmakta olduğunu söylemektedir. O, taatlerin ve yapılan duaların kabulü için, bu zamanlardan daha elverişli zamanın olmayacağını ifade eder.¹⁶⁸

a. Senede bir tekrarlanan vakitler

Dihlevî, söz konusu vakitlerden bazılarının senede bir defa geldiğini, şu ayetin de buna işaret ettiğini söyler:

“And olsun o Kitab-ı Mubîne ki, biz onu mübarek bir gecede indirdik. Çünkü biz uyarıcıyızdır. O gecede her hikmetli buyruk ayrılır ve katımızdan bir emirle ilgisine yollanır.

¹⁶⁶ Müslim, Birr, 35-36; Nesâî, Savm, 44; Ebû Dâvûd, Savm, 59.

¹⁶⁷ İbn Mâce, İkâme, 191.

¹⁶⁸ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 285-286.

Çünkü biz Rabbin katından bir rahmet olarak peygamberler göndericiyizdir.”¹⁶⁹

Dihlevî, işte bu sözü edilen gecede Kur’an’ın ruhaniyetinin Dünya semasına gönderilmiş olduğunu ve bu gecenin Ramazan içerisinde olduğu üzerinde ittifakın var olduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁰

b. Haftada bir tekrarlanan vakitler

Dihlevî, bazı vakitlerin ise haftada bir geldiğini, bu vakitlerde yapılan duaların ve taatlerin kabul edilmesinin umulduğunu, ancak bu vakitlerin çok dar olduğunu söylemektedir. Şah Veliyyullah bu saatin Cuma gününde olduğunu Rasûlullah’ın (s.) belirttiğini ve Hz. Âdem’in yaratılması gibi büyük hadiselerinde hep bu günde olmuş olduğunu söyler.¹⁷¹

c. Her gün tekrarlanan vakitler

Şah Veliyyullah bazı kutlu vakitlerin ise her gün tekrarlandığını ve bu ruhaniyetin diğerlerine nispetle daha zayıf olduğunu söyler. Dihlevî bunları: “Güneşin doğmasından az önce, zevalden az sonra, Güneşin batmasından sonra ve gece

¹⁶⁹ Duhân 44/3-5.

¹⁷⁰ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 286.

¹⁷¹ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 286-287.

yarısından seher vaktine kadar olan vakitlerdir.” şeklinde açıklamakta bu dört vakitte, bunların biraz önce ve sonrasında feyiz ve ruhaniyetin yayılmakta, ilahi bereketin ortaya çıkmakta olduğunu belirtmektedir.¹⁷²

2- Allah Teâlâ’ya, Zihnî meşgalelerden Uzak Olunacak Bir Anda Yönelme Gereği

Dihlevî ikinci esası Allah Teâlâ’ya yönelme vaktinin insanın zihnî meşgalelerden uzak olduğu bir vakit olması gerektiği şeklinde açıklar. Dihlevî bu meşgaleleri iki kısma ayırır bunlar:¹⁷³

2.1- Tabii olanlar: Aşırı derecede aç ya da tok olmak, uyku bastırmak, yorgunluktan kendisinden geçmek, büyük ya da küçük abdest bozma ihtiyacı sebebiyle sıkışık olmak gibi.

2.2- Zihnî olanlar: Kulakların çeşitli saçma sapan sözlerle; gözün çeşitli suretler ve zihni karıştıracak renklerle ve benzeri şeylerle doldurulması gibi. Dihlevî bunların aslında edinilen itiyada göre farklılık arz edeceğini, ancak Arap-Acem, doğulu-batılı bütün insanlarca adeta tabii bir yolmuş gibi kabul edilip benimsenen ve külli bir prensip edinmeye de elverişli, muhalefeti ise çok nadir olan şeyin böylesi bir vakit için sabah ve akşamın seçilmesi olduğunu ifade etmektedir. Dihlevî,

¹⁷² ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 287.

¹⁷³ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 288.

İnsanın kendisinden pası giderecek bir cilalama zamanına ihtiyaç duyduğunu, bunun için en uygun zamanın ise, kişinin yatağına çekilip, uyumaya niyet ettiği an olduğunu söylemektedir. O, Bu sebepten ötürü Rasûlullah'ın (s.), yatsı namazından sonra sohbet etmeyi, şiir inşadı (gibi şeyler) ile meşgul olmayı yasaklamış olduğunu söyler.¹⁷⁴

3- Belirli Bir Süre Sonra Nefsin Ahdini Yenilemesi

Dihlevî, “ümmet siyasetinin tam anlamda gerçekleşebilmesi için nefisten belli bir zaman sonra ahdini yenilemesi istenmelidir der.”¹⁷⁵ O, buna misal olarak namaz ibadetini verir: Dihlevî iki namaz arasındaki fasılanın çok uzun olmasının uygun olmayacağını çünkü bu durumda bir önceki namazın vermiş olduğu manevi etkinin kaybolacağını söyler. Yine bu fasılanın kısa olmasının da uygun olmayacağını, nitekim bu durumda da insanların geçim teminleri için yeterli zamanlarının kalmayacağını belirtir. O, vakitlerin avam-havas, Arap-Acem herkes için kolayca uygulanabilecek şekilde belirlenmesi gerektiğini ve bu belirlemede gündüzün dörtte birinin, yani üç saatin temel olarak alınmasının uygun olacağını söyler. Dihlevî bunun sonucu olarak namazların toplam sayısının altı olduğunu bunların; sabah namazı, kuşluk namazı, öğlen namazı, ikindi namazı, akşam namazı ve yatsı namazı ki,

¹⁷⁴ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 288.

¹⁷⁵ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 289.

bu namazın gecenin dördte biri veya daha sonrasında kılındığını söyler. Dihlevî çiftçiler, tacirler ve esnafın şafaktan öğlene kadar sürekli kendi işleriyle uğraşması sebebiyle kuşluk namazının farz olmaktan çıkarılmış olduğuna da işaret etmektedir.¹⁷⁶

4- Taatlerin Eda Vakitlerinin Allah Teâlâ'nın Nimetlerini Hatırlatan Bir Vakit Olması

Üçüncü asıl olarak Dihlevî, taat vakti olarak belirlenen zamanın, Allah Teâlâ'nın nimetlerini hatırlatan bir vakit olması gerektiğini ifade eder ve örnek olarak Aşure gününü verir. Şah Veliyyullah bu günde Allah Teâlâ'nın Hz. Mûsâ'ya Firavun'a karşı yardım etmiş olduğunu; o da şükür olarak o günde oruç tutmuş ve ümmetine de oruç tutmalarını emretmiş olduğunu söyler. Dihlevî daha sonra Ramazan ayını zikreder bu ayda Kur'an'ın inmiş olduğunu ve Kur'an'ın inmesinin, İslâm ümmetinin ortaya çıkışının başlangıcı olduğunu ifade eder. Dolayısıyla Dihlevî bu nimeti hatırlatmak üzere oruç ibadetinin bu ayda farz kılınmış olduğuna işaret etmektedir.¹⁷⁷

Dihlevî taat vaktinin, peygamberlerin Rablerine olan taatlerinin ve onların kendilerinden kabulünün hatırlatıcı bir vakti olmalıdır demektedir ve örnek olarak kurban gününü

¹⁷⁶ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 289.

¹⁷⁷ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 289.

vermektedir. Bu gün, Hz. İbrahim'in, oğlu Hz. İsmail'i kurban etmesi kıssasını ve gösterdiği fedakârlık karşısında oğluna bedel büyük bir kurbanlık koçla mükâfatlandırılmasını hatırlatır.¹⁷⁸

Dihlevî, belirlenen zaman içerisinde taatin ifası, dinin nişanelerinden olan bazı şeyleri yüceltmek manası taşıyabileceğini söyler. Mesela Ramazan bayramı gününde bayram namazı kılınması ve fitre sadakası verilmesi, Ramazan'ın tebci edilmesi ve Allah Teâlâ'nın böyle büyük bir ibadete muvaffak kılmasına karşı bir şükrün edası olma anlamı taşıdığını ifade eder. Dihlevî, Kurban bayramının ise, hacılara benzemek ve onlar için hazırlanmış ilahi lütuflardan nasiplenmeyi sağlamak için olduğunu söyler.¹⁷⁹

C- ŞER'İ YÜKÜMLÜLÜKLERDE GETİRİLEN SAYILAR, MİKTARLAR VE BUNLARIN HİKMETLERİ

1- Şeriatın Hikmetsiz ve Bir Maslahata Dayanmaksızın Sayı ya da Miktar Belirleme Yoluna Gitmemesi

Şah Veliyyullah, Allah Teâlâ'nın bir hikmet ya da maslahat olmaksızın belirli bir sayı veya miktar belirleme cihetine gitmemiş olduğunu ifade etmektedir. Dihlevî, her ne

¹⁷⁸ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 290.

¹⁷⁹ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 290.

kadar bu konuda küllî mesnet, mükelleflerin hallerini ve onlara uygun düşecek olan şeyleri bilme esası üzerine kurulu zan ve tahmin ise de erbabının bilebileceği hikmet ve sırların bulunduğunu belirtmektedir. O, bu hikmet ve maslahatların sonuç itibariyle şu iki esasa çıkacağını söyler:¹⁸⁰

Birincisi: Tek kutlu bir sayıdır, bununla yetinmek mümkün olduğu sürece çift sayıya gidilmez. Rasûlullah (s.) bu konuda şöyle buyurmuştur:

“Şüphesiz Allah tektir, teki sever. Öyleyse ey ehl-i Kur’an tek kılın.”¹⁸¹

Dihlevî bunun sırrını şöyle açıklar: “Nerede bir kesret (çokluk) varsa, başlangıcı vahdet (teklik)tir. Kesret halinde olanlar içerisinde vahdet haline en yakın olanı tek olandır. Tek sayı birbirine eşit iki parçaya bölünemez. Şu hâlde tek sayı, vahdete, çift sayılardan daha yakındır. Her mevcudun kendi mebde’ine yakınlığı onun Hak’a yakınlığı demektir. Çünkü Hak, bütün mebde’lerin mebde’idir. Vahdet konusunda daha kâmil olan Allah’ın ahlakı ile ahlâklanmış demektir.”¹⁸² Dihlevî tek sayısının çift sayılar gibi bölünebilme gibi bir durumunun olmaması hasebiyle, Allah’ın tek oluşunu sembolize etme

¹⁸⁰ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 290.

¹⁸¹ Buhârî, *Deavât*, 69; Müslim, *Zikr*, 5, 6; Ebû Dâvûd, *Vitr*, 1.

¹⁸² ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 291.

bakımından çift sayılara göre daha üstün bir konumda olduğunu ifade etmeye çalışmaktadır.

Dihlevî ikinci esası, terğib ve terhîb vb. konularda beyan edilen miktar ve sayıların sırrının ortaya konması olarak belirtir. Dihlevî, Rasûlullah'a iyilik ve kötülüklerle ilgili hasletlerin arz olunmuş olduğunu ve kendisine birincilerin faziletleri, ikincilerinde rezaletlerinin ayan kılınmış olduğunu söyler. Şah Veliyyullah, bunun sonucunda Rasûlullah'ın (s.) Allah Teâlâ'dan almış olduğu şeyleri insanlara bildirmiş olduğunu ve onun bazı hadislerinde sayı vermesinin de sınırlama amaçlı olmadığını belirtir.¹⁸³

Dihlevî bazen Rasûlullah'a (s.) bir amelin faziletleri ya da bir şeyin kısımları mücmel olarak ayan olacağını, bu durumda Rasûlullah'ın (s.), o şeyi belirginleştiren ve önemine işaret eden bir rakam koyacağını söyler. Örneğin Dihlevî: "Cemaatle kılınan bir namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi yedi derece daha üstündür."¹⁸⁴ hadisini işte bu şekilde anlamak gerekeceğini söyler.¹⁸⁵

Dihlevî cemaatle kılınan namazın hikmetlerini üç başlık altında toplar:¹⁸⁶

¹⁸³ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 293.

¹⁸⁴ Buhârî, *Ezân*, 30; Müslim, *Mesâcid*, 239.

¹⁸⁵ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 294.

¹⁸⁶ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 294.

1.1- Kişinin kendi nefesine dönük olanlar: Kişinin nefsinin olgunlaşması, melekî yönünün hayvanî yönüne egemen olması gibi.

1.2- İnsanlara dönük olanlar: Aralarında örnek bir yol oluşması, hayırda yarışmaya girişmeleri, bu yolla kendilerini eğitmeleri ve onun üzerinde görüş birliği etmeleri gibi.

1.3- İslâm ümmetine yönelik olanlar: Dihlevî, bu sayede, dinç olmalarının taptaze kalmalarının temini; tahriflere meydan vermeme, vurdumduymazlığı ortadan kaldırma gibi hikmetler barındıracağını söyler.

Dihlevî cemaatle kılınan namazın hikmetlerini bu üç başlık olarak ifade ettikten sonra bunları tafsili şekilde şubelendirmelere ve açıklamalara gitmektedir ancak onun cemaatle namaz konusundaki hikmet mülahazalarının esasını kavrayabilmek için bu bilgiler yeterlidir.

2- Sayı ya da Miktarın Bir Şeyin Büyüklüğünü Belirtme Amacıyla Verilmesi

Dihlevî, Rasûlullah'ın (s.) bazen bir şeyin büyüklüğüne işaret etme amacıyla sayı vermiş olduğunu söyler. O, bu durumda sayının benzetme amaçlı kullanılmış olduğunu örneğin bir kimsenin "Falan kalbimde dağ gibidir." "Falanın mertebesi ta göklerde." ifadelerinde olduğu gibi benzetme

amaçlı olduğunu söyler. O, Rasûlullah'ın (s.) şu hadislerinde sayılardan kastının bu mesabede olduğunu söyler:¹⁸⁷

“Kabri yetmiş zira genişletilir.”¹⁸⁸

“Havuzumun uzunluğu, Kâbe ile Beyt-i Makdis arası kadardır.”¹⁸⁹

“Havuzumun uzunluğu, Eyle'den¹⁹⁰ Aden'e kadar olan mesafeden daha uzaktır.”¹⁹¹

Dihlevî, Rasûlullah'ın bu gibi durumlarda bazen bir miktar zikrederken, başka bir defasında daha farklı bir miktar zikredebileceğini, burada önemli olanın miktar değil, maksadı karşılayacak ifadede bulunmak olduğunu dolayısıyla bir çelişkiden bahsedilemeyeceğini söyler.¹⁹²

D- KUMAR

Şah Veliyyullah, kumarın haram ve batıl bir yol olduğunu vurguladıktan sonra kumar yasağının hikmetlerini açıklamaktadır. Dihlevî, kumarın insanların mallarını gönülsüz ve haksız yolla elde etmek olduğunu, şans, bilinmezlik vb. gibi

¹⁸⁷ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 295.

¹⁸⁸ Buhârî, Cenâiz, 87; Müslim, Cennet, 70.

¹⁸⁹ Kenzu'l-Ummâl, 14/39140.

¹⁹⁰ “Eyle” bugünkü “Akabe”.

¹⁹¹ Kenzu'l-Ummâl, 14/39141, 39142.

¹⁹² ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 295.

tasarrufta caiz olmayan unsurlar barındırdığını ifade eder. O, kumarın medeni hayatın gereklerine katkıda bulunabilmesi ve dayanışmayı temin edebilmesinin imkânsız olduğunu, bilakis toplumu ifsat eden ve onun altını oyan bir hastalık olduğunu vurgular.¹⁹³

Dihlevî, kaybeden kişinin susmasının razı olmuş olmasından ötürü değil, kin ve kayıp üzere susması ve öfkesini içine atması olduğunu, razı olmayıp niza çıkarması halindeyse, bizzat kendi üstlendiği ve kendi kastıyla içine atladığı bir risk hakkında niza çıkarmış olacağını söyler. Buna mukabil kazanan kimsenin ise, bundan büyük bir haz alacağını ve azını çoğaltmak isteyeceğini, hırsı hiçbir zaman kendisini bırakmayıp kumara devam edeceğini onun da çok sürmeyip, kaybedecek ve kendisini pişmanlık içerisinde bulacağını ifade eder.¹⁹⁴

Dihlevî, herhangi bir toplumda kumarın itiyat edinilmesi halinde malların ziyan olacağını, ardı arkası kesilmez nizaların doğacağını, sağlıklı bir toplum için yürütülmesi istenilen faaliyetlerin ihmal edileceğini belirtir. Dihlevî özellikle sağlıklı bir toplum yapısı için elzem gördüğü medeni hayatın temelini teşkil etmiş olduğuna inandığı

---

¹⁹³ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. II, s. 282.

¹⁹⁴ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. II, s. 282.

yardımlaşma ve dayanışma ruhunun kumar sebebiyle ciddi bir yara alacağını söyler.¹⁹⁵

E- FAİZ

Şah Veliyyullah faizin de kumar gibi haksız ve haram bir kazanç yolu olduğunu ifade eder. O, faizi, alınandan daha çok miktarda ya da daha kaliteli şekilde ödenmesi gereken borç olarak açıklar. Dihlevî, bu şartlarla borç alanların hemen hemen tamamının iflas etmiş, çaresiz kalmış kimseler olduğunu, bunların vade dolduğunda çoğu kez ödeme imkânı bulamadıklarını ve borcun giderek katlandığını ondan hiçbir şekilde kurtulamadıklarını ifade eder.¹⁹⁶

Dihlevî faizin büyük nizalara ardı arkası gelmeyen husumetlere sebep olacağını, insanlar mallarını bu yolla nemalandırmak istediklerinde ve bunun bir yol olarak kabul edilmesi halinde, ziraat ve zanaat gibi temel kazanç yollarının terki sonucunu doğuracağını belirtir. O, akitler arasında husumete sebep olma bakımından faizden daha kötüsünün bulunmadığını söyler. Dihlevî kumar ve faizin Allah Teâlâ'nın kulları için koymuş olduğu kazanç yollarına ters düştüğünü, bunların özlerinde çirkinlik, kötülük ve nizaya sebebiyet vermenin var olduğunu belirtir. Dihlevî bu gibi şeyler hakkında

---

¹⁹⁵ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. II, s. 283.

¹⁹⁶ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. II, s. 283.

hükmü bizzat Allah Teâlâ'nın vereceğini söyler. Ona göre Allah Teâlâ bu durumda iki yol izler:¹⁹⁷

1. Ya belli bir sınır koyar ve onun altında kalan kısmı caiz kılar, üstünde kalan kısım hakkında yasağın şiddetini artırır,

2. Ya da temelden yasaklama yoluna gider.

Dihlevî, kumar ve faizin cahiliye Arapları arasında yaygın olduğunu, bunlar yüzünden büyük nizaların yaşanmakta, ardı arkası kesilmeyen çatışmaların meydana gelmekte olduğunu söyler. Dihlevî, bu durumda onların özünde bulunan çirkinlik-kötülük vasfının aşırılığı dikkate alınarak, onları tümünden yasaklamaktan daha doğru ve uygun bir hareketin olamayacağını belirtir.¹⁹⁸

Dihlevî faizin haram kılınmasının hikmetlerini açıklarken şunları da söylemektedir: “Allah Teâlâ aşırı refahı hoş karşılamamaktadır. İpek kullanma, dünya sefahatine dalma anlamına gelen altın ve gümüş kaplar kullanma, bilezik, halhal, gerdanlık gibi tek parça som altından yapılmış ziynet eşyaları takınma, maişet konusunda inceliğe ve aşırılığa kaçma gibi davranışları sevmemektedir. Çünkü bunlar insanı esfel-i safiline iter, bütün düşüncelerini zulmani renklerle doldurur.

¹⁹⁷ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. II, s. 283.

¹⁹⁸ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. II, s. 283.

Aşırı refah aslında her türlü ihtiyacın en kaliteli yolla giderilmesi, kötülerine aldırış edilmemesi, kalitenin aynı cins içerisinde aranmasıdır.” Dihlevî bu şekilde açıklamada bulunduğundan sonra herhangi bir kimsenin bir diğeri ile mübadelede bulunmasının insanlar için gerekli olan temel ilişkilerden biri olduğunu, ancak zorunlu ihtiyacın karşılanabilmesi için illa da belli bir şeyin belli bir şey ile mübadele edilmesi gibi bir zaruretin olmadığını söyler. Bununla birlikte Dihlevî, insanların yapı bakımından, örf ve adet bakımından farklı farklı olmaları, hayat tarzlarında da farklı olmalarını gerektirdiğini ifade eder. Nitekim Dihlevî, “Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık, birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık.”¹⁹⁹ ayetinin bu manayı ifade etmekte olduğunu, bu durumda kiminin pirinç ve buğday, kiminin arpa ve mısır yiyeceğini, kiminin de altın değil gümüş ile süsleneceğini söyler.²⁰⁰

---

¹⁹⁹ Zuhruf 43/32.

²⁰⁰ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. II, s. 283.

6- HİKMET-İ TEŞRÎ' AÇISINDAN TEMEL İBADETLERE YAKLAŞIMLARI

A- NAMAZ

1- *Namaz, Allah Teâlâ'ya Yaklaştıran Amellerin Anasıdır*

Şah Veliyyullah, namazın ibadetler içerisinde en önemlisi, delil olarak en açığı, insanlar arasında en meşhuru ve insanlığa en faydalısı olduğunu söyler. Dihlevî işte bu sebeple Allah Teâlâ'nın onun faziletini beyan etmeye, vakitlerinin, şartlarının, rükünlerinin, adabının, ruhsatlarının, nafilelerinin belirlenmesine son derece büyük önem vermiş; onun üzerinde diğer taatlerden daha fazla durmuş, onu dinin en büyük nişanesi kılmış olduğunu ifade etmektedir.²⁰¹

Dihlevî, insanı Allah Teâlâ'ya yaklaştıran amellerin anası olarak, ne Allah'ın azameti hakkında tefekkürde bulunmanın, ne de sürekli O'nu zikretmenin değil de namazın belirlenmiş olduğunu söyler. Çünkü Dihlevî, Allah Teâlâ hakkında sağlıklı tefekkürde bulunmanın, ancak üstün şahsiyetler için uygun ve mümkün olacağını, oysa bu kabiliyette insanların çok az olduğunu söyler. O, çoğunluğu oluşturan sıradan insanların, Allah Teâlâ'nın hakkında tefekkürde bulunmaya dalarlarsa

²⁰¹ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 530.

aptallaşacaklarını ve bir kazanç elde etmek şöyle dursun ellerinde ki sermayeden de olacaklarını belirtir. Dihlevî, zikrin ise çoğunluk hakkında, ona açıklık getirecek, bedeniyle işleyeceği adabına riayet edeceği saygı ifade eden amellerle desteklenmedikçe boş laftan ibaret kalacağını, herhangi bir fayda getirmeyeceğini söyler.²⁰² O, namazın zikir ve tefekkürü aşan, onları kuşatan farklı bir yapıda olduğunu ifade eder. Dihlevî namazın unsurlarını şöyle belirtir:²⁰³

1.1-Tefekkür

Dihlevî namazın Allah Teâlâ'nın celal ve azameti üzerine herkesin yapabileceği bir tefekkür boyutunun olduğunu belirtir. O, tefekkürün namazın ruhunu oluşturan bir unsur olduğunu, bu tefekkür sonucunda oluşacak olan huşunun namazın esaslarından olduğunu söyler.²⁰⁴ Dihlevî, bu huşunun sağlanabilmesi için insanın sanki Allah'ı görüyormuş gibi namazını kılması, içinden namaza ters düşecek düşünceler geçirmemesi, hoş olmayan hareket ve davranışlardan uzak durması vb. gibi şeylerin gerekli olduğunu belirtir.²⁰⁵

---

²⁰² ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 216.

²⁰³ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 215, 216.

²⁰⁴ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 215, 216.

²⁰⁵ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. II, s. 16.

1.2- Dua ve Niyaz

Dihlevî namazın ikinci unsurunu, Allah Teâlâ'ya yönelişi, ona olan kulluğu, ihlâs ile bağlılığı vb. İfade eden dua ve niyazların bulunması olarak açıklar. Bunu, kalbin hissetmiş olduğu huşuyu dilin kelimelerle ifade etmesi olarak da açıklayabiliriz.

1.3-Fiiller

Dihlevî, namazın üçüncü unsurunun secde ve rükû gibi saygı ifade eden fiiller olduğunu belirtir. Örneğin Dihlevî, kişinin en şerefli ve duyularının hepsinin bir arada bulunduğu uzvu olan yüzünü, Yüce Allah'ın huzurunda yere sürmesini, Allah Teâlâ'ya gösterilen saygının kalpteki huşuya uygun düşen bir ifadesi olduğunu söyler.

Dihlevî, bu üç unsurdan her birinin, diğerinin destekleyicisi, tamamlayıcısı ve uyarıcısı mahiyetinde olduğunu belirtir. Böylece namazın, avam-havas bütün insanlar için faydalı olduğunu, manevi yükseliş için tetikleyici ve itici bir kuvvet oluşturduğunu ifade etmektedir.²⁰⁶

---

²⁰⁶ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 216.

2- *Namazın Faydaları*

Dihlevî, namaz saadet için gerekli olan sıfatlardan temizlik ve huşuyu bünyesinde toplamakta olduğunu belirtir. O, namazın nefsi bir tür melekleştirceğini söyler.²⁰⁷ Dihlevî, nefsin özelliklerinden birinin de bir sıfatla nitelendiğinde, onun zıddı olan hallere karşı tavır alması, onlardan uzaklaşması olduğunu ifade eder. Sanki o şeyler nefse nispetle hiç yokmuş gibi bir hal alacağını söyler. Yine o, her kim namazlarını tam olarak eda eder, namaz için gerekli olan abdestin hakkını verir, vakitlerine riayet ederek kılar, rükûsunu, huşusunu, zikirlerini tam yerine getirir, tadil-i erkâna riayet ederse, o kişinin kesinlikle rahmet deryasına dalacağını ve Allah Teâlâ'nın onun hatalarını affedeceğini ifade eder.²⁰⁸

Dihlevî namazı; tefekkür ile amelin, düşünce yönelişiyle bedenî ve cismânî uğraşmaların karışımı olan bir macuna benzetir. O, bunun her tabakadan insan için faydalı ve panzehir gibi tesirinin güçlü olduğunu söyler. Dihlevî, dış etkenlerin ve çevrenin kötü tesirlerinden kurtulma ve insan tabiatını akla tabi kılma çalışmalarını yapmak için, namazdan daha faydalı ve tesirli yolun olmadığını ifade eder.²⁰⁹

²⁰⁷ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 530.

²⁰⁸ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 529, 530.

²⁰⁹ Baljon, *a.g.e.*, s. 226, ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. II, s. 25; en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 181.

B- ORUÇ

1- *Orucun İnsandaki Hayvani Gücü Kontrol Altına Alması*

Şah Veliyyullah insanın yapısında hayvani ve meleki olmak üzere birbirine zıt iki ayrı gücün bulunduğunu ve bunların daima bir çekişme hali içerisinde olduklarını belirtir. Dihlevî hayvani gücün şiddetli olması durumunda bunun meleki gücün etkisini göstermesini engelleyeceğini, bu sebeple hayvani gücün kontrol altına alınması için insanın bir çaba göstermesi gerektiğini söyler. O, hayvani gücün şiddetli olmasında sebebin yemek içmek ve şehvani lezzetlere dalmak olduğunu çünkü bunun, normal ölçüde yemenin yapmadığı etkiyi yapacağını ifade eder. Dihlevî bu durumda hayvani gücü kontrol altına alabilmenin yolunun bu sebepleri azaltmak olduğunu ve bunu sağlayacak şeyin de oruç olduğunu belirtir.²¹⁰

Dihlevî ayrıca burada maksadın hayvani gücü ortadan kaldırmak olmadığını, maksadın onu terbiye edip meleki gücün egemenliğine sokmak ve böylece onun verdiği ilham doğrultusunda hareket etmesini sağlamak olduğunu ifade eder. Bu durumda meleki gücünde onun müptezel karakterinin boyasına girmesine engel olmak ve olumsuz vasıflarını meleki

²¹⁰ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. II, s. 125, c. I, s. 211.

güç üzerinde etkisini göstermesine imkân vermemek olduğunu da belirtir. Bu şekilde oruç ile terbiye edilen hayvani gücün meleki güce boyun eğeceğini belirten Dihlevî, bir süre sonra alışkanlık kazanılacağını, hayvani gücün daima meleki gücün etkisinde olacağını ifade eder.²¹¹

2- Orucun Belli Zamanlarda Tutulması

Dihlevî insanların çoğunun oruç ibadetine sürekli olarak devam etmelerinin mümkün olmayacağını, çünkü insanın tabii olarak yerine getirmesi gereken dünyevi birtakım meşgalelerinin bulunduğunu ifade eder. Dihlevî bu sebeple orucun belli bir zaman aralığıyla ve meleki gücün hayvani güç üzerine egemenliğini sağlayacak ve daha öncesinden ihmal edilmiş şeylere kefare²¹² olacak kadar yeterli bir miktarda olması gerektiğini belirtir. Dihlevî bu duruma örnek olarak, uzunca bir iple kazığa bağlı atın, sağa ve sola koşuşturması ve sonra bağlı olduğu yere dönmesi gibi olacağını söyler. Dihlevî bahsetmiş olduğu zaman aralığının hayvani gücün terbiyesinde elde edilen başarıdan sonra bir tür istikrar sağlayacağını belirtir.²¹³

²¹¹ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. II, s. 125. c. I, s. 211.

²¹² Dihlevî ayrıca orucun insanın hayvani yönü üzerinde azap etkisi olan kefaretlere kabilinden olduğuna da işaretlerde bulunmaktadır. Bkz., Dihlevî, *a.g.e.*, c. II, s. 132.

²¹³ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. II, s. 126.

3- Orucun Miktarının Belirlenmesi

Dihlevî orucun miktarının belirlenmesiyle ifrat ve tefrit yollarının kapatılmış olduğunu belirtir. Dihlevî eğer bu tarz bir belirleme olmasaydı, kimilerinin ifrata (aşırılık) kaçacağını, bedenini zayıf düşüreceğini, zindeliğini kaybedeceğini, kimilerinin de tefrite (gevşeklik) düşeceklerini, gerekli terbiyeyi alamayacak derecede faydasını göremeyeceği bir oruç tutacağını belirtir. Dihlevî bu iki uç noktanın da yanlış olduğunu, orucun nefsanî zehirleri defetmek için kullanılması gereken bir panzehir olduğunu, aynı zamanda ruhun bineği olan beden için de bir tür ceza manası taşıdığını belirtir. Bu itibarla Dihlevî, onun tam ölçülü kullanılması ve zaruret miktarınca takdir edilmesi gerektiğini ifade eder.²¹⁴

4- Oruç İçin Belli Bir Ayın Seçilmesi

Dihlevî, bütün insanlığın ıslahına yönelik hayati bir konumda olan genel şer'î bir hükmün eda vaktinin insanların seçimine bırakılmasının uygun olmayacağını belirtir. Çünkü o zaman herkesin kendisine kolay gelecek bir ayı seçeceğini, esas maksattan uzaklaşılacağını, bunun da İslâm'ın en büyük ibadetlerinden biri olan oruç ibadetinin sönük kalmasına yol açacağını belirtmektedir.²¹⁵

²¹⁴ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. II, s. 126-127, 134, 138, 142.

²¹⁵ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. II, s. 129.

Dihlevî ayrıca tüm Müslümanların aynı anda birbirlerini görecek şekilde belli bir şey üzerinde birleşmelerinin, o şeyi severek yapmalarına yardımcı olacağını, yükümlülüğü kolaylaştıracağını ve şevkle yapmalarını sağlayacağını söyler. Yine onların bu birlikteliği, halktan ve havastan herkesin üzerine bereketlerin inmesini sağlayacağını ifade eder.²¹⁶

C- ZEKÂT

1- *Zekâtın Nefsi Olgunlaştırması*

Şah Veliyyullah insan nefsinin cimrilik üzere yaratılmış olduğunu ve bu cimriliğin ise ahiret hayatı için en zararlı huylardan biri olduğunu söyler. O, cimri olan kimsenin öldüğünde kalbinin mala bağlı kalacağını ve bu yüzden azap göreceğini, bir kimsenin nefsini bu kötü huydan arındırmak ve terbiye etmek için zekâtın bir ilaç mesabesinde olduğunu ifade eder.²¹⁷

Dihlevî ahiret hayatı hakkında Allah'a huşu üzere teslim olmadan sonra en yararlı huyun, nefsin sahavet üzere olması olduğunu bildirir. O, sahavetin kişiyi dünyevi müptezel durumlara düşmekten alıkoyacağını belirtir. Çünkü sahavetin aslının meleki gücün hayvani gücü egemenliği altına alması, meleki gücün kontrolü kendi elinde bulundurması, hayvani

²¹⁶ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. II, s. 129.

²¹⁷ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. II, s. 100.

gücün onun güdümüne girmesi ve onun hükmüne boyun eğmesidir. Dihlevî, sahavet özelliğini elde edebilmenin yolları olarak da ihtiyaca rağmen mal harcamak, kendisine zulmeden kimseyi affetmek, hoşla gitmeyecek şeylerle karşılaştığında ahirete olan kesin inancı sebebiyle sıkıntılara karşı sabretmek gibi davranışlar olduğunu ifade eder. Dihlevî, Rasûlullah'ın (s.) bunların hepsini emretmiş ve bunlar içerisinde en büyüğü olan mal harcamayı da zapturapt altına almış olduğunu belirtir.²¹⁸ Dihlevî, zekâtın önemini vurgulanması için Kur'an'da pek çok yerde namaz ve iman ile birlikte bulunduğunu ifade eder. O, bu meyanda olmak üzere şu ayeti zikreder:

“Biz namazımızı kılmıyorduk, yoksulu doyurmuyorduk, batıla dalanlarla birlikte biz de dalıyorduk.”²¹⁹

Ayrıca Dihlevî insanın tabiatı gereği diğer insanlara karşı müşfik bir yapıda olduğunu bu özelliğin başkalarına karşı güzel davranma manasına gelen iyi huylardan çoğuna kaynaklık ettiğini belirtir. O, bu özelliği yitirenin mutlaka kapatılması gereken bir eksikliğin olduğunu ve sadakaların hatalara kefarete olma ve bereketi artırma gibi fonksiyonlarının bulunduğunu da ifade eder.²²⁰

---

²¹⁸ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 105, c. II, s. 100.

²¹⁹ Müddessir 72/43-45.

²²⁰ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. II, s. 101.

2- Zekâtın Toplum Düzenini Sağlaması

Dihlevî zekât konusunda gözetilen ikinci temel maslahatın toplum düzenine yönelik olduğunu söyler. O, bir yerleşim yerinin, hiç şüphesiz zayıfları, ihtiyaç sahiplerini de barındıracağını ifade eder. Dihlevî zenginlik ve yoksulluğun gelip geçici olduğunu, bugün fakir olanların yarın zengin, zengin olanların da yarın fakir olmalarının muhtemel olduğunu söyler. Dihlevî zekâtın, fakirleri ve ihtiyaç sahiplerini hayata bağlayacağını, bunun yanında sağlıklı bir toplum yapısının oluşması için yardımlaşmanın, zenginin fakire el uzatmasının zaruri olduğunu da belirtir. O, İslâm'da bulunan zekât müessesesinin bu ihtiyacı gidermeye yönelik bir fonksiyon icra etmiş olduğunu da ifade eder.²²¹

Dihlevî, güzel huyların kazanılmasının ve birlikte yaşama düzeninin korunmasının; muhtaçları doyurmak, selamı yaymak ve her türlü yardımlaşmada bulunmak... vb. gibi hasletlerle mümkün olacağını belirtir. O, bu sebeple bunların yapılmasının dinen emrolunacağını ve bunların sadaka sayılacağını söyler. Dihlevî, ayrıca zekâtın malın bereketini artıracığını ve ilahi rahmeti harekete geçirmesi sebebiyle, Allah

---

²²¹ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. II, s. 101.

Teâlâ'nın gazabını söndüreceğini, cimrilik için takdir olunan ahiret azabını ortadan kaldıracığını da ifade eder.²²²

D- HAC

Şah Veliyyullah hac ibadetinin, ilahi nimetlere mazhar olmuş peygamberlerin, siddîkların, şehidlerin ve salihlerin halini hatırlatmış olduğunu ifade eder. Dihlevî hac için belirlenmiş olan mekânlarda Allah'ın ayetlerinin olduğunu ve bu ayetleri Müslümanların saygı içerisinde, dua ve niyazlarda bulunarak ziyaret ede gelmiş olduklarını belirtir.²²³

1- *Hac İbadeti İçin Kâbe'nin Seçilmesi*

Dihlevî, hac ibadetinin esasen her ümmette var olduğunu ve bunların Allah'ın ayetlerinin zuhur edişini görmeleri sebebiyle kutsal kabul edilen ve feyz alındığına inanılan bir hac yerlerinin bulunduğunu belirtir. Dihlevî İslâm dininde hac için en layık yerin Allah'ın evi olduğunu, çünkü orada ona ait apaçık ayetlerin bulunduğunu belirtmektedir. Dihlevî, orasını, hemen her ümmette hayır ile yâd edilen Hz. İbrahim peygamberin Allah'ın emriyle, ıssız ve ulaşılması zor çöl bir yerde bina etmiş olduğunu ve diğer dinlerin müntesiplerince hac için makam kabul edilen hiçbir yerin bu

²²² ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 219.

²²³ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 222, c. II, s. 146.

özelliği taşımadığını, onlarda ya şirk kokusunun ya da asılsız uydurmaların var olduğunu söyler.²²⁴

2- *Haccın Nefsî Bir Temizlik Olması*

Dihlevî, nefsi arındırmanın yollarından birinin de salih insanların saygı duymakta oldukları, içinde buldukları, Allah'ı zikirle manen imar ettikleri yerleri zikretmek, oralarda bulunmak olduğunu söyler. Dihlevî bu mekânların ziyaretçilerinin ortamın manevi atmosferinden oldukça etkileneceklerini, orada bulunan manevi boyayla boyanacaklarını ve bunu kendisinin hac esnasında bizzat müşahede etmiş olduğunu belirtir.²²⁵

Dihlevî, Allah Teâlâ'yı anmanın (zikir) bir yolunun da onun nişanelerini görmek ve onlara saygı göstermek olduğunu çünkü onlar görüldüğünde, melzûmun lâzımı hatırlatması gibi hemen Allah'ı hatırlatacağını söyler. Dihlevî, özellikle de ihrama girmek, telbiye getirmek gibi nefsi güçlü biçimde uyaracak saygı ifade eden bazı davranış biçimlerine riayet edilmesi halinde, bunun son derece etkin olacağını belirtir. Dihlevî kulun bazen rabbine karşı çok kuvvetli bir şevk ve arzu

²²⁴ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 222, c. II, s. 146.

²²⁵ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 223.

duyduğunu, onun bu arzu ve iştîyakını tatmin edecek hacdan başka bir yolun bulunmadığını ifade eder.²²⁶

3- *Haccın İhlâslı Kulları Münafıklardan Ayıran Bir Gösterge Olması*

Dihlevî bu mevzuda meramını ifade etmek amacıyla bir teşbihte bulunmaktadır. O, nasıl ki bir devletin zaman zaman çeşitli bahaneler bularak halk arasında ileri gelenleri bir araya toplayıp, böylece devlete sadık ve itaatkâr olanların öyle olmayanlardan ayırt edilmesini, şan ve şöhretinin yükselmesini, gücünün her tarafa yayılmasını arzu ederse, aynı şekilde dinin de gerçek müminlerini, münafık olanlardan ayırt etmek için bir hac ibadetine ihtiyaç duyduğunu ifade eder.²²⁷

4- *Haccın Müslümanların Yıllık Kongresi Gibi Değerlendirilmesi*

Dihlevî haccın Müslümanların yıllık kongresi olduğunu, bu sayede tanıştıklarını, birbirleriyle olan gönül birlikteliklerinin güçlendiğini, dünyanın çeşitli yerlerinde olan Müslümanların hallerinin ve vaziyetlerinin bu şekilde diğer Müslümanlarca da bilinmesini, paylaşılmasını sağladığını ifade eder. O, buna şu ayetin de işarette bulunmuş olduğunu belirtir:

²²⁶ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 223, c. II, s. 147.

²²⁷ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 223.

“Biz Kâbe’yi insanlara toplantı ve güven yeri kıldık.”²²⁸ Dihlevî ayrıca Müslümanların hac ibadetiyle bir araya gelmelerinin bir gövde gösterisi boyutunun olduğuna da işaret eder²²⁹

---

²²⁸ Bakara 2/125.

²²⁹ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, c. II, s. 146.

SONUÇ

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin İslâm dünyasında tanınmasını sağlayan kitap *Hüccetullâhi'l-Bâliğa* adlı eseridir. Dihlevî'nin bu eserinin dışında kaleme almış olduğu daha birçok eseri bulunmasına rağmen o, bu eseri ile haklı bir üne kavuşmuştur. Çünkü Dihlevî'nin eserinde ortaya koymuş olduğu âlim profili çağının çok ötesindedir. İncelemiş olduğumuz eserde Dihlevî'yi ıslahatçı, birleştirici ve mutedil bir yaklaşımın temsilcisi olarak görmekteyiz. O, sürekli sahih olarak nakledile gelen naklî ilimler ile aklî ilimlerin, fıkıh ilmiyle hadis ilminin arasını telif etmeye çalışmakta, içtihat ve taklit konularında, mezheplere karşı yaklaşımında ise mutedil bir tavır göstermektedir. Çalışmamızda Dihlevî'nin sahih İslâm'a ters düşen her türlü bâtil inanç ve hurafe karşısındaki tutumundan asla taviz vermemiş olduğunu da görmekteyiz. 18. yüzyılın müceddidi addedilen Dihlevî'nin haklı ünü, bu vasıflarından kaynaklanmaktadır ve bu vasıflar, incelemiş olduğumuz *Hüccetullâhi'l-Bâliğa* adlı eserde kendisini bariz bir şekilde ortaya koymaktadır.

Şah Veliyyullah'ın söz konusu eserindeki *hikmet-i teşrî* anlayışına dair şunlar ifade edilebilir: Dihlevî, *hikmet-i teşrî'* ilminin İslâmî ilimler içerisinde en önde geleni olduğunu vurgular. Şüphesiz onun *hikmet-i teşrî'*e bu denli önem atfetmesinin sebebi, bu ilme yüklemiş olduğu anlamdır.

Dihlevî, kişinin *hikmet-i teşrî'* ile şeriatın ruhunu kavrayacağına ve onun ne getirmiş olduğunun şuuruna varacağına ve böylece doğru yoldan sapmayacağına inanır. Dihlevî'nin zamanında fıkın zahire indirgenmiş olması, taklitçiliğin ve taassubun kol gezmesi, hurafelerin toplumu kuşatması ve benzeri daha birçok sahih İslâm anlayışının zayıflamasının, kendisini *hikmet-i teşrî'* ilmine vurgu yapmaya itmiş olduğu kanaatindeyiz

Şah Veliyyullah, eserinde esas itibariyle, şer'î hükümlerin anlamlandırılması üzerinde durur. O, şer'î hükümlerin kulların genel maslahatı için olduğunu, her şer'î hükümle birlikte bir "celb-i maslahat veya def'-i mefsedet" in gerçekleştiğini düşünür. Dihlevî bazı kimselerin, şer'î hükümlerin herhangi bir maslahat içermediğini, hikmetlerinin bilinemeyeceğini, amellerle bunlara karşılık olarak düzenlenen mükâfat ya da ceza arasında herhangi bir ilişki bulunmadığını düşündüklerini ve bu kimselerin, şer'î hükümlerle yükümlü kılmayı, efendinin uşağını sınaması gibi gördüklerini ifade eder. Dihlevî bu tarz yaklaşımlara karşı çıkmakta, bunun İslâm'ın ruh ve mantığıyla uyuşmadığını Kur'an, Sünnet, sahabe ve selef ulemasından delillerle ortaya koymaktadır.

Çalışmamızda Dihlevî'nin, İslâm dininin gerçek bir şekilde anlaşılması, hadis ilminin yaygınlaşması, İslâmî düşüncede yeniden canlanmanın gerçekleşmesi için büyük bir

çaba vermiş olduğunu ve bunları gerçekleştirmeye de büyük oranda muvaffak olduğunu görmekteyiz.

Çalışmamızı Dihlevî'ye ait bir ifadeyle sonlandırmak istiyoruz. Dihlevî, şer'î hükümlerle gerçekleştirilmek istenen amaçların varlığını çeşitli delillendirmelerle ortaya koyduktan sonra şöyle demektedir: "...Bütün bunlara rağmen hükümlerde gözetilen şer'î maksatları kavrayamayan ve onların herhangi bir maslahat içermediğini zanneden kimsenin ilim ve irfandan nasibi, bir iğnenin denize batırılıp çıkarılışındaki sudan nasibi kadardır. O kişinin sözüne itibar edilmesi şöyle dursun, oturup kendi haline ağlaması gerekir."

KAYNAKÇA

Ahmad, Aziz, *Islamic Modernism in India and Pakistan*, Oxford Universty Press, Oxford 1970.

Alûsî, Hayreddin b. Numan, *Cilâu'l-Ayneyn fi Muhâkemeti'l-Ahmedeyn: İbn Teymiyye-İbnü'l-Heytemî*, thk. Dani b. Münir Ali Zehva, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2006.

Arnold, Sir Thomas, *Preaching of Islam*, Lahor 1968.

Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, Gonca Yayınevi, İstanbul 1997.

Baljon, J.M.S. *Religion and Thought of Shah Wali Allah Dihlawi*, Leiden 1986.

Bayur, Y. Hikmet, *Hindistan Tarihi*, TDK, Ankara 1987.

el-Benâ, Muhammed Câbir, *Şah Veliyyullah Dihlevî*, Mecelletu'l-Ezher, c. 38, sayı. 7, s.721-726, Kahire 1966.

Bilmen, Ömer Nasuhî, *Tefsir Tarihi*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1974.

_____ *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahatı Fikhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1971.

Birişik, Abdülhamid, *Hind Alt Kıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2001.

el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahihü'l-İmam el-Buhari*, el-Matbaatü'l-Hayriyye, Kahire 1887.

Cihami, Gerard ve Dagim, Semih, *el-Mevsû'âtu'l-Câmia li-Mustalahâti'l-Fikri'l-Arabî ve'l-İslâmî*, Mektebetu Lübnan, Beyrut 2006.

Cürcânî, Seyyid Şerif, *et-Ta'rîfât*, thk. İbrahim Ebyarî, Dârü'd-Diyan, Kahire t.y.

Çantay, Hasan Basri, *Müceddid Büyük Âlimlerden Şah Velîyyullah Dihlevî*, Hilâl Dergisi, sayı, 8, s. 13, Ankara 1959.

Daudî, Hâlid Zaferullah, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

Dihlevî, Şah Velîyyullah, *Hüccetullahi'l-Bâliğa*, tah. M.Şerif Sükker, Dâru ihyâi'l-'ulûm, Beyrut 1990.

_____, *İslâm Düşünce Rehberi*, trc. Mehmet Erdoğan, İmaj yay., İstanbul 2003.

_____, *Fikhî İhtilaflarda Ölçü*, trc. ve thk. Musa Hub, Akademi Yayınları, İzmir 2006.

Dirînî, Fethi, *Dirâsat ve Buhûs fi fikri'l-İslâmî el-Muâsır*, Dâru Kuteybe, Beyrut 1988.

Ebû Ceyb, Sa'dî, *el-Kâmusu'l-Fikhî*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1988.

Ebû Dâvûd, Suleyman b. el-Eş'âs eş-Şicistânî el-Ezdî, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyî'd-Dîn Abdu'l-Hamîd, Dâru Ahyâi's-Sunneti'n-Nebeviyye,

el-Elvâî, Muhyiddin, *ed-Da'vetu'l-İslâmiyye ve Tetavvuruhâ fi Şibhi'l-Kârrati'l-Hindiyye*, Dimaşk 1986.

el-Fâsî, Allâl, *Makâsîdü's-Şerîati'l-İslâmiyye ve Mekârimühâ*, Müessesetu Allâl el-Fâsî, Tunus 1993.

el-Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed, *el-Misbâhü'l-Münîr*, Mektebetu Lübnan, Beyrut 1987.

Isfehânî, Râğıb, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'an*, Beyrut 1997.

İbn Abdüsselâm, İzzeddin, *Kavâidü'l-Ahkâm fi Mesâlihi'l-Enâm*, terc. Süleyman Kaya, Soner Duman, İz Yayınları, İstanbul 2006.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Makâsıdu'ş-Şerâti'l-İslâmiyye*, Müessesetu'l-Vataniyyetu'l-Kitab, Tunus 1978.

İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed ibn Yezid el Kazvinî, *Sünen*, Daru'l-Fikr, Beyrut ty.

Jalbani, G.N., *Teachings of Hazrat Shah Waliyullah Muhaddis Dehlvi*, New Delhi 1988.

Karaman, Hayreddin, *Dört Risâle*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982.

el-Kefevî, Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1993.

Kızılgöçer, Muhammed, *İslâm Düşüncesinin İhyâsında Şah Veliyyullah Dihlevî*, Van 2006.

Konevî, Kâsım, *Enîsu'l-Fukahâ*, thk. Ahmed b. Abdürrezak el-Kubeysî, Dâru'l-Vefâ, Cidde 1987.

Kulke, Hermann-Rothermunt, Dietmar, *Hindistan Tarihi*, trc. Müfit Günay, İmge Kitabevi, Ankara 2001.

Konukçu, Enver, "Babürlüler" , TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), c. 4, İstanbul 1991.

Mâlik ibn Enes, *el-Muvatta*, Daru'l-İhyai Turasi'l Arabi, Mısır t.y.

Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, *Sahîhu Müslim*, thk, Muhammed Fuâd Abdü'l-Bâkî, Dâru İhyâi Kutubi'l-Arabiyye, y.y. 1955.

en-Nedvî, Ebu'l Hasan, *Ricâlu'l-Fikr ve'd-Da've fi'l-İslâm*, *el-İmâm ed-Dihlevî*, c.4, Dâru'l-Kalem, Kuveyt 1985.

Nesâî, Ebu Abdirrahman ibn Şuayb, *Sünen* (Müctebâ), Mektebetu'l-Medbuâtu'l-İslamiye, 2.bs., Halep 1986.

Nızamı, K.A., "Hindistan", TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), c. 18, İstanbul 1998.

Özcan, Azmi, "Hindistan", TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), c. 18, İstanbul 1998.

Özen, Şükrü, *Mezheplerin Doğuşu ve İctihad Tartışması*, Pınar Yayınları, İstanbul 1987.

es-Sa'di, Abdulmüteâl, *el-Müceddidûn fi'l-İslâm*, Mektebetu'l-Âdâb, Kâhire t.y.

Pekcan, Ali, *İslâm Hukuk Teorisine Usulî yaklaşımlar*, Yediveren Yay. Konya 2009.

es-Siyalkûtî, M. Beşir, *el-İmam el-Müceddid el-Muhaddis eş-Şah Veliyyullah ed-Dihlevî Hayâtuhû ve da'vetuhû*, Beyrut 1999.

eş-Şehristânî, Muhammed Abdulkerîm, *el-Milel ve'n-Nihal*, Kahire 1968.

Tirmizi, Muhammed bin isa ebu isa, *Sünen*, Daru'l-İhyai Turasi'l Arabi, Mısır ty.

Uludağ, Süleyman, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, T.D.Vakfı Yay. Ankara 2007.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kâmusu*, Eser Neşriyat, İstanbul 1997.

Zuhaylî, Muhammed, *Merca'ul-'Ulûmu'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Ma'rife, Dimaşk t.y.